Публій Овідій Назон

Скорботні елегії

Переклад Андрія Содомори

КНИГА ПЕРША

1

Підеш у Рим, мій згорточку скромний... Ні, я не заздрю...
Хто ж тебе виплекав, той — горе! — залишиться тут.
Підеш неприбраний — так воно личить дитині вигнанця:
До невеселих часів одяг належний бери.
Ні багрецем, ні вакцинії соком пишатись не треба, —
Не для скорботи й журби барву придумано цю, —
Кедром хай сторінки не пишаються, мінієм — титул,
Білі — над темним чолом хай не ясніють ріжки.
Всі ті прикраси — для інших книжок, щасливішої долі,
Ти ж про мою пам'ятай — долю, ворожу мені.
Хай не вигладжує пильно країв твоїх пористий камінь,
Хай буде видно, що ти не чепурився, не голився.
Плям не соромся: побачивши їх, усяк зрозуміє,
Що не одну лиш сльозу я над тобою зронив.
Годі! Рушай! Від мене вітай місця наймиліші —
їх може нині сягнуть лиш мого вірша стопа.
Може, ще хтось пам'ятає про мене там серед люду,
Може, й спитає тебе, як тут ведеться мені, —
Скажеш йому, що живий, але не кажи, що здоровий:
Таж навіть те, що живу, є подарунком богів.
Схоче хтось більше дізнатися — краще тобі промовчати,
В бесіді зайвим слівцем не прохопися, бува,
Бо, зацікавившись, книги мої розгорне читальник,
Поговір піде — і знов будуть судити мене.
Хтось тебе словом прикрим дійме — захищатись не варто:
Захистом, що не кажи, тільки нашкодиш мені.
Може, стрінеш когось, хто зітхне за Назоном-вигнанцем,
Хай зі сльозою в очах він ті рядки пробіжить

І побажає, та подумки (заздрісник може підслухать),
Щоб і свій гнів пом'якшив Цезар, і кару мою.
Хто б не стрівся тобі, хай горя він не зазнає,
Бо за нещасних стоїть, ласки благає в богів.
От якби виблагав він!.. Якби Цезар, гнів подолавши,
Вмерти дозволив мені на батьківщині моїй!..
Хоч би й усе ти зробив, як кажу, не уникнеш докорів:
Що то за вірші, мовляв, — з давніми не порівнять!
Так, але чесний .суддя на обставини зважити мусить,
А коли зважить на них, виправдать зможе тебе.
Тільки погідна душа бездоганну висновує пісню,
Днину ж мою погасив долі раптовий удар.
Пісня жадає від того, 'хто пише, дозвілля і тиші —
Хвилі, морози, вітри люто шмагають мене.
Пісні не може сусідувать страх, а я, нещасливець,
Чую на шиї своїй доторк холодний меча.
Хай навіть те, що пишу, подивляє суддя і прихильно
Гляне на вірші мої, хоч недоладні вони.
Ти Меонійця візьми й накинь такі біди на нього —
Вбогістю хисту, повір, навіть йому дорікнуть.
Хай тобі буде однаково, що там хто скаже про тебе,
Як не догодиш комусь — сорому з того не май:
Доля до мене, знаєш, тепер не настільки ласкава,
Щоб випадало тобі дбати про славу в людей.
Поки щастило мені, до похвал не був я байдужий,
Весь я бажанням горів мати ім'я голосне.
Досить того, що пісень не зненавидів я, ані хисту:
Це ж через нього я тут, вигнаний, на чужині!
Йди ж — і Рим озирни (бо можна тобі) замість мене...
О, якби міг я, боги, згорточком стати своїм!
Та не гадай, що тебе, коли прийдеш у місто велике,
Не розпізнає ніхто серед густої юрби —
Хоч би ти й назви не мав, тебе викаже барва скорботна:
Як не приховуйся там — знатиме всяк, що ти мій.
Потай все ж увійди, щоб мій вірш тобі не зашкодив:

Нині ж не так, як колись, люблять, шанують його.
А як зустрінеш когось, хто тебе, не читавши, відкине
Лиш через те, що ти мій, ось що такому скажи:
"На заголовок поглянь: не даю настанов для любові,
Кару, належну йому, твір цей сповна вже поніс".
Може, чекаєш, коли я скажу тобі, посланцеві,
Ще й на високий зійти пагорб, де Цезаря дім?
Хай ті святині і їхні боги на нас не гнівляться:
Влучив у мене звідтіль громоподібний удар.
Хоч пам'ятаю, що там — найласкавіші сили небесні,
Все ж тих богів, що мене вразили громом, боюсь!
Досить, щоб голуб хоч раз одчув твої, яструбе, кігті —
Вже він, сердега, тремтить, хай лиш крило шелесне.
Так і вівця, яку вирвали з пащі жадливого вовка, —
Вже ти її від кошар не одженеш, боязку.
Був би живий Фаетон — уникав би неба й до коней
Не підійшов би, хоч їх так нерозважно жадав.
Так от і я, хто відчув блискавичну Юпітера зброю,
Тільки-но грім загримить — думаю: в мене він б'є.
З суден аргоських котре не розбилося при Катареї,
Те до евбейських глибин вже не скерує вітрил.
Так от і мій пошарпаний бурею човен боїться '
Знов повернути туди, де мало що не втонув.
Тож насторожі там будь, обачливий та обережний,
Хай вдовольняє тебе із простолюддя читач.
Так на слабкому крилі Ікар поривався до неба —
Впавши, нещасний, своїм іменем води назвав.
Радити все ж не берусь, до весла чи вітрила вдаватись:
Тільки обставини й час раду найкращу дадуть.
Може, опинишся в домі ясному, коли там дозвільно
Й лагідно буде, то знай: гнів себе вичерпав сам.
Може, твою нерішучість помітивши, хтось посприяє,
Слово замовить, тоді — вже без вагань підійди!
В добру годину, мій згорточку! Ти щасливіший од мене!..
Йди, бо лиш там ти мої болі полегшити б міг:

їх або справді ніхто, або той, хто завдав мені рани,
Як син Пелея колись, полікувати б зумів.
Лиш, замість допомогти, бува, не зашкодь ненароком, —
Над сподіваннями страх гору, як бачиш, бере, —
Щоб, розворушений, знову з-під попелу гнів не прорвався,
Кари тяжкої, гляди, вдруге на нас не наклич!
А коли, врешті, оселя моя тебе прийме гостинно
Й матимеш звичне своє в скриньці округлій житло,
Рідних братів своїх складених там за порядком побачиш —
їх я випещував теж пильним, безсонним трудом.
Інші — їх ціла юрба — про себе відверто говорять:
Кожен із них на чолі свій заголовок несе.
Трьох — принишклих — побачиш там одаль, у закуті темнім,
Хоч їх наука — любов — перша наука для всіх.
їх ти або уникай, або, якщо вистачить духу,
Зважся Едіпа ім'я чи Телегона їм дать.
Лиш із тих трьох, якщо свого батька ти поважаєш,
Жодного не полюби, хоч і любити він вчить.
Про перевтілення є ще там книги — п'ятнадцять сувоїв:
При похованні моїм вирвано їх із вогню.
їм ти від мене скажи, що й моєї долі обличчя
Нині б поповнить могло тіл перевтілених ряд.
Бо в одну мить неподібною стала до себе самої:
Щойно щаслива була — вмита сльозами тепер.
Ще не одне б я доручення дав, лише б забажав ти,
Тільки боюсь, щоб тебе я не загаяв дарма.
Втім, якщо все, що згадую тут, понесеш із собою,
Хтозна, чи той посланець міг би двигнути тебе.
Довга дорога... Рушай! А я буду жить на краєчку
Світу й про землю свою снитиму в тій далині.

2

Неба та моря боги! Чи лишилося щось, крім благання?
Згляньтесь на те неміцне, хвилями бите судно!
Не поспішайте, молю, приєднатись до Цезаря гніву:

Часом карає один, інший — зласкавиться бог.
Дружня до тевкрів Венера була, Паллада — ворожа,
Йшов проти Трої Вулкан, обороняв — Аполлон.
Дбала про Турна, Енеєві — шкодила донька Сатурна,
Міццю Венери, однак, часто втішався Еней.
Грізний Нептун на Улісса обачного часто здіймався,
Збройна Мінерва ж не раз порятувала плавця.
Що ж заважає мені, хоч я не з героїв, чекати
Ласки прихильних богів, поки ворожі гнітять?
Марно, нещасний, гублю ті слова! От мовлю, а хвиля
Важко шмагає мене — сіллю гіркою в уста.
Нот, жахний буревій, моїм благанням жбурляє,
Робить усе, щоб воно не досягнуло богів.
Видно, й вітри завзялись примножити карою кару —
Геть і вітрила несуть і молитви з моїх уст.
Лихо мені! То не хвилі — гори перекотом ходять!..
Гляну — здається, злетять до щонайвищих зірок.
Лихо! В яку глибочінь поміж хвиль западається море!
Гляну — здається, що там — темного Тартару дно!
Оком, куди не сягну, — довкіл лиш море та небо:
Хвилями море грозить, небо — бовванами хмар.
А поміж ними в усю широчінь гудуть буревії
Хвиля не знає сама, хто нею править тепер.
Ось, набираючись сил, летить із багряного сходу
Евр, а назустріч йому з заходу рине Зефір.
Ось льодяний розшалівся Борей, посланець Ведмедиці,
Ось уже Нот запальний ставить усім їм чоло.
Вдатись до чого, чого уникати — й керманич не знає:
Серед такої біди стало й мистецтво сліпим.
Гинемо, значить, усі... Ніяких надій на рятунок...
Поки те слово кажу, б'є мені хвиля в уста.
Скоро й на душу ляже вона — смертельну вологу
Я на півслові таки під час благань зачерпну.
Вірна дружина моя побивається лиш над вигнанцем,
Лиш про вигнання моє, зжурена, знає вона,

їй і не сниться, що ми — забавки в безкраї моря,
Що буревії нас б'ють, що переслідує смерть.
Добре, що я не дозволив жоні податись за мною —
Двічі б я мусив тоді звідати, що таке смерть.
Нині, хай згину, але ж, як їй не грозитиме лихо,
То в половині своїй все-таки буду живий.
Горе! Який то вогонь блискавиці шугнув поміж хмари!
І мовби тріснула вісь, аж колихнувся ефір.
Хвилі в боки корабля раз по раз так ударяють,
Наче об мури міські — пущене з пращі ядро.
Інший перед одинадцятим після дев'ятого рине
Вал — на таку висоту жоден іще не злітав.
Втім, я нг смерті боюсь — самого способу смерті:
На суходолі б я був — смерть би дарунком назвав.
Є в тому благо, чи в суджений день, чи під лезом упавши,
Тілом у землю стійку, мов на спочинок, лягти,
Дещо сказавши своїм, сподіватись їх сліз на могилі,
А не піти у глибінь — пажерним рибам на корм.
Хай заслужив я на те, але ж інші є тут, окрім мене, —
Чи справедливо і їх разом зі мною карать?
Тож, усевишні, і ви, лазурових вод охоронці,
Враз із висот і глибин не поривайтесь на нас!
Хай те життя, що Цезар зберіг мені гнівом найм'якшим,
Якось доставлю туди, де йому велено буть.
Хочете кари мені, на яку заслужив я, то знайте:
З волі самого судді нижча від смерті вона.
Таж якби Цезар мене до сгігійських вод мав послати,
То не потрібна б йому ваша підмога була.
Повна ж у нього, та без злоби, над життям моїм влада:
Сам же він, що дарував, може забрать будь-коли.
Ви ж, кого жодним вчинком своїм образить не міг я,
Будьте вдоволені тим, що переношу, боги!
Навіть коли б усі враз рятувать нещасливця взялися, —
Марно, бо хто вже пропав — не врятувати того.
Хвиля, скажімо, спаде, вітерець ходовий посприяє,

Зглянетесь ви, а мені — бути вигнанцем таки!
Таж не заради багатств, невситимий, моря рівнину
Я кораблем борозню, аби міняти товар,
Ні до Атен, як колись по знання, ані до азійських
Міст, що їх бачив уже, не завертаю судна,
Ні в Александрове місто славетне, аби подивляти,
Ніле грайливий, твої сповнені чару дива.
Вітру благаю в богів ходового — хто б міг повірить? —
Щоб на сарматську чужу землю ногою ступить.
Місце вигнання мого — дикий берег зліва од Понту,
Скаржуся, що забарна втеча від рідних країв.
Аби побачити хтозна-де в світі загублені Томи,
Кваплю вигнання своє, ласки благаю в богів.
Тож, коли милий я вам, бурхливе приборкайте море,
Оком погідним, боги, гляньте на мій корабель,
А як не милий — тим паче ведіть до місця вигнання:
Саме те місце жахне — кари частина значна.
Дміть у вітрила мої, не баріться, подуви бистрі!
Годі вже нам споглядать рідний Авзонії край!
Цезар не хоче того — не затримуйте більше вигнанця,
Хай вже понтійська земля бачить обличчя моє!
Він повелів — я того заслужив; проти права та честі
Я не наважусь піти — суд його кривдним назвать.
Та коли вчинки людей в оману не вводять безсмертних,
Знайте: в провині моїй злочину дійсно нема.
Вам же відомо: на манівці ненароком зійшов я,
То був не задум лихий — то нерозважність була.
Тож коли домові Авґуста, скромний підданець, сприяв я
Й волю його визнавав першим законом для всіх,
А його вік називав для людей найщасливішим віком,
І, як йому, так і всім Цезарям ладан палив, —
Згляньтесь на мене, боги, бо й крихти неправди немає
В мові моїй, а як є — хвиля хай вкриє мене.
Чи то здалося мені, чи направду розходяться хмари
Й море, втративши гнів, з грізного тихим стає?..

Так воно й мусить буть! То боги, почувши благання,-
Хто б міг богів одурить? — допомагають мені.

3

Тільки-но зрине в душі найскорботніший образ тієї
Ночі, що в Римі мені стала межею життя,
Тільки згадаю ту ніч, а з нею все найдорожче,
Втрачене, — крапля-сльоза котиться досі з очей.
Ранок уже був близький. За найдальші Авзонії межі
Мусив я з ним одійти — так мені Цезар велів.
Часу не мав я і здатний не був у дорогу збиратись —
Довго я весь ціпенів, світу не бачив довкіл.
Ні про супутників, ані про слуг завчасу не подумав,
Ні про харчі не подбав, ні про одежу якусь.
Так остовпів, наче той, кого громом Юпітер ударив:
Дихає ще, та життя не відчуває свого.
І лиш тоді, коли біль розвіяв ту мряку навислу
І коли я з забуття знову до тями прийшов,
Мовлю до друзів сумних на відході слово прощальне —
А з усіх друзів тепер, мабуть, що двоє було...
Плакав я, плакала дужче жона, обнімаючи мужа,
Сльози дощем по щоках (чи заслужила?) текли.
Донька не з нами була.— далеко в лівійському краї
Про мою долю сумну знати вона не могла.
Всюди, куди не глянь, ридання та зойки лунали —
Все тут на мій голосний похорон схоже було.
Чоловіки і жінки, навіть діти — й ті наді мною
Плакали; в кожнім кутку сльози струмками лились.
І якщо можна мале зіставляти з чимось великим —
Троя такою була, як здобували її.
Та голоси і людей, і собак поступово вляглися,
Люна вже коней своїх високо в небі вела.
Від її сяйва свій зір перевівши на Капітолій,
Що надарма височить побіч пенатів моїх, —
Мовив я: "О божества, що тут живете по сусідству,

Вже мені ваших святинь не озирати повік!
Ви, з ким прощаюсь, боги високого міста Квірина,
Нині в останній раз шану од мене прийміть!
І, хоча пізно братись за щит уже після рани, —
Все ж із вигнанця зніміть хоч свого гніву тягар.
Мужу небесному слово скажіть, що я помилився,
Похибку прикру мою злочином хай не назве.
Те, що знаєте ви, хай і той, хто скарав мене, знає.
Вляжеться гнів божества — горя убуде мого".
Так я всевишніх благав. А ще палкіше — дружина,
Схлипи сердешній не раз на перешкоді були.
Далі до Ларів вона, розпустивши волосся, припала,
Попелу, що охолов, губи торкались тремкі.
Як не благала вона немов оглухлих Пенатів —
Мужу ні сльози її не помогли, ні слова.
Ніч одлітала таки — не давала для гаяння часу:
Вниз вже від осі небес німфа аркадська пливла.
Що тут робить було? Ніжна любов до вітчизни спиняла
Крок мій, а ніч, ота ніч — в Римі остання була.
Скільки разів квапливому сам полюбляв я казати:
"Гей, зупинись, поміркуй: звідки й куди так спішиш?"
Скільки разів я дурив себе сам: мовляв, не настала
Певна, догідна пора, щоб вирушати у путь.
Тричі ступав на поріг — і тричі намарно: вертались
Ноги, що з серцем моїм мовби у змові були.
Часто, сказавши "Прощай!", я знову ставав балакучим
І на порозі таки, вкотре вже, всіх цілував.
Часто доручення я повторяв, аби ще раз і ще раз
Бачити любих своїх — так я дурив сам себе.
Врешті, куди поспішаю? До скіфів?.. А що залишаю?
Рим?.. Тож годиться мені вдвічі повільнішим буть!
Так ото просто й піду — живий од живої дружини?..
Дім, милу челядь усю так ото й кинуть навік?..
Як і тих друзів усіх, що для них я був наче братом, —
Милі серця, що в міцній дружбі тесейській жили?..

Поки ще можна, вас обніму, можливо, востаннє,
Кожна година тепер — неоціненний мій зиск".
Годі. Пора відійти. Я мовкну вже на півслові
Й тільки душею до всіх, хто мені любий, горнусь.
Поки те мовлю я, поки всі плачемо, — в небі засяяв
Люцифер, світла зоря, — темна, одначе, для нас.
Мовби живцем моє тіло ділили: здавалося, бачу
Частку себе — як вона осторонь мене лежить.
Так, мабуть, Меттій страждав, коли, караючи зраду,
Коні у різні боки рвучко шарпнули його.
Щойно тоді од ридань та од зойків дім колихнувся,
В груди оголені всяк бити руками почав.
Щойно тоді на плечах у мене повисла дружина
Й, ронячи сльози, таке мовила скрушно мені:
"Нас не розлучать! Обоє ми рушимо звідси, обоє!
Вслід за вигнанцем піду, вірна вигнанця жона.
Кличе дорога й мене, чужина щонайдальша чекає, —
Я не обтяжу судна, що на вигнання пливе.
В Скіфію шле тебе Цезаря гнів, мене — моя вірність.
Вірності я покорюсь, гнівові Цезаря — ти".
Твердила вперто своє, й лиш з уваги на користь для мене,
Хоч їй нелегко було, згоду лишитись дала.
Врешті, немитий, заросліий, скуйовджений, вийшов я з дому,
Радше то винос мій був — винос живого мерця.
Потім жона, так я чув, лежала посеред дому
Ницьма: од болю й журби розум потьмарився їй.
А як до тями прийшла і з холодної встала долівки —
Навіть волосся її в попелі, бруді було —
То над собою вона, то над домом самотнім ридала,
Мужа-вигнанця ім'я все їй не сходило з уст.
Так побивалася, мовби на стосі дров похоронніх
Бачила мертвим мене чи свою рідну дочку.
Вмерти хотіла, у смерті шукала сховку від болю,
Лиш задля мене з життям не розпрощалась вона.

Що ж, хай живе, раз доля така, й вигнанцеві руку
Хай подає рятівну через таку далечінь.

4

Вже Океану сягнув Ведмедиці менальської сторож,
Води схитнулися вже, захвилювались під ним.
Ми ж не з своєї волі, на жаль, іонійські простори
Борознимо кораблем — смілості страх додає.
Горе! Як на очах спохмурніла моря рівнина!
Як, підхоплений з дна, мов закипає пісок!
Хвиля в рівень гори то над носом, то над кормою
Висне — і з розмаху б'є різьблених наших богів.
Стогне сосновий кістяк, дзвенять напружені снасті,
Мовби й сам корабель плаче над горем моїм.
Блідістю страх льодяний керманича видав: уже він
Сам не керує судном — здався на ласку його.
Як безпорадний їздець, не змігши пригнути додолу
Гордої шиї коня, віжки пускає із рук,
Так і він не туди, куди хоче, кермо повертає,
Взяла-бо гору й над ним хвилі гривастої міць.
І якщо волі не дасть Еол вітрам супротивним,
То повернуся туди, де я не смію вже буть.
Там, оддалік від землі іллірійської, зліва од неї,
Край італійський, куди вже нам нема вороття.
До берегів заборонених годі гнать мене, вітре!
Краще, як я, покорись рішенню Батька богів.
Поки я тих берегів то лякаюсь, то до них рвуся,
Хвиля об наше судно вища, могутніша б'є.
О, зласкавтесь, молю, божества глибин темно-синіх!
Досить того, що мене сам Громовержець скарав.
Душу зболілу од смерті врятуйте, якщо врятувати
Можна од смерті того, хто вже зустрів свою смерть.

5

Ти, хто між друзів моїх для мене завжди був перший,

Ти, хто горем моїм наче своїм перейнявсь,
Ти, коли вдарив грім, потерпілому руку подати,
Друже мій, не завагавсь, мову зі мною повів,
Словом ласкавим порадив мені при житті залишитись,
Бо, нещасливець, тоді смерті собі я жадав.
Знаєш, кому те кажу, ті спогади — замість імення,
Всі твої добрі діла — дороговказом тобі.
їх пам'ятатиму я, в глибині душі заховавши,
Бічним твоїм боржником буду за те, що живу.
Знай же: скоріше мій дух розтане у порожнечі,
Прах залишивши в вогні, щоб дотлівав, остигав,
Ніж у непам'ять пущу твої такі щедрі заслуги
Переді мною, твою вірну, сердечну любов.
Хай же ласкаві боги тебе долею втішать такою,
Щоб не вдавався ти, як я, по допомогу чужу.
Та коли б мій корабель лиш погожі вітри підганяли,
Може, про вірність твою так і не знав би ніхто.
Не пересвідчився б і Пірітой у Тесеєвій вірній
Дружбі, якби з ним Тесей не завітав в Ахеронт.
Шал твій, Оресте журний, прислужився славі фокейця:
Тільки тоді він подав щирої дружби зразок.
Так і Ніс Гартакід, якби друг Евріал не потрапив
Збройним рутулам до рук, слави б гучної не мав.
Як на живому вогні випробовують золото жовте,
Так лишень у біді дружби ціну пізнають.
Доки ведеться тобі, всміхається мило Фортуна,
Доти й шанує тебе багатолюдна юрма,
Та загримить — і врозтіч усі; з того велелюддя
Вже мов не бачить тебе, не впізнає вже ніхто.
Все це раніше я знав — із давніх зразків, але нині
З власних бід я збагнув слів отих правду гірку:
З друзів моїх багатьох лишилося двоє чи троє —
Іншим потрібне було щастя моє, а не я.
Втім, що вас менше, то більше надії на вас покладаю —
Захистом будьте мені, жертві розбурханих вод!

І не тремтіть, не лякайтеся марно, що вірністю в дружбі,
Тим благородним чуттям збудите гнів божества.
Часто за вірність таку поважав навіть ворога Цезар:
Любить її у своїх, цінить її — в ворогах.
Справа моя не важка: до змовників не приставав я —
Через свою простоту на вигнання заслужив.
Майте ж на оці справу мою: не проґавте нагоди,
Праведний гнів божества, може, й пригасите ви.
А забажав би хтось більше дізнатись, що пережив я, —
Знайте: бажанню його — сили не рівні мої.
Скільки на небі зірок, піщинок — на узбережжі,
Стільки зазнав я пригод у чужоземнім краю,
Та й не повірить ніхто, скільки звідав я горя направду,
Звідав направду, кажу, та не повірить ніхто.
Частці тих бід моїх разом зі мною суджено вмерти.
Хай би померли, й про них словом я не прохопивсь!
Навіть якби я мав сто язиків і сто уст, якби в мене
Груди із міді були, голос трубою дзвенів,
Навіть тоді б я не міг моїх мук передати словами:
Сам неосяжний предмет був би над сили мої.
Що ж про блукання Улісса співать вам, учені поети!
Більше, аніж той Улісс, я настраждавсь у житті.
Довгі роки він блукав між Дуліхієм та Іліоном,
Час — великий, зате простір блукань тих малий.
Ну, а мене, що в морі дививсь на незнані сузір'я,
Цезаря гнів аж сюди, ген аж до ґетів, пригнав.
Друзі з Уліссом були, громадка супутників вірних,
Я ж на вигнання рушав, кинутий геть усіма.
Він переможцем вертавсь до рідного краю, веселий,
Я ж од вітчизни пливу — скараний, гнаний, сумний.
Ще коли б домом моїм був Дуліхій, Ітака чи Самос,
То, покидаючи їх, певно б, я так не тужив.
Мусив я Рим полишать, що з семи горбів озирає
Обрії світу, наш Рим — осідок влади й богів!
Був гартований той, до трудів мав тіло навикле,

Я ж — од природи слабкий, ба, ще й розніжив себе.
Той супокою не знав, із жорстоких боїв не виходив,
Я ж у заняття свої, в тихе дозвілля тікав.
Бог мене пригнітив, але ніхто не підтримав,
Збройна богиня в боях побіч Улісса була.
Хоч повелителю хвиль не зрівнятись із Громовержцем,
Гнівний Нептун бив його, вдарив Юпітер мене.
Те, що він звідав, додай, — переважно одні побрехеньки,
В тому, що я натерпівсь, вигадки й крихти нема.
Врешті, Улісс повернувсь, торкнувся рідних Пенатів,
Ниви, що так їх жадав, знову собі повернув,
Я ж, поки віку мого, не побачу вітчизни, хіба що
З часом пригасить таки гнів свій ображений бог.

6

Віддано так не кохав Антімах із Кларoса Ліду,
Так до Баттіди колись Коський співець не горнувсь,
Як увійшла найчутливіше ти в моє серце, дружино,
Гідна, щоб твій чоловік долю щасливішу мав.
Я до падіння близький, а ти мені — наче опора:
Те, що й досі живу, — в тому заслуга твоя.
Що голяком не зробили мене — то це та відігнала
Тих, хто спішив розтягти рештки мого корабля.
Як кровожерливий вовк, жорстоким голодом гнаний,
Впасти ладен до кошар, хай-но відійде пастух,
Як гострозорий коршак вистежує оком неситим,
Може, де тіло чиєсь, кинуте в полі, лежить,
Так і майно моє, якби не ти, перший-ліпший негідник,
Радий недолі моїй, тут би й зухвало посів.
Тим зазіханням ти мужність свою протиставить зуміла
З поміччю друзів моїх — чим я свій борг оплачу?
Свідок за тебе вступивсь нещасливий, але правдомовний,
Тільки чи свідчення це матиме силу якусь?
Я б Андромаху з тобою зрівняв або ЛаодамІю,
Що з чоловіком в Аїд не завагалась зійти.

От якби випало бути тобі в піснях Меонійця,
То й Пенелопа сама заздрила б славі твоїй.
Ти — поміж героїнь займала б місце почесне,
Ти благородством душі сяяла б серед усіх.
Може, собі ти завдячуєш ним, а не настановам,
Може, ще від пелюшок — славні чесноти твої,
Може, з бігом років тебе першої з римлянок приклад
Так захопив, що й сама, з нею рівняючи крок,
Стала для інших зразком — якою жона має бути,
Тільки чи гоже з малим щось величаве рівнять?..
Горе! В пісні моїй немає сил учорашніх!
Нині заслугам твоїм не дорівняє мій хист.
Ту, що тримала мене, — снаги живої іскрину,
Врешті згасили таки біди, страждання мої.
Все ж, коли в тій похвалі — хоч відблиск давнього хисту,
То в моїй пісні тобі жити ще довгі віки.

7

Може, обличчя мого є карбований образ у тебе —
Вакхову зелень зніми, друже, з волосся мого,
Плющ-бо, веселості знак, щасливим личить поетам —
Як у скорботі своїй я б у вінку виглядав?
Так, я тобі не пишу, ти знаєш — не признаєшся,
Хоч і постійно мене носиш на персні своїм,
Образ мій, в жовтім обрамленні золота, щоб дорогого
Друга, хоч риси його, бачити кожного дня.
Може, й зітхнеться тобі, коли на перстень поглянеш:
"Як ти далеко тепер, любий Назоне, од нас!"
Миле мені це чуття, та у віршах — правдивіший образ,
їх, які є вже вони, та перечитуй, прошу,
Книги, що в них про людей, про їх переміни співаю, —
Не доспівавши, однак, я на вигнання пішов, —
Твори, що їх, та й інших чимало, прощаючись з Римом,
Горем убитий важким, сам же поклав у вогонь.
Як Фестіада на смерть у вогні прирекла Мелеагра,

Вірна, сердечна сестра, мати жорстока зате,
Так от і їх, моє тіло живе, я в полум'я кинув,
Щоб водночас із творцем згинули твори його, —
Може, лихий був на Муз, бо ж я через них провинився,
Може, тому, що не встиг вигладить віршів своїх.
Та якщо знищення їх оминуло, якщо, сподіваюсь,
І переписують їх, і розбирають у вас, —
Нині прошу: хай живуть, дозвілля хай прикрашають,
Хай і про мене вони часом нагадують вам.
Тільки терпляче лиш той дочитає їх, хто буде знати,
Що не доклав я руки ще раз, востаннє, до них.
Щойно, скажу, обробив я їх молотом, а за напилок
Так і не взявся: з-під рук твір мій забрали мені.
Не похвали, отже, — ласки прошу: якщо та, читачу,
Не гордуватимеш ним — матиму це за хвалу.
Шлю тобі ще шість рядків — аби під назвою книги
Дати їм місце, якщо гідні уваги вони.
'Ти, хто цих згортків, сиріт сумних, рукою торкнувся!
Згляньсь на них! Хоч якесь місце у Римі їм дай!
Зваж їх у світ не поет виряджав — при його похованні
Хтось таки вихопив їх — попелом стати не дав.
Змога була б — я сам шорсткуватий вірш би підправив,
Де там нерівність яка — все б я до ладу довів".

8

Глибоководні назад попливуть — од верхів'їв до моря
Ріки, а Сонце стрімких коней поверне на схід,
Зорі земля понесе, небосхил — зачорніє під плугом,
Полум'я з хвилі шугне, хвилею бризне вогонь.
Все буде йти навпаки, супроти ладу в природі
Світ у найменшій своїй крихті зіб'ється з путі;
Що неможливим щойно здавалося — стане можливим,
Не відшукаєш чогось, що неймовірним було б, —
Я пророкую таке, бо ж той мене кинув, од кого
Помочі ждав я в біді — першого з-поміж усіх!

Так уже ти геть-чисто забув про мене, зрадливий,
Так ізлякала тебе близькість чужої біди,
Що й не зирнув у той бік, пониклого ти не розрадив,
Навіть в останню путь приятеля не провів?
Дружби самої ім'я — святе й шановане всюди —
Ти, мов непотріб який, кинув під ноги собі!
Що ж то за труд — того, хто впав, уражений громом,
Поглядом теплим зігріть, мовою біль одвести,
Разом над горем важким, якщо не сльозу, то хоч слово,
Хай і не щире, а все ж лагідне слово зронить?
Чи попрощатись прийти, прощаються ж і незнайомі,
Просто, як звичай велить, поспівчувати в біді,
Врешті, у вічі сумні, бо ж вік уже їх не побачиш,
Глянути ще раз у цей справді останній мій день!
І на моє "Прощавай!", що його вже ніколи не вчуєш,
Наче відлунням услід відповісти: "Прощавай!"
Інші ж поводились так, хоч нас ніщо не єднало, —
Бачив я в їхніх очах щиру сльозу співчуття.
Може, різнило щось нас? У дружбі тісній не були ми?
Може, ті довгі роки нас не в'язала любов?
Не допускав я тебе у своє — і грайливе, й поважне?
Чи про твоє я не знав — і про поважне, й пусте?
Може, зближував нас тільки Рим, та скільки разів ти
Був і в мандрівках, згадай, до товариства мені!
Все це намарно пішло — вітрам морським на забаву.
Кануло в Лету усе, до забуття попливло?..
Ні, не в погідному місті Квірина ти народився,
Місті, куди не ступлю вже я ногою повік, —
Лиш серед диких скель на лівому березі Понту,
Де простяглися хмурні скіфські, сарматські хре&i;
Жили сплелись кам'яні довкола серця у тебе,
Криця у грудях твоїх, а не чутлива душа.
Та, що ссати тобі свої груди повні давала,
Ще немовляті, була, певен я, з роду тигриць.
В іншому разі горе моє ти чужим не вважав би,

Й за безсердечність твою я не судив би тебе.
Та коли й тим мої біди примножились, що молодечі
Нашої дружби роки правди собі не дали, —
Допоможи твою зраду забути, хай тими ж устами,
Що докоряю тобі, ще заспіваю хвалу.

9

Хай без пригоди тобі посприяє межі досягнути
Доля, якщо на цей твір глянеш ти оком незлим.
Ще ж і благання, що ними не міг я схилити всевишніх,
Щоб не карали мене, хай допоможуть тобі.
Поки щасливо живеш — багатьох рахуватимеш друзів,
Хмарні настануть часи — лишишся на самоті.
Бачиш: де крівля ясна — голубів там пурхають зграї,
А до зруйнованих веж птах ні один не летить.
Як до комор, де й крихти нема, не сповзуться мурашки,
Так — і друзі у дім, що до кінця зубожів.
Як за супутницю — тінь, коли всміхається сонце,
А не проб'ється з-за хмар, глянеш — і тіні нема,
Так і мінлива юрба Фортуні вдивляється в вічі;
Варто нахмуритись їй — врозтіч уся та юрба.
Те, що кажу, хай вік тобі видається брехнею!
Я ж усю правду гірку слів тих на ділі пізнав.
Доки стійким було щастя моє, наш дім, хоч відомий,
Та не пихатий, приймав цілі загони гостей.
А як од грому здригнувсь — усі, налякавшись падіння,
Дружно втекли, аби їх не зачепило, бува.
Дива нема, що так уже всі блискавиці бояться:
Від налітнбго вогню все по сусідству горить.
Та, коли друг свого друга в біді одинцем не лишає,
Те й у своїх ворогах Цезар уміє цінить,
Верх справедливості й міри, — чи буде у гніві за те, що
Ти й до поверженого тепле чуття бережеш?
Бачивши те, в якій дружбі Пілад з арголідцем Орестом,
НавітьТоант їм обом, кажуть, належне оддав.

Вірність, що поміж Ахіллом великим та Акторідом
Завжди стійкою була, Гектор хвалити любив.
А що Тесей благочесний зійшов за другом до Манів,
Те навіть Тартару бог, кажуть, із болем прийняв.
Так, мабуть, Турне, й ти просльозивсь, коли з Евріалом,
Вірний йому до кінця, Ніс по-геройському впав.
Ласку до тих, хто подоланий, і в ворогів поважають —
Горе! Як мало ко;о словом своїм зворушу!..
Так воно склалось уже, така мене доля спіткала.
Що тільки сльози тепер мушу невпинно ронить.
Та хоч який мене сум огорнув од важкого удару,
Успіх твій втішив мене, аж просвітліла душа.
Я передбачив його, пйюрожчий друже, в ту пору,
Ще коли твій корабель з вітром помірнішим плив.
І якщо звичаї добрі й життя бездоганне щось важать,
То з-між усіх я тобі першість напевне б оддав.
І якщо в мовленні хтось вершин сягнув щонайвищих,
То чи не ти подаєш будь-якій справі вінець?
Я це одразу сказав, твій хист помітивши: "Друже,
Твій неабиякий дар сцени широкої жде!"
І не з печінки вівці, не з лівих гуркотів грому,
Лету чи мови птахів пророкував я таке:
Розум — за віщуна, майбутнє він прозріває,
З ним я — не треба прикмет — вгледіти правду зумів.
А що здійснилось усе — тебе й себе з тим вітаю,
Щиро вітаю, бо ти хисту свого не втаїв.
О, якби свій я втаїв! Якби свою працю на світло
Не виставляв я колись, а непримітно творив!..
Як, велемовний, тобі посприяло поважне мистецтво,
Так легковажне моє шкоду мені принесло.
Втім, все життя моє — перед тобою: хоч подавав я
Приписи різні, та сам одаль тримався од них.
Знаєш ті давні пісні мої, ті молодечі забави:
їх і хвалити не варт — от собі жарти пусті.
Виправдань стільки моїх. Але чи аж так провинився я,

Щоб і прощення мені, поки живу, не було?
Тож усіляко мене захищай, моїй справі не зраджуй,
Гідно в дорогу рушай — гідно ступай до кінця!

10

Є (і хай буде, молю!) корабель мій в опіці Мінерви,
Він — із шоломом її, звідси й ім'я собі взяв.
Треба вітрило піднять — жене його подув найменший,
Треба весла — побіжить, тільки-но вдариш веслом.
Птахом не тільки супутців своїх, а й ті обганяє
Судна, що в далеч морську рушили ще перед ним.
Він і до хвилі стійкий, і натиску вод не боїться,
Не протікає, хоч як люто вдаряють вони.
Я у корінфських Кенхреях уперше з ним познайомивсь —
Другом вигнанця він став, другом і провідником.
Скільки пригод і ворожих вітрів, що хвилю збивали,
Він за собою лишив — з ласки Паллади вцілів!
Хай і тепер — о боги! — до гирла просторого Понту
Мчить і щасливо сягне ґетських далеких країв!
Тільки-но в море, що Гелли ім'ям відоме, ввійшов він,
Через морську широчінь стежку провівши вузьку,
Вліво звернули ми біг, а там, лишивши позаду
Гектара місто, ввійшли, Імбріє, в гавань твою.
Потім під вітром легким, обігнувши Зерінф, на фракійський
Самос повів борозну втомлений наш корабель.
А звідтіля, хто в Темпіру пливе, — недалека дорога;
Далі мені корабель вже за супутця не був:
Пішки я взявся пройти по розлогій Бістонській рівнині,
Він же тим часом назад до Гелеспонту пливе.
Мчить до Дарданії він, що засновника носить іменння,
І до Лампсака, де ти, боже сільський, оселивсь;
До неспокійних вузин, що поміж Абідом і Сестом,
Де на загибель свою діва злощасна пливла,
Далі — до Кізіка шлях, що ген при самій Пропонтиді,-
Місто це славне колись люд гемонійський заклав,-

Потім — де берег Візантія, що над протокою Понту, —
Навстіж для двох морів двері відчинено там;
Хай він долає той шлях і між скель Кіанейських рухливих
З Австром тугим, ходовим хай легкокрило промчить,
Щоб і Фінійську затоку пройти, й Аполлонове місто,
І підійти до стрімких Анхіалієвих стін;
Порт Месембрійський лишити позаду й Одесс, і ті вежі,
Що під іменням твоїм, Вакху, відомі давно,
Й інші укріплення, де, за переказом, люд, який вийшов
Від Алкатоєвих стін, Ларів своїх прихистив.
Хай непошкодженим він допливе до мілетськрго міста,
Де мені жити велів гнівом охоплений бог.
Кине свій якір він там — подарую Мінерві овечку,
Бо на щось краще, на жаль, я не спроможусь уже.
Славні Тіндара сини, що на острові тому в пошані,
Майте в опіці своїй ці дві дороги мої.
Першому з двох кораблів треба йти в Сімплегадські вузини,
Другому — бити веслом по Бістонійській воді.
Будьте ласкаві до них, і, хоч різні шляхи їхні в морі,-
Все ж їм обом водночас вітер хай дме ходовий.

11

Кожен рядок, що його в тій книжині моїй прочитаєш,
Я у дорозі складав, у небезпечній, важкій.
Бачила й Адрія те, як під подихом грудня морозним
Я серед моря таки, хоч і тремтів, та писав.
Так і тоді, коли Істм я покинув — море подвійне —
Й перемінив корабель, кваплячись на чужину,
Думаю, добре таки здивував я Кіклади Егейські:
Хто це віршує, мовляв, під завивання вітрів?
Сам я дивуюсь не раз, що тоді в хвилюванні такому
Моря й моєї душі хист мій не знітивсь, не впав.
Цю мою пильність як хочеш назви: безглуздям чи шалом —
Знай лиш: душею вціліть вірші мені помогли.
Часто, непевний життя, під понурими Гедами плив я,

Часто до сходу Плеяд бурилась пінява хлань.
Ніч насилав серед дня Ведмедиці менальської сторож,
Австр добиравсь до Гіад зливним осіннім дощем.
Море не раз у судно проривалось, та я — чи повіриш? —
Хай і тремтливо, та все ж стилосом далі водив.
Снасті ось і тепер під тугим дзвенять Аквілоном,
Мов велетенська мара, згорбившись, хвиля встає,
Навіть керманич забув про мистецтво своє і, до неба
Знявши долоні тремкі, ласки благає в богів.
Зором куди не сягну — повсюди смерті обличчя,
Що і жахає, бліда, й вабить мене водночас.
Хай я на берег ступлю, але страшить мене й берег:
Більше ж бо там небезпек, ніж на бурхливій воді.
Море чи люди — підступність одна: там меч, а тут хвиля,
їх однаково я, хоч вони різні, боюсь.
Там зазіхало б на кров мою лезо, а тут уже хвиля
Перехопити таку жертву для себе спішить.
Варвари зліва живуть, грабунок там верховодить,
І не вщухають війна, кровопролиття, розбій.
Хоч і шаліє зима, збиваючи хвилю на морі,
Більше хвилюється все ж остраху повна душа.
Будь же вибачливим, любий читачу, якщо те писання
Не оправдає твоїх — що тут поробиш? — надій.
Я ж не творю, як було, в глибині затишного саду,
Не у постелі м'якій вірші сную залюбки —
Забавка хвиль, при вбогій на світло днині зимовій
Вірш цей пишу, а вода б'є, заливає сувій.
Піниться злобна зима: писати, бач, я насміливсь,
От і лютує вона, чим лише може, грозить.

КНИГА ДРУГА

1

Хай вже долає мене, лиш за поступку я вимагаю
Поступки: я — не пишу, хай не шаліє — вона.

Нині мені не до вас, книжечки, нещаслива турбото!
Чи то не хист мій, не ви — привід падіння мого?
Що ж до засуджених Муз я знов мимоволі горнуся?
Може, замало мені кару одну понести?
Вірші — причина того, що мене й мою поведінку
Через "Мистецтво" моє Цезар тоді засудив.
Звільниш мене від жаги віршування — від осуду звільниш:
Я через вірші, кажу, кари такої зазнав.
Ось нагорода за працю мою, за ночі безсонні,
Ось вона: хистом своїм занапастив я себе!
Мав би я глузд — по праву б одрікся сестер учених —
Муз, що своєму слузі он яку плату дали!
Я ж (до хвороби шал долучився) знов уже ставлю
Ногу на східець хисткий, де підкосило мене.
Так гладіатор подоланий — знов на арену ступає,
Так, побувавши в біді, знов іде в море судно.
Може, й мені, як колись владареві тевтрантського краю,
Вигоїть рану лиш те, що спричинило її.
Муза накликала гнів — сама його й заспокоїть:
Навіть великих богів піснею можна вблагать.
Так авзонійським жінкам веженосну богиню вславляти
Піснею з року на рік сам таки Цезар звелів.
Славити й Феба звелів, поновивши у нас величаві
Грища, що їх тільки раз може побачити вік
Хай же і від мого, найласкавіший Цезарю, хисту
Вляжеться гнів твій; візьми інших богів за зразок!
Це — справедливий гнів, не перечу — йога заслужив я,
Бо не настільки зійшов сором з обличчя мого.
Втім, коли б я не спіткнувсь, чи мав би ти що вибачати?
Ласці явитись твоїй доля моя помогла.
Таж якби громом Юпітер карав за найменшу провину —
Скоро б розтратив усі до однієї стріли.
Він же, коли загримить, аж світ од жаху здригнеться,
Знов, розігнавши дощі, робить повітря ясним.
Тож недарма він — Батько богів і їхній велитель,

Тож недаремно над ним вищого в світі нема.
Так от і ти, кого звуть велителем, Батьком вітчизни,
Бога, з ким ділиш ім'я, звичаї ще поділи.
Зайве, певно, кажу: чи хтось іще так розважно,
Так бездоганно, як ти, віжки державні тримав?
Ти до своїх ворогів переможених мав милосердя,
Хоч на ту ласку від них сам сподіватись не міг.
Бачив я: тих, хто вчора мечем на життя твоє важив,
Згодом багатствами ти й почестями наділяв.
День, що край клав війні, клав край і гніву твоєму:
Ті, що схрестили мечі, разом дари несли в храм.
І, як твої вояки, перемозі над ворогом раді,
Так переможений рад, що над ним гору ти взяв.
Менша провина моя: не знімав я меча проти тебе,
Та й до ворожих тобі не приставав я людей.
Морем, землею клянусь і тими, хто в третій стихії,
Як і тобою, хто став явним для нас божеством, —
Серцем тобі я сприяв, найвеличніший, чим іще іншим,
Чим, як не хистом своїм я прислужитися міг?
Разом із людом усім, дрібна його крихта, просив я,
Щоб зоресяйних осель ти ще не скоро сягнув.
Ладан палив я тобі й, один з багатьох, я за тебе
Щиро всевишніх благав у всенароднім гурті.
Вже не кажу про книжки: й вони, дарма, що провинні,
Всіяні ймення м твоїм чи не на кожнім листку.
Глянь у поему про перевтілення — про неймовірне,
Більший мій твір, що його я до кінця не довів:
Глянь — і побачиш, що й тут імення твоє прославляю,
Знайдеш і тут не один доказ мого почуття.
Годі, одначе, славу твою примножити віршем:
їй, що сягнула висот, нікуди більше рости.
Все ж і Юпітер — а світ його славою повен по вінця —
Рад, коли в пісні гучній люд вихваляє його.
Мабуть, приємно йому, коли пісня богам нагадає,
Як то гігантів, було, з неба повергли вони.

Хай тебе інші співці звеличують словом належним,
Хистом щедрішим тобі хай проспівають хвалу.
Все ж, як жертвою сотні биків звеселиться Юпітер,
Так до вподоби йому й ладану жменька мала.
Серця не мав, далебі, став ворогом першим для мене,
Хто тобі жарти мої, вірші легкі, прочитав:
Заздрісник той не хотів, щоб ти оцінив усе інше —
Де на поважнім ладу шану співаю тобі.
Хто ж, коли ти одвернувсь, може другом бути для мене?
Іноді — сам собі я недругом стати готов.
Як лиш будинок почне осідати — він тут же вагою
Тіла всього на той бік тисне, який похилився.
Тріщина хай пробіжить — розсуваються стіни, й додолу
Падає з гуркотом він — сам під своїм тягарем.
Став я ненависним — ось плоди мого віршування,
Як мене ти оцінив, так, зрозуміло, й усі.
А, пам'ятаю, колись ти життя моє, звичаї, вчинки
Часто хвалив; саме ти в вершники вивів мене.
Хай це в рахунок не йде, хай чесність — ще не заслуга,
Все ж за собою вини, злочину не визнаю.
В добру годину мені судові довірено справи,
Де заслуховують їх десять по десять мужів.
Та й у приватних позовах я виступав бездоганно:
Навіть як хто програвав — не сумнівавсь у мені.
Горе! Якби не та доля лиха, твій суд справедливий
Міг би не раз у житті порятувати мене.
Випадок збив мене з ніг; од першого натиску бурі
Зразу під воду пішов досі міцний корабель.
Не якась хвиля одна зробила це, моря частинка, —
Все воно вдарило враз, велет увесь — Океан.
Нащо завважив я те, за що мене так не злюбив ти?
Нащо ж я сам себе нехотя винним зробив?
Нехотя глянув, було, Актеон на Мисливицю голу —
Й тут же здобиччю став — сам для своїх гончаків.
Значить, пощади й од бога не жди, коли випадково

Ти перед ним завинив а чи образив його.
В той злощасний мій день, коли, кажу, я спіткнувся, —
Впав невеликий, та все ж незаплямований дім.
Хай невеликий, та з давніх часів порядністю знаний,
А благородству його всякий позаздрити б міг.
Не вирізнявся нічим — ні вбогістю, ні пишнотою,
Рівний між рівними був — простого вершника дім.
Та хоч не міг би він ні майном, ні станом хвалитись —
Хист мій не дав би йому нидіти у забутті.
Кажуть, що хист той я на пусте, на жарти розтратив,
Але ж імення моє світу відоме всьому.
Скільки-то світлих умів і знає Назона, й до кола
Славних обранців своїх, поцінувавши, бере.
От він і впав, хоч милий був Музам, дім під вагою,
Хай однієї, але досить важкої вини.
Так він, одначе, впав, що піднятися б міг із руїни.
Тільки б ласкавішим став, визрівши, Цезаря гнів.
Та й в покаранні видався він аж надто ласкавим:
Я за провину свою гіршої долі чекав.
Ти-бо життя дарував, твій гнів не сягнув аж до смерті,
В міру могуттям своїм, принцепсе, ти скористався.
Ще ж і майна не забрав, зберіг нам батьківський спадок,
Мовби життя вберегти — ще не такий цінний дар.
Не засудив мого вчинку ти рішенням членів сенату,
Та й на вигнання мене суд особливий не слав:
Словом осудливим сам, як личить правителю, виніс
Вирок і сам відплатив ти за образи свої.
Ще ж той наказ твій, додай, якщо йде мова про кару,
Хоч і суворий, а все ж — наче м'який водночас:
Засланим названо в ньому мене, а таки не вигнанцем,
Легшою доля моя стала від слова цього.
Хто при здоровім умі, той вважає за кару найбільшу
Бути в неласці твоїй — мужа такого, як ти.
Все ж буває, що й гнів божества власкавити можна,
Після негоди хіба сяйвом не тішить нас день?

Бачив я сам: по враженім громом стовбурі в'яза
Золотогронна вилась — любо поглянуть — лоза.
Хай сподіватися ти не велиш, — сподіваюсь, одначе:
Ось я у чім не корюсь, навіть вигнанець, тобі.
Світить надія, хай, лиш ласкавість твою пригадаю,
Гасне — при згадці про те, як я тоді провинився.
Та, як у буйних вітрів, що розгойдують моря поверхню,
Подув не завжди тугий, шал — не постійний весь час:
Можуть раптово влягтись, у такий поринути спокій,
Що, здається, й зітхнуть сили немає у них, —
Так і страхи мої: то налетять, то відринуть; надія,
Що вмилостивлю тебе, гасне — й знову бринить.
Ради всевишніх богів, що дають тобі й будуть давати
Довгий вік, якщо їм справді наш Рим дорогий, —
Ради вітчизни, що сильна твоєю опікою, батьку,
Де ще недавно я жив, частка її незначна,
Хай за діяння твої, за високий дух справедливу
Шану, синівську любов Рим виявляє тобі,
Довгі й довгі літа хай з тобою у злагоді пройде
Лівія, рівня тобі з-між багатьох — лиш одна,
Та, що без неї ти б нежонатим мусив лишатись, —
Інший-бо серед жінок бути за мужа не міг.
При твоїм щасті й син хай щасливим буде, а згодом,
Сивий з сивішим, діліть владу верховну на двох.
Хай і внуки твої, юні світочі, вслід за тобою
Як і за батьком ідуть, що вони й звикли робить.
Хай Перемога, що до твоїх таборів уже звикла,
Й нині летить залюбки до дорогих їй знамен.
Над авзонійським вождем нехай, як завжди, ширяє,
Скроні лавровим вінком хай вповиває тому,
Хто веде війни з наказу твого, мечем твоїм ставши,
Владу кому віддаєш і доброзичних богів.
Тут — душі половиною стежиш за Містом, присутній,
Там — на далекій війні, другою — ти із вождем;
Хай же повернеться він переможцем, хай коні гарячі,

Вінчані квітом, його на колісниці везуть.
Згляньсь і відклади невідхильну свою блискавицю,
Зброю грізну, на жаль, добре відому мені!
Батьку вітчизни, зласкавсь і, вірний іменню своєму, —
Дай сподіватись хоча б, що вмилостивлю тебе.
Вже й не поверненням нині живу, хоча всемогутні
Часто ще більше дають, ніж попросити у них, —
Ближчим вигнання зроби й не таким суворим для мене —
Легшим став би тоді кари моєї тягар.
Засланий між ворогів, чого тільки тут не терплю я,
Хто з-між вигнанців усіх — аж у такій далині!
Я біля Істру живу — ріки з сімома рукавами,
Де холоднечею нас діва аркадська гнітить.
А від язиґів, колхів, і гетів, і метереїв
Може хіба що Дунай захистом бути слабким.
Інші вигнанці твої таки більше винні від мене,
Та на край світу чомусь заслано тільки мене.
Далі — нічого нема: лиш холод, ворог та море,
Де від морозу, бува, хвиля твердою стає.
Тут уже — Риму межа, що при лівому березі Понту;
Поряд бастарнів лежить і савроматів земля.
Римський закон — новиною для них; на окраї тому
Влада твоя на цей час не закріпилась іще.
Звідси, благаю, відклич вигнанця в безпечніше місце,
Щоб, крім вітчизни, мене й миру ти не позбавляв,
Щоб не лякавсь я племен, що Істр їх не зупиняє,
Варвар в полон щоб не взяв громадянина твого.
Чи випадає, щоб той, в кому кров кружляє латинська,
Пута носив, доки рід Цезарів не перевівсь?
Через дві речі я потерпів — пісні й необачність,
Що за тим другим стоїть, мушу довіку мовчать.
Я ж не такий, щоб посмів тобі, Цезарю, ятрити рани,
Більше ніж досить, що я раз лише вразив тебе.
Ще залишились пісні: мовляв, у них, сороміцьких, —
Так дорікають мені, — вчителем блуду я став.

Таж і небесний розум, бува, помилитися може:
Що непримітне, того й не запримітить з висот.
Як у Юпітера, що з небожителів, з обширів неба
Ока не зводить, нема часу на щось незначне,
Так з-під уваги, поки підвладний світ озираєш,
Вислизне й в тебе якась річ незначної ваги.
Хто б то повірив, що ти, відклавши справи державні,
Батьку вітчизни, до рук вірш мій дворозмірний взяв?
Рим — на плечах твоїх, його імені велич тримаєш,
І не така вже легка ця твоя ноша, щоб ти
Міг чи на жарти мої скерувати свій розум високий,
Чи пильнувати того, що на дозвіллі роблю.
То на Паннонію йдеш, то Іллірію ти підкоряєш,
То за ретійцем уже Фракія будить війну,
Миру Вірменія жде, а там і вершник парф'янський
Наші знамена й свій лук боязко нам оддає.
В юнім нащадку твоїм германець міць твою чує:
Волею Цезаря там Цезар провадить війну.
Тож у державі твоїй, — як ніколи великому тілі, —
Не похитнеться ніщо: в цілості все бережеш.
Римом обтяжений ти, про закони, про звичаї дбаєш,
Хочеш, щоб ми дотяглись до бездоганних — твоїх.
Спокій солодкий даруєш народам, а сам задля нього
Війни раз по раз ведеш — не до дозвілля тобі.
Звісно ж, і дива нема, що серед справ тих поважних
Ніколи й глянуть тобі на жартівливий мій вірш.
Мав би хвилинку якусь — у моєму "Мистецтві", я певен
Ти не знайшов би того, чим дорікають мені.
Не при хмурному чолі, щоправда, твір той писався,
І недостойний твоїх, принцепсе славний, очей.
Все ж то неправдою є, що всупереч нашим законам
Він до любовних забав римських схиляє жінок.
Щоб пересвідчився ти, для кого книжки ті писав я,
Глянь на чотири рядки в першій із трьох книжечок:
"Одаль, пов'язки тонкі, соромливих ознака, тримайтесь!

Одаль — хто білість ноги довгим одінням окрив!
Я про кохання співаю легке, про дозволені втіхи —
Квіти, що потай рвемо, — не про злочинну жагу".
То чи не радив я тим, кому йти манівцем заважають
Довгі подоли й стрічки, не розгортать моїх книг?
"А чи не може, — завважать мені, — з тих книг скористатись,
Хоч не для неї вони, навіть поважна жона?"
Хай тоді зовсім жінки не читають, бо де такий твір є,
Що читачеві нічим не натякнув би на блуд?
Що лиш до рук не взяла б, якщо поквапна до блуду, —
Знайде достатньо порад, як їй піти манівцем.
Дай "Аннали" такій (не твір — одна лиш суворість!) —
Звідки взялись, пояснять, в Ілії Ромул і Рем.
"Роду Енея матір" подай — про Венеру їй скаже,
Як цього роду колись матір'ю стала вона.
Далі я викладу тут по порядку, наскільки зумію,
Як це будь-який твір може на шкоду піти.
Це не значить, однак, що кожна книга — шкідлива:
Щось помічне водночас може на шкоду піти.
Що є кориснішим, аніж вогонь? Та його ж у злочинну
Руку зловмисник бере, — з димом пускає когось.
Ліки то сил додадуть, а то ще більше послаблять:
Зілля бува помічне, але й шкідливе бува.
Меч і напасник бере, але — й розважний мандрівець:
Той — щоб напасти, а цей — щоб захищатися ним.
А красномовство, якому належить за правду стояти,
Кривджених топить не раз, кривднику — руку подасть.
Так — і вірші мої: читача, в кого помисли чисті,
Хоч би там що я писав, чи зіпсувати могли?
Тож помиляється той, хто блудом мені дорікає:
Надто прискіпливий він до віршування мого.
Хай він у чомусь правий, — тоді як із грищами бути?
Блуд може й там прорости. Так і видовища всі:
Не одного з глядачів на лихе підштовхнула арена,
Де під кривавим піском — втоптана боєм земля.

Заборони тоді й цирк: небезпечна вільність у цирку —
При незнайомцеві там юне дівчисько сидить.
От походжають жінки: для них портик — місце побачень,
А якщо так, то чому й портиків тих не знести?
Що є святіше, ніж храм? Та нехай і його уникає
Та, що про блуд навіть там задуми хитрі снує.
Піде в святиню Юпітера — тут же спливе їй на думку,
Скільки дівчат і жінок він матерями зробив.
Поряд — Юнони храм: згадається в ньому, як часто
Через суперниць-красунь гірко богині було.
Про Еріхтонія, що народився від блуду, спитає
В храмі Паллади: чому усиновила його.
Прийде до Месника в храм, що ти збудував: там Венера —
Поряд із Марсом, а муж — осторонь, побіч дверей.
Буде й Ісіду питать, за що це її іонійським
Морем ген за Босфор гнала Юнона жалом.
їй при Венері — Анхіс, Іасіон — при Церері,
З Люною — Ендіміон тут же на пам'ять спливуть.
Все це до блуду схиляє хистких, і все-таки в храмах
Постаті наших богів, де їм належить, стоять.
Для легковажних "Мистецтво" моє; вже на першій сторінці
Ясно сказав я: мій твір — не для цнотливих жінок.
А зазирне, хоча жрець не велить, котрась у святиню —
їй же відповідать; хто б винуватив жреця?
Вірші любовні гортать — не така вже, одначе, провина:
Все можна брати до рук, запозичати — не все.
Таж і статечна жона, буває, побачить повію,
Що за якийсь там мідяк будь-кому рада годить.
На безсоромних жінок не раз і весталка погляне,
Хто б то карав за таке? Хто б це виною назвав?
Що ж дорікати мені? Чи така вже справді блудниця
Муза моя? Чи лиш мій хилить до любощів вірш?
Хай я таки спіткнувсь, помилки — не приховати:
Зрадив мене тут мій хист як і до мови чуття.
Краще б у віршах моїх уже вкотре жалісна Троя,

Впавши, відчула жахний війська аргів'ян напір!
Краще про Фіви співав би — як брат ішов проти брата,
Як на брамах сімох семеро стало вождів!
А войовничий Рим... Чи нема про що тут писати?..
Славить діяння його — що може кращого буть?
Ще ж із звершень твоїх, з усього — одне щось узяти,
Цезарю, міг я, аби в пісні своїй оспівать.
Як до високих промінь нам сонце притягує вічі,
Так і діяння твої мали б мій дух полонить.
Та не моя тут вина: для такого посіву потрібна
Нива врожайна, моя ж — надто убога й скупа.
Чи широчіні морській може сміло довіритись човник,
Що для забави собі серед озерця хитавсь?
Я ж непевний того, чи доладно пишу й ті дрібниці,
Чи вистачає снаги й для тихострунних пісень.
Навіть, коли повелиш співати про те, як Юпітер
Громом Гігантів разив — духу не стане мені.
Тільки божественний хист уславить великі діяння
Цезаря так, аби твір задумові дорівняв.
Зважився я на той крок. Та здалося, що твоїй славі
Тільки нашкоджу, а це — наче образа богів.
Знов на легке я звернув: любов'ю втішав своє серце,
Втім, то й любов не була — так собі, жарти пусті.
Я ж і не прагнув того — силоміць вела мене доля;
Сам я на кару свою щедро собі заробляв.
Краще б я неуком був і не відав, що таке книга!
Краще б у школу мене не посилали батьки!
Гніву твого я зазнав через те легковажне "Мистецтво" —
Певен ти, що на лихе ним підбиваю жінок
Та не повчання мої жінок схиляють до блуду:
Хто необізнаний сам — іншого б марно повчав.
Так, я складав ті звабливі пісні, проте ані разу
Доброго ймення мого не зачепив поговір.
Навіть між людом простим не знайти чоловіка такого,
Хто б у батьківстві своїм через мій блуд сумнівавсь.

Вір мені: вірші мої до життя мого не подібні:
Муза моя — до забав, я — до чесноти горнусь.
Майже все, що пишу, — лише вигадане: дозволяють
Більше собі ті рядки, ніж тих рядків укладач.
Твір — не відбиток душі, лише насолода безпечна,
Все тут укладено так, щоб веселити нам слух.
В іншому разі Теренцій — гуляка, Акцій — суворий,
А задираки — всі ті, в кого пісні про війну.
Що ж до любовних віршів, то я не один укладав їх,
А поплатився один, віршів любовних творець.
Чи не повчав у таких же піснях сивочолий Теосець,
Як жартівливу любов щедро єднати з вином?
Подруг своїх Сапфо хіба ж не любові навчала?..
Хто їм за це докоряв — Анакреонту чи їй?
Так, Баттіаде, й тобі не пошкодило те, що, бувало,
Втіхи любовні свої ти читачеві звіряв.
Глянь на Менандра, милого нам: що не твір — то кохання,
Все ж його й дітям своїм радимо брати до рук.
Що в "Іліаді" самій, як не сутички через блудницю?
Тут і коханець, і муж один на одного йдуть.
Чим починається твір? Чи не пристрастю до Хрисеїди?
Не через неї хіба пересварились вожді?
А "Одіссея" хіба ж не про багатьох женихання
До однієї в той час, поки блукав її муж?
А хіба не Меонід оповів, як на ложі ганебнім
Марса й Венеру впіймав сіттю умілець Вулкан?
Чи не від нього ж таки ми довідались, як запалали
До одного блукача двоє прекрасних богинь?
Як уже високо стала трагедія, годі вже вище, —
Все ж про любов і вона, знаємо, мову веде.
Мачухи темна жага принесла Гіпполітові славу.
Славу ж, Канако, тобі —. до твого брата любов.
А коли Тантал а син, із плечем зі слонової кістки,
Діву взяв з Піси собі, кіньми не правив Амур?
До дітовбивства штовхнула Медею зрада в любові —

Кров'ю своїх же синів зачервонила меча.
Чи не любов замінила в птахів владаря і коханку,
Й матір, що кличе в журбі Ітіса, сина свого?
А якби брат не горнувсь, нечестивець, до Аеропи,
Хто б то читав, що назад коней гнав сонячний бог?
Скіллі б котурна не знать, якби не зрізала в батька
Пасма волосся його боговідступна дочка.
Хто про Електру читав, про шаленця Оресга, той знає
І Тіндаріди вину, й те, що Егіст учинив.
Що вже про того казать, хто вбив потворну Химеру?
З пастки жони владаря ледве що вирвався він.
Нащо б я згадував тут Герміону або Аталанту?
Нащо — мікенців вождя, бранку-віщунку його?
Нащо — Данаю, невістку її, а ще матір Ліея,
Гемона й ту, що їй бог ніччю примножував ніч?
Ну, а Тесей, а Пелія зять чи той із пелазгів,
Хто на троянський пісок перший ступив із судна?
Врешті — Іола, й Геракла жона, і Піррова мати,
Й хлопець троянський, і Гіл також у цьому гурті.
Часу забракло б мені, щоб лиш зрахувати трагічні
Пристрасті; голі ймена ледве вміщаються тут.
Є ще трагедії вид, що не гребує вуличним сміхом,
Скільки тут слів перейшло поза пристойну межу!
Чи покарали того, хто Ахілла ніжним представив,
Хто героїчні діла віршем принизив легким?
Виклав у творах своїх Арістід мілетську розпусту —
Й не поплатився за це, не проганяли його.
Евбія — теж, хоча він у своїму писанні гидкому
Радив, як плоду свого жінці позбутися слід.
Не виганяли й того, хто недавно склав "Сібаріду",
Й тих, що блудом своїм ще й похвалятись могли.
Всі ті писання, кажу, вперемішу із творами вчених
З ласки державних мужів кожен міг взяти до рук.
Та не в чужинців одних позичаю для захисту зброю —
Часто й латинська струна легко, грайливо звучить.

Марса, щоправда, отця, звеличив Енній поважний,
Хистом — великий співець, віршем, одначе, — сирий;
Силу й природу рвачкого вогню нам виклав Лукрецій,
Віщо вказав нам, чому згине потрійний наш світ;
Часто Катулл зате виливав свою пристрасть до жінки —
Йменням Лесбії він любку свою називав.
Мало того: напоказ виставляв іще й інші пригоди,
Чванився, що не одну зраджував він і не раз.
Кальв таку вільність любив, недоросток; поласував трохи —
Сам на всілякі лади тут же й розводився про те.
Що вже казати про Тіціду, Меммія? В їхніх писаннях
Слово візьми чи предмет — це безсоромність одна!
Цінна дорівнює їм, але Ансер пішов іще далі,
А Корніфіцію б міг рівнею бути Катон.
Ще ж і ті книги згадай, де то про Періллу йде мова,
То про Метеллу, а це — вже її справжнє ім'я.
Та навіть той, хто до хвиль фасіанських Арго допровадив,
Про походеньки свої теж промовчати не зміг.
У безсоромності їм не поступляться Сервій, Гортензій,
А за такими людьми хто б то піти завагавсь?
От Арістідові повісті перетлумачив Сісенна —
Й не посоромився, що той жарти масні полюбляв.
Галлові не докоряємо тим, що вславляв Лікоріду, —
Соромно, що за вином він розпускав язика.
Сумнів Тібулла бере, чи варто тій довіряти,
Що чоловіка свого зраджує з ним залюбки.
Він зізнається, що вчив, як пильність мужа приспати,
Й сам же не раз відчував дію своїх настанов.
Згадує, як задивлявсь на різьблений перстень, аби лиш
Був хоча привід якийсь ніжно торкнутись руки,
Як спілкувався кивком голови чи порухом пальців,
Чи на округлім столі знаки виводив вином.
Він же й приписує сік, що з його допомогою жінка
Може зганяти синці — свіжих цілунків сліди.
Сам чоловікові радить жону (для порадника, звісно)

Від чужаків берегти, надто безпечним не буть.
Знає на кого, хоч сам лише бродить, загавкав собака,
І чому двері глухі, хоч і не раз кашлянув.
Хитрощі різні придумує він, щоб жінку навчити,
Як чоловіка свого краще в оману ввести.
Та не нашкодив собі: Тібулла читають, цінують,
Слави гучної зажив, принципсе, вже при тобі.
Скільки таких же порад у Проперція ніжного знайдеш!
Темної мітки, проте, не заслужив собі тим.
Я тільки вслід їм ішов. Усіх називати не стану:
За доброчесності грань, поки життя, не ступлю.
Не припускав, зізнаюсь, що там, де безпечно йшли судна,
З-між багатьох лиш моє, вражене, піде на дно.
Є для гравця в кісточки настанови (а це ще за наших
Предків провина була,! не з таких вже малих) —
Як визнаватись на них, як кидати з виграшем більшим,
Як уникати "собак" — гіршого з гірших кидка;
Як підрахунок вести, як кинуть, коли викликають,
Як, коли інший метне, відповідать на кидок.
Як, рівняючи ряд, мають воїни йти різнобарвні,
Щоб поміж двох ворогів воїн не станув один.
Як виступати вперед, переднього як відкликати,
Тільки-но воїн твій лишиться без прикриття.
Як три камінчики в ряд розмістити один за одним —
Першим розставиш їх так — ти перемогу здобув.
Безліч є ігор у нас — не берусь тут їх перелічити, —
Що пожирають нам час — річ, що не має ціни.
Той про м'ячі — яких форм вони, як їх кидати, пише,
Цей — як плавати вчить, інший — як гнати обруч.
Твори є в нас і про те, як лице фарбувати й волосся,
Як пригощати і як — приготувати обід.
Ще хтось — глини знавець: повчає, яка, припустімо,
Краща для кухлів, яка — щоб зберігати вино.
Грудень, весь у димах, за таким дозвіллям спливає,
А від подібних писань не потерпів ще ніхто.

Так от і я не вельми сумні порушував струни,
От тільки вельми сумна кара приспіла за це!
Втім, чи є хтось такий, кого Муза, своя таки Муза,
Занапастила?.. Моя — занапастила мене!
Що, якби міми я укладав, де жарт сороміцький,
Де в усіх на виду тільки злочинна любов?
Де, наче лялечка весь, павичем ступає коханець,
Де чоловік — тугодум, жінка — хитрунка вертка?
А глядачами — дівчата, жінки і мужі їхні, й діти;
Ба! У частині значній — навіть високий сенат.
Мало того, що від чутого — вуха одразу затулиш,
Що до всіляких бридот око привчаємо там, —
Тільки-но хитрість нову сплете проти мужа дружина,
Тут же й вітає її, б'є у долоні глядач.
Що непристойніша річ — то більший прибуток поета,
Врешті, за шкоду таку претор ще й платить незле.
Глянь у рахунки за грища твої — пересвідчишся легко,
Авґусте, скільки пішло коштів на вольності ті.
Сам ти бував глядачем, і дбав, щоб інші дивились,
Ти ж бо сягаєш небес, ти — і земний водночас.
Зором високим своїм, що потрібен цілому світу,
Ти на сценічний блуд мовби крізь пальці дививсь.
Тож коли міми, що скверну наслідують, можна писати, —
Чи заслужив мій предмет на покарання таке?
Може, безпечнішим є саме те, що пишуть для сцени?
Може, й мімам отим вільність підмостки дають?
Часто на сцені й мої, до речі, звучали поеми,
Часто твій (похвалюсь) погляд і я привертав.
От у покоях не раз ми бачимо давніх героїв,
Що зобразив їх митець, мовби живими були.
Іноді ж десь поміж них промовляє любов із картини,
Де на всілякі лади переплелися тіла.
От із обличчям хмурним сидить Аякс Теламбнід,
Он у Медеї в очах — думки відбиток жахний.
Ось і Венера сама відтискує мокре волосся,

Тіло не в шатах: на ній — лиш материнська вода.
Ті прославляють війну, де кров — окрасою зброї,
Інші — високий твій рід; ще хтось — діяння твої.
Я ж — у межах вузьких: поскупилась для мене природа,
В хисті моєму снаги, розмаху мало, на жаль.
Все ж і щасливий творець "Енеїди", що так її любиш,
"Збройного мужа", згадай, з ложем, що в Тірі, зріднив.
З цілого твору того найбільше читач полюбляє,
Власне, ті дивні рядки — про потаємну любов.
Він же й Філліди жагу, й кохання Амарілліди
Ще юнаком оспівав на буколічнім ладу.
Втім, коли про любов, то і я провинився не щойно,
Бо за свій твір не новий кари нової зазнав.
Видав пісні я тоді, коли, вже вершником римським,
Я перед пильним твоїм поглядом вільно пройшов.
Що ж? Ті рядки, по-юнацькому складені, необережно,
Шкоду приносять мені, геть посивілому вже?
Пізно, ой, пізно прийшла за книжечку давнішню кара!
Як же їх час оддалив — вірші ті й кару за них!..
Та нагадаю тобі, що писав я не тільки марниці:
Часто і я піднімав чи не найбільше з вітрил.
"Фасти" віршовані склав — шість книг вони охопили;
В кожній — місяць один, й що в ньому є, описав.
Та до кінця не довів — через долю лиху полишити,
Цезарю, мусив я те, що присвятив я тобі.
Дещо вдалося мені й для високих котурнів укласти,
Й повагом мову вести, як і належить, умів.
Інше я також писав, хоч і тут довести все до ладу
Час не дозволив мені, — про перевтілення твір.
О, якби трапилось так, що ти, про гнів свій забувши,
З книги тієї велів дещо собі прочитать,
Хоч би тих пару рядків, де, від витоків світу почавши,
Оповідь я до твого, Цезарю, часу довів, —
Сам би побачив, скільки снаги давав мені в праці,
Як я про тебе й твоїх щиро, сердечно співав.

Жодним із віршів своїх не вколов, не дійняв я нікого,
Жодним — про злочин чужий навіть не згадував я.
Щирий у почуттях, не вливав я у слово отрути,
З жовчю змішувать сіль — це не моє ремесло.
Скільки людей, скільки віршів у нас — мене ж Калліопа
Лиш одного з-між усіх, Муза скарала моя!..
Все ж моїм горем, гадаю, ніхто з квіритів не буде
Тішитись, а співчуття — у багатьох я знайду.
Важко повірити в те, щоб за чесність мою наді мною
Після падіння мого міг посміятися хтось!
Ці, та й інші слова нехай божество твоє схилять:
Батьку вітчизни, молю, ти ж бо — найвище добро!
Не до Авзонії, врешті, прошусь, хіба потім, як тільки
Довге вигнання моє гнів твій поволі зм'якшить, —
Ближчим, благаю тебе, і легшим зроби те вигнання,
Кару й провину мою вирівняй на терезах!

КНИГА ТРЕТЯ

1

Боязко входжу я в Рим величавий, книжка вигнанця,
Серцем, читачу, озвись — втомленій руку подай.
Хай тебе страх не бере: червоніть через мене не будеш:
Жоден на цих сторінках вірш не навчає любить.
Доля того, хто мене виряджав, не така, щоб те горе,
Те безталання моє він переводив на жарт.
Навіть той твір, що ним забавлявсь у зеленому віці,
Нині ненавидить він — пізно, на жаль! — і клене.
З чим приходжу, поглянь: журба — це вся моя ноша,
Настрій-бо співу мого — з днями сумними в ладу.
З кожним другим рядком той вірш немов шкутильгає —
Чи від утоми, чи то вада в самій же стопі.
Де золотавість, де блиск, що від кедру й пемзи, спитаєш?
Як мій владар, так і я — кращою соромно буть.
Літери он розпливлись то тут, то там, зауважиш —

Ронячи сльози, псував сам свою пісню співець.
Може, й не все, що тут є, — зразок латинської мови —
Теж дивуватись не варт: серед чужинців писав.
Тож, коли ласка, скажіть, читачі, куцою податись,
Де мені крівлю яку, книжці-блукачці, знайти?
Ледве знайшовся один, що на лепет мій одгукнувся,
Ледве один із юрби, врешті, дорогу вказав.
"Хай тобі вділять боги, чого не вділити співцеві:
Змогу на рідній землі гарне прожити життя!
Що ж, я готова. Веди! Дарма, що йду з краю світу.
Що суходоли й моря геть мене вибили з сил".
Рушили ми. Ведучи, пояснив він: "Он Цезаря форум...
Ми ж по Священній йдемо вулиці, знаній у нас.
Тут ось і Вести храм; її вогнище в ньому й Палладій;
Скромний будинок ось цей — древнього Нуми житло".
Вправо звернувши, сказав: "Палатину бачиш ворота.
Статор он. Тут і було місто закладене — Рим.
Поки на все те дивлюсь, розмаїттям блискучої зброї
Портик засяяв мені й крівля, достойна богів.
"Певно, Юпітера храм?" — запитала я, бо над дверима,
Видно було, зеленів листям дубовий вінок.
"Не сумніваюсь уже, — про господаря дому почувши,
Впевнено мовила я, — тут сам Юпітер живе!"
Що означає, одначе, той лавр, що пишно розрісся,
Тінь розіславши густу біля високих дверей?
Те, що дім заслужив на постійні тріумфи чи, може,
Те, що Левкадський Феб саме його полюбив?
Чи він для себе лишень, чи для інших свято дарує,
Світлий ширячи мир ген по безкраїй землі?
Може, це знак того, що вічно буде втішатись
Славою дім цей, як лавр — зеленню листя свого?
Що ж означає вінок, із присвяти короткої видно:
"Цезарю від громадян, за порятунок життя".
Ще одного долучи до них, батьку, щедрий на ласку,-
Він, громадянин твій, на краю світа живе.

Не заперечить того, що скараний був справедливо,
Тільки не злочину тут — помилки він допустивсь.
Горе! Боюсь владаря, та й місця самого боюся!..
Кожен рядок у мені, літера кожна тремтить.
Бачиш? Мої сторінки — одна тільки блідість безкровна.
Бачиш? Нерівно іду, хистко ступаючи крок
"О, якби знову, — зітхнулось мені, — за господарів цих же
Батько мій міг озирать ту найяснішу з осель!"
Далі — східці стрімкі: до буйноволосого бога,
В храм його, білий, мов сніг, я за провидцем іду.
Серед заморських колон Данаїди зображені; поряд —
Батько суворий; в руці в нього — оголений меч.
Тут має змогу читач дізнаватися, що у натхненній
Праці створили для нас нинішні й давні співці.
Там я шукала сестер, та не тих, чий батько нещасний
Все докоряє собі, що народив їх на світ.
Марно шукаю, однак; охоронець покоїв тим часом
Ті заповітні місця каже покинуть мені.
В інший звернула я храм, що тут же, побіч театру,
Все ж і туди не дають навіть ногою ступить.
Не допустила Свобода мене до святині, що вперше
Місце в покоях своїх книгам поетів дала.
Так ото доля лиха не лише на співця завзялася:
Змушені й книги його — діти — вигнанцями буть.
Та, сподіваюсь, на нас і на нього зглянеться Цезар —
Час перемелює все, з часом уляжеться гнів.
Вас я благаю, боги (чи маю на люд уповати?),
Цезарю, рівно ж тебе, найвидатніший з богів!
А коли храм той і людні місця тепер не для мене —
Книжку оселі чиїйсь ти прихистити дозволь.
Вірші мої, так ганебно відкинуті, врешті б, хотів я,
Люде незнатний, тобі з ласки твоєї вручить.

2

Випало й Скіфію бачить мені, де вісь паррасійська

Землю вигнання мого люто морозом гнітить.
Не спромоглися ні ви, Пієриди, сестри учені,
Ані Латони син порятувати жерця.
Не врятувало і те, що жарт я любив, а не злочин,
Що не так я пустував, як ота Муза моя.
Скільки смертей на морях, суходолах чигало на мене,
Аж поки Понт крижаний не прихистив блукача!
Хоч і цурався справ, хоч на світ прийшов для дозвілля,
Хоч, від природи м'який, праці важкої не знав, —
Нині — будь-що знесу. Ні понуре, без гавані море,
Ні всі дороги-шляхи не доконали мене.
Дух їм протистояв. Набиралось і тіло від нього
Сил — і долало те, що непосильним було.
Поки був забавкою для вітрів і хвиль, од тривоги
Душу зболілу свою працею я розважав.
А закінчився шлях, і відпала потреба йти далі —
Й місця вигнання свого, кари, я врешті торкнувсь, —
Плач — утіха моя. Струмки, що їх живить на весну
Сніг, не такі вже рясні, як оті сльози з очей.
Згадую Рим тут і дім, на пам'ять тут мені сходять
Милі місця і все те, що я у Місті лишив.
Скільки разів я стукав у двері своєї могили —
Марно! Ні разу вони не відчинились мені.
Нащо я стільки мечів оминув? Чому лиш страхала,
А не накрила мене хвилею буря стрімка?..
О божества, чию неприхильність чую постійно,
Ви, що примножили гнів ще одного божества,
Долю поквапте повільну мою, хай не будуть глухими
Двері, що ними б мені в смерть довгождану ввійти!

3

Може, здивуєшся ти, що цей лист не моєю рукою
Писаний: я на той час немічний, хворий лежав.
Хворий — на чужині, на краю невідомого світу,
Зовсім не певний того, що до здоров'я прийду.

Що, уяви собі, я відчував, серед ґетів, сарматів
Злігши, у тій далині, у невідомості тій?
Небо тут шкодить мені, до води питної не звикну,
Не до вподоби й земля — годі сказати, чому.
Невідповідне житло, не годиться для хворого їжа,
Фебовим хистом ніхто тут не зарадить біді.
Друга не маю тут, хто б занепалого словом розрадив,
Хто б коротати поміг часу повільного плин.
От і лежу, де найдальша земля, найдальші племена,
І, чого бракне мені — те перед зором стає.
Різне ввижається, ти ж — найчастіше, люба дружино:
Більша частина мого серця належить тобі.
Ти так далеко, але — тебе кличу, мовлю до тебе,
Ти, хай це ніч, хай день, перед очима стоїш.
Навіть коли у гарячці був, ім'ям твоїм, кажуть,
Марив я: тільки воно в мене було на вустах.
Та коли б до піднебіння припав мій язик і намарно,
Крапля по краплі, вином хтось оживляв би його,
Хай лиш тоді сповістять, що жона загостила до мене, —
Стану на ноги я враз, повен надії й снаги.
Тож сумніваюсь, чи житиму... Ти ж, у Римі, можливо,
Весело нині живеш — горе й не снилось моє.
Що я, одначе, кажу?.. Без мужа, я того певен,
О найдорожча моя, дні твої — смуток один.
А коли доля належні роки мені відрахувала,
І, не нажившись іще, я підійшов до межі, —
Чи вже так важко, боги, мене потішити в смерті,
Щоб хоч у рідній землі міг упокоїтись я?
Хоч би зі смертю збіглось у часі моє покарання,
Хоч би раптово я вмер перед вигнанням отим!
Вічі свої, не знаючи горя, міг би склепити, —
Ба, та приточено днів, щоб на вигнанні конать!
Так і вмиратиму в цій далині, в чужинному краї,
Де й місцевість сама смерті скорботи додасть?
Немічний, не простягнусь на своєму звичному ложі

Й над охололим, німим жодна душа не сплакне?
Й сльози жони, обличчя моє скропляючи рясно,
В грудях моїх на якусь мить не загаять душі?
Врешті, останніх доручень не дам? "Прощавай!" не почую?
Ніжна, прихильна рука віч не закриє мені?
Без похоронних плачів, без останньої гідної шани —
Лишенько! — голову цю вкриє чужинна земля?
Чи на ту вістку сумну ти глузду не втратиш, дружино?
Чи не вдарятимеш ти в груди себе раз у раз?
Чи у далінь, де твій муж, простягаючи руки, не будеш
Кликать його на ім'я — лиш на забаву вітрам?
Годі! Волосся не рви, не дряпай лиця: ти не вперше,
Радосте світла моя, втратила мужа свого:
Дійсно вперше — тоді, як я без вітчизни лишився, —
То була перша, а це — гірша, болючіша смерть.
Нині, якщо б ти могла — та чи зможеш, люба дружино?
Тим потішайся, що смерть — це моїм мукам межа.
Можеш принаймні одне: біді протиставити нині
Стійкість; цю рису в тобі щедро плекало життя.
Добре було б, якби смерть і тіло нищила, й душу,
А ненажерний вогонь геть усього мене з'їв!
Бо коли, смерті не знаючи, дух у порожняву лине,
І якщо правду про це старець самоський повів, —
То між сарматськими — римська блукатиме тінь, не дадуть їй,
Зайшлій, в свій гурт увійти Мани чужої землі.
Дбай, щоб у скромній урні хоч прах мій дістався до Риму,
Щоб і по смерті своїй я на вигнанні не був.
Не заборонять цього: таж у Фівах сестра схоронила,
Хоч і владар не велів, рідного брата свого.
Прах мій, змішавши з амомом сипким, із зіллям пахучим,
Десь поза муром міським рідній землі доручи.
А на плиті мармуровій великими буквами стисло
Вирізьби, щоб мандрівець оком одразу пробіг:
"Я, що лежу тут, Назон, оспівувач любощів ніжних,
Марно зі світу пішов через свій хист до пісень.

Ти, що проходиш (чи сам не кохав?) — не лінуйся шепнути:
Праху Назона нехай буде легкою земля!"
От і достатньо цього. Мій пам'ятник — це мої вірші:
Краще, триваліше він буде служити мені.
Занапастили ті вірші мене, та своєму творцеві,
Вірю, вони ж і життя, й славу довічну дадуть.
Ти ж, найдорожча моя, пам'ятай про дари похоронні,
Квіти з росинками сліз ти на могилу клади.
Хоч наше тіло жадливий вогонь обертає у попіл,
Все ж і той попіл сумний чує турботу живих.
Ще б я писати велів, та сил не стає говорити,
Тихнуть слова на вустах, пересихає язик
Може, востаннє зичу того, чого сам тут не маю, —
Зичу здоров'я тобі, люба жоно. Прощавай!

4

Ти, ким постійно я дорожив, чию дружбу, одначе,
Лиш у великій біді я до кінця оцінив!
Ось тобі рада моя, чий досвід гідний уваги:
Тихо, для себе живи, славних імен уникай.
Чуєш? Для себе живи, якнайдалі од можновладців:
Саме звідтіль, пам'ятай, б'є блискавиці вогонь.
Хоч посприяти б могли (на те й можновладці), та краще
Хай не сприяє нам той, хто б і пошкодити міг!
Щогла, що нижча, то легше од бурі вона утікає,
Більше вітрило твоє — більша загроза біди.
Бачиш, не тоне кора на високому гребені хвилі,
Сіть же з грузилом важким падає ген у глибінь.
Жаль, що подібних порад я сам не слухав, порадник, —
Може б, у Римі тепер, як і давно колись, жив.
Доки ми разом були, доки я вітерцем утішався,
Човен мій без пригод водами тихими мчав.
Хто на гладкому спіткнувсь (таке й не часто буває)
Той, як упав, так і встав, — то невелика біда.
А Ельпенор-бідолаха, із крівлі стрімкої зірвавшись,

Перед своїм владарем тінню блідою постав,
А через що, поки в небі Дедал опирався на крила,
Син його ймення своїм води безкраї назвав?
Бо надто високо злинув Ікар, Дедал летів мірно,
Хоч і ті крила в обох не від природи були.
Вір мені: добре прожив, хто вмів ховатися добре,
І поза межі, що їх доля вказала, не йшов.
Чи залишився б самотнім Евмед, якби по-дурному
Коней Ахілла баских так не запрагнув Долон?
Сина б не бачив Мероп у вогні, тополями — рідних
Дочок, та богу в сини він Фаетона оддав.
Так от і ти непомірно високого лету лякайся,
Не відступай од межі, в пору вітрило згорни.
Гідний ти кращої стежки в житті; усю її змірять
І не спіткнутись, як я, — ось чого зичу тобі.
Щирим є зичення те, бо ти заслужив його, друже,
Вірним у будь-який час, теплим до мене чуттям.
Бачив я: лихо моє тебе вразило так, що не менше
Ти, припускаю, збілів, закам'янів, ніж я сам.
Бачив я сльози твої, їх чув на своєму обличчі,
Пив їх, а з ними й слова — в дружбі зізнання твої.
Друга й тепер, хоч далеко він, прагнеш ти захистити,
Хочеш поправити чимсь ту непоправну біду.
Заздрості не накликай, про славу не дбаючи; мирно
Вік свій вікуй і до тих, хто тобі рівня, горнись.
Щодо Назона — то ймення саме, бо воно поміж вами,
Можеш, мій друже, любить; інше все — Понт ув'язнив.
Під Ведмедицею із Еріманту простелені землі
Нині тримають мене — льодом опалений край.
Далі — Боспор, Танаїс, болота несходжені скіфські,
Мало що скажуть тобі й назви місцевостей тих.
Далі — ніщо: один лиш мороз, для життя непридатний,
Звідси до краю землі — горе! — рукою подать!..
Як же далеко вітчизна моя! Як далеко дружина!..
Як далеко все те, чим я колись дорожив!

Так, далина пролягла, й рукою до вас не сягнути,
Що забажаю, однак, — бачу очима душі.
Бачу я дім свій, і Рим, озираю кожнісіньке місце,
Де я бував, що робив, бачиться все зокрема.
Люба дружина стоїть живим образом перед очима, —
Радість велика моя, горе моє водночас!
Горе — бо ти не тут, а радість — бо й там мене любиш,
Без нарікання важкий взявши на себе тягар.
Так, мої друзі, і ви, поселившись у серці моєму, —
Кожного з вас на ім'я тут я назвати готов, —
Страх зупиняє, однак тепер же, гадаю, ні в кого
Мрії такої нема — в пісню мою увійти.
Вчора ще навперебій домагались ви честі такої —
Бачити ймення своє в творах Назона-співця.
Хтозна, чи нині та честь пішла б на користь, тому-то,
Щоб не лякалися ви, подумки всіх вас назву.
Віршем не викрию друзів прихованих — хто мене вчора
Явно любив, хай тепер потайки любить мене,
Та пам'ятайте, що й тут, на самій окраїні світу,
Всіх вас, мої дорогі, в серці своїм бережу.
Ви ж мою долю важку по змозі полегшуйте якось,
Руку тому, хто упав, друзі, подати спішіть!
Хай до вас доля ласкавою буде — хай вам до віку
Не доведеться ось так ласки просити в людей.

5

Ми не настільки з тобою дружили, щоб дружби тієї,
Наче б її й не було, ти приховати не міг.
Може б, аж так не зміцніла вона, якби вітер погідний
Мірно, як і колись, дув у вітрило моє.
Та, коли впав я, а всі (падіння — то небезпека!)
Порозбігалися вмить, кинувши друга в біді, —
Ти того тіла торкнувсь, яке вразив Громовержець,
Ти наважився у дім, де базнадія, ввійти,
Дати нещасному те, на що не могли спромогтися

Й давні друзі мої — двоє чи троє хіба.
Бачив я вираз обличчя твого, і погляд, і сльози,
Й лиця поблідлі твої — я тоді так не збілів,
Бачив, як рясно ті сльози пливли при кожному слові,
Сльози — вустами, слова — слухом спрагло я пив.
Тут же і впав я в обійми твої, на цілунки та схлипи
Я поцілунками і схлипами відповідав.
Поміч твою, дорогий, відчув я і тут, на вигнанні,
Ймення ж твого не назву — просто скажу "дорогий".
Скільки тих свідчень я міг би подати твоєї до мене
Щирості! Все це в душі, поки життя, збережу.
З ласки богів хай щастить тобі й далі близьким помагати,
Та не в такій, як моя, надто великій біді.
Ну, а коли б ти (дива нема) поцікавився часом,
Що я, пропащий, тут, на краю світу, роблю, —
Знай же: надію слабеньку сную (не смій обривати!),
Що вгомониться колись буряний гнів божества.
Може, намарно сную... А втім, усяке ж буває, —
Ти цю надію, молю, трохи в мені покріпи!
Весь свій до мовлення хист одній віддай нині справі:
В силі тих слізних благань віри вигнанцю додай.
Швидше тамує свій гнів, у кого більша могутність,
Що благородніший дух, то його легше схилить.
Дужому левові досить того, коли жертва упала:
Ворог лежить перед ним — значить, двобою кінець.
Вовк же й ведмеді гидкі, буває, мертвих шматують,
Що вже про інших казать — про слабкодухих, дрібних?..
Хто величавішим є від Ахілла під мурами Трої?
Старець дарданський, проте, слізьми його зворушив.
І чи не Дарія смерть, чи не Пор усім показали,
Що ематійський вождь ще й доброту в собі мав?
А щоб не тільки людей, що стримують гнів, називати, —
Зятя Юнони візьми — ворогом був їй колись.
Чи справедливо, врешті, мене позбавляти надії? —
Кару ж несу не за те, що чиюсь кров проливав.

Я ж і на Цезаря не зазіхав, а значить — на світ весь,
Цезар-бо наш на чолі цілого світу стоїть.
Зайвого, що приховати б належало, не говорив я,
Та й за щедрішим вином я говіркішим не був.
За мимоволі побачений злочин я поплатився,
Значить, за те, що в ту мить очі розплющені мав.
Звісно, всієї вини не посмів би я з себе скидати,
Я не злочинець, однак, — більше тут помилки є.
От і надіюсь на те, що випросиш м'якшу для друга
Кару, — що Цезар мене в інші скерує місця.
О, якби коней ясних своїх вісниця Сонця — Зірниця
Швидше звернула сюди із повідомленням тим!

6

Нашої дружби й не хочеш приховувать, мій найдорожчий,
Та й приховати б не зміг, навіть коли б захотів.
Кращого друга від мене, згадай, не мав ти у Римі,
Так і від тебе я, знай, кращого друга не мав.
Ми нашу приязнь настільки засвідчили, що голосною,
Власне, та приязнь була — більше, ніж я, аніж ти.
Як безкорисливо ти до близьких своїх друзів горнувся,
Знає те муж, що його ціниш найвище ти сам.
До щонайглибших своїх таємниць мене допускав ти,
Я ж їх у сховку душі, сторож надійний, беріг.
Так одному лиш тобі довіряв і я потаємне,
Тільки одне приховав — що доконало мене.
А не ховав би — й нині ти друга б мав біля себе:
Раду якусь би знайшов, щоб одхилити біду.
Доля ж мене до межі, до кари страшної штовхнула,
Жодної стежки не мав для порятунку свого.
Хай, проте, грізний удар таки справді був неминучий,
Хай від призначення нам, як не мудруй, не втекти, —
Все ж, опоро життя мого, найдавніший мій друже,
Ти, по кому я тут, може, найбільше тужу,
Не забувай мене! А як сильнішим станеш із ласки

Цезаря, — спробуй, молю, чимось мені помогти!
Тільки б улігся гнів божества, що в образі на мене,
Тільки б вигнання моє ближчим од Риму було!
Хай так і станеться! Я ж не виношував злочину в серці:
Це лиш провина була — з помилки все почалось.
Довго, одначе, та й небезпечно було б говорити,
Як очевидцем я став темного, згубного зла.
Згадка про день той — то рана жива у серці моєму,
Тільки на пам'ять спливе — знову пронизує біль.
Що мене сором палить донині ще, те вже довіку,
В ніч оповите сліпу, мушу носити в собі.
Можу сказати лиш те, що я винен, але не з користі
Згубний той крок я зробив — просто спіткнувся, кажу.
Тож, коли хочеш, щоб назва із вчинком не розбігалась, —
Що дурнотою було, — злочином не називай.
А як неправду кажу, то цей край — околиці Рима,
Значить, ще далі мене, у невідоме, спрямуй!

7

Швидше, квапливі рядки, з вітанням спішіть до Перілли,
Швидше, мій листе, у путь, бесіди вірний слуго!
Може, вона на той час побіч матері любої буде,
Може, розгорне тебе в колі своїх Пієрид.
Що б не робила, все відкладе, коли скажуть про тебе,
З чим, запитає, прийшов, що на вигнанні роблю.
Скажеш: усе ще живу, але так, що волів би не жити,
Скажеш: болю мого не злікували роки.
А попри те я до Муз — до горя свого — повернувся,
І для двовіршів своїх знов підбираю слова.
Чи не забула, спитай, занять наших спільних, чи все ще
Звичаєм батьківським їй вчений мережиться вірш?
Не однією лиш вродою доля тебе наділила:
Скромність, чутлива душа — придане щедре твоє.
Я до Пегасових вод уперше тебе припровадив,
Щоб не пропало дарма хисту твого джерело.

Ти ще дівчатком була — я вперше твій дар зауважив,
Ставши, як батько, тобі вчителем, провідником.
Тож, коли в серці твоїм чуття палає колишнє,
В співі одній лиш Сапфо ти б дорівнять не могла.
Тільки б нещастя моє не стало тобі на заваді
Й не охолола душа після падіння мого!..
Ми свої твори, згадай, один одному часто читали,
І за суддю я тобі, і за наставника був.
Віршем свіжим твоїм, бувало, слух милував я,
А на невдалий вказав — бралась рум'янцем густим.
Може, побачивши, як сам собі я нашкодив писанням,
Як за книжки поплативсь, ти занедбала свій хист?
Можеш одкинути страх! Лише б ти не вчила, Перілло,
Ні юнаків, ні дівчат, як вони мають любить.
Тож, окрасо жінок найученіших, гріх дармувати!
Знов до пісень поспіши, священнодійства свого!
Не обминуть же літа, проминаючи вроди твоєї —
Зморшка стареча ось-ось ляже тобі на чоло.
Скоро сягне по принади твої нищителька-старість,
Та, що до кожного з нас кроком нечутним іде.
Скажуть про тебе: яка то краса була! Глянеш у люстро,
Та й не повіриш йому, душу огорне печаль.
Є в тебе скромне майно, хоч ти й великого гідна,
Та припустімо, що ти — перша поміж багачів,
Що з того? Доля — підступниця: то обдарує, то скривдить,
Так учорашній Крез нині вже Іром стає.
Та, якщо коротко, — ми володіємо лиш проминальним,
Непроминальне — це хист, серця чутливого дар.
Глянь ось на мене: без дому, вітчизни, без вас залишився,
Все відібрали, все те, що відібрати могли,
Хист мій зі мною, однак, супутник мій і розрадник,
Навіть у Цезаря прав жодних немає над ним.
Тут мені може будь-хто збавить віку жорстоким залізом,
Все ж і по смерті моїй житиме слава моя.
Поки з семи своїх пагорбів Марсів Рим переможно

Буде весь світ озирать, будуть читати мене.
Тож намагайсь — і хай плід занять твоїх буде солодший —
Що маєш сил, подолать свій похоронний вогонь!

8

На Тріптолемову нині б мені ступить колісницю,
Мужа, що вперше зерном землю сиру здивував.
Нині гнуздати б мені тих драконів, що в піднебессі
Мчали Еета дочку ген од корінфських твердинь!
Нині б одчути мені тремтіння крил за плечима,
Нині б довіритись їм, наче Дедал чи Персей!
Щоб, загрібаючи ними легку прозорість повітря,
Раптом побачить мені любу вітчизну свою,
Осиротілий свій дім і друзів, що все ще про друга
Згадують, та головне — рідну, кохану жону!..
Ох, ті сни наяву! Забаганки дитячі, та й годі!
Так і будуть вони снами, допоки живу.
Авґуста краще благай, коли вже не можеш мовчати, —
Силу того божества звідав ти сам на собі.
Він колісницю і крила подасть, та їх і не треба:
Хай повернутись велить — птахом одразу злетиш.
Буду благати про це (про більше — і не посмів би),
Втім, можливо, що й тут я поза міру ступив.
Згодом, коли божество насититься гнівом, я знову
Зважуся словом палким потурбувати його.
Нині молю про мале, для мене ж — надто велике:
Хай мені з краю цього в інший дозволить піти.
Все проти мене тут: води, земля, повітря і небо,
От і тремчу, наче лист, от і нездужаю тут.
Чи занепалий мій дух і на тіло згубно впливає,
Чи всіх недуг джерело — все-таки та чужина.
Щойно я Понту сягнув, почало діймати безсоння,
Звівся на скіпочку тут, їжа у горло не йде.
Справді, як лист восени, прибитий раннім морозом,
Блякне, хай-но зима закостеніла війне,

Так нині в'яну і я, не знаходжу підмоги ні в чому,
Є зате безліч причин для безконечних жалів.
Духом не менше страждаю, ніж тілом. Однаково хворі
Ті дві частини єства — муку подвійну терплю.
Перед очима доля моя — рукою подати —
Мов на папері стоїть, тільки бери та читай:
Всі ті місця, всіх людей, їх звичаї, бесіди їхні
Чую і бачу, й себе — ким тоді був і ким став.
Так уже вмерти б хотів, що й Цезареві дорікаю:
Міг же скарати мене в гніві своєму мечем.
Та коли він і в образі такій спромігся на ласку,
Явить хай ласку ще раз — в інший пошле мене край.

9

І навіть тут (неймовірна річ!), де варвар усюди,
З грецькою людністю є поодинокі міста.
Навіть сюди добрели вдавнину поселенці з Мілету,
Й тут, між гетських осель, грецькі заклали доми.
Назва місцевості все ж од самого міста давніша:
Тут був убитий Абсирт — звідси і назва пішла.
На кораблі, що його берегла войовнича Мінерва,
На кораблі, що тих вод носом уперше торкнувсь,
Кинувши батька свого, прибула сюди, кажуть, Медея,
Тиху затоки гладінь потурбувавши веслом.
Ставши на пагорбі, тут чатовий запримітив погоню:
"Ворог! Вітрило здаля бачу, Колхідо, твоє!"
Поки мінійці тремтять, нашвидку відв'язують судна,
Поки навперебій тягнуть із дна якорі,
Знаючи, що їй загрожує, б'є себе в груди рукою,
Що і накоїла вже, й стільки накоїть ще лих!
І, хоч зухвалості їй, хоч рішучості не позичати,
Отетеріла й вона, блідістю лиця взялись.
Біле на обрії вздрівши вітрило: "У пастці ми, — каже, —
Батька, щоб нас не догнав, мушу затримати тут!"
Доки міркує вона, на всім зупиняючи погляд,

Саме на очі тоді якось навинувсь їй брат,
Тільки-но вздріла його: "Таки не дамося! — гукнула, —
Ось же — той, чия смерть буде рятунком мені!"
Й тут же невинному в бік устромляє жорстоке залізо, —
Хлопцю не снилась біда, часу жахнутись не мав.
Тіло розрубує потім на кусні і полем широким
їх розкидає, аби батько не скоро зібрав.
А на вершечку гори, щоб батько не сумнівався,
Руки поблідлі кладе й голову сина в крові.
Щоб небувала печаль уповільнила батькові кроки,
Поки по куснях свого сина збиратиме він.
Звідси — й "Томи", місцевості назва: каже переказ —
Рідного брата мечем тут розтинала сестра.

10

Може, ще й дотепер хтось у Римі згадає Назона,
Може, без мене моє там ще триває ім'я —
Хай же він знає: ген під сузір'ями, що не сягають
Вод, поміж варварів я в дальній живу стороні.
Де савромати довкіл, дикуни, і бесси, і гети —
Як ображають мій хист навіть самі ті ймена!
Та лиш повіє теплом, нас хвилею Істр захищає:
Поки розкута вона, ворог не йде на розбій.
А як кошлата зима з-за похмурого обрію гляне
Й візьметься льодом довкіл, мов мармурова, земля,
Лютий Борей і сніги не дають нам жити під Арктом,
Де не людина лишень — небо холоне й тремтить.
Випаде сніг — і лежить: не йме його дощ ані сонце,
Тільки збивають вітри, робиться вічним той сніг.
Ще не розтане один — уже другий сніг випадає,
Тож не дивниця, що тут часто дворічний лежить.
Тут Аквілон настільки рвучкий, що й вежі високі
Може з землею зрівнять, зірвані крівлі нести.
В шкурах тут люди й штанах рятуються від холоднечі,
Тільки лице з усього тіла відкрите у них.

Часто льодинками грає-дзвенить повисле волосся,
Взявшись морозом, блищить біла, мов сніг, борода.
Вина стоять самі по собі, — як у глеках стояли,
Тож не черпають їх тут, а по шматочках беруть.
Що вже казати? Потисне мороз — і струмки замерзають,
Кайлами тут зі ставка воду довбають собі.
Та навіть сам, не вужчий від папіродайного Нілу,
Той, що не тільки одним гирлом у море впада, —
Істр, хай засвищуть вітри над плином його лазуровим, —
Вже й не помітиш, як він хвилю під льодом жене.
Де щойно судна пливли, там ногою ступають, а води,
Що замінились у лід, коні копитами б'ють.
Через прозорі мости, що під ними ковзає хвиля,
Тягнуть за возом віз дужі сарматські воли.
Годі й повірити в це, та якщо за брехню нагороди
Ні заохоти нема — свідкові вірити слід:
Бачив я: море в усю широчінь немовби застигло,
І під слизьким покриттям не хвилювала вода.
Бачити — то ще не все: по воді затверділій ішов я,
І, хоч по хвилях ступав, ноги сухими були.
От якби море стало таким і для тебе, Леандре, —
Серед хвилястих вузин ти б не загинув колись!
Навіть дельфін із моря не вистрибне, вигнувши спину,
Щоб до повітря сягнуть — люта зима не дає.
Хоч і шаліє Борей, аж свистять його крила потужні, —
Хвилі ніяк не зіб'є на зледенілій воді.
Судна в воді крижаній, мов угрузлі в мармур, стояли,
В заціпенілій воді не ворухнеться весло.
Бачив я теж у льоду незрушно риби зависли —
Деякі з них ще й тоді не позбулися життя.
Тож, коли непогамовний Борей жорстоким морозом
Море розлоге скує чи повноводну ріку,
Тут же по Істрі, що аж видзвонює під Аквілоном,
Варвар на бистрім коні з іншого берега мчить.
Ворог, грізний конем, стрілою — далекосяжний,

Нищить усе довкруги, широко сіючи смерть.
Дехто спішить утекти; лишає без захисту поле,
От і захоплює все той грабівник налітнйй:
Скромне селянське майно, худобу, рипучого воза, —
Те, чим запасся злидар у господарстві своїм.
Тих у полон женуть, за спину їм руки скрутивши,
Вже не побачити їм Ларів своїх і полів! —
Інших — зубчастими стрілами вершник дикий проймає,
Вістря летюче стріли вбивчу отруту несе.
Що із собою взяти не зміг, те нищить нападник:
І палахтять у вогні вбогі невинні хатки.
Навіть у мирні дні тремтять тут перед війною,
Плугом у полі орач не прокладе борозни.
Ворога, бачать його чи не бачать, завжди бояться,
От і дичавіє тут без обробітку земля.
Не дозріває під тінню лози виногроно солодке,
У кадібцях молоде тут не шумує вино.
Яблук нема. Й написати б не мав тут на чому Аконтій
Слів, що владарку свою ними жоною зробив.
Глянеш — пустеля довкіл: ні тобі деревця, ні травинки,
Жоден щасливець нехай стежки не знає сюди!
Широко світ неозорий прославсь, але для моєї
Кари відкрито лиш цей щонайпечальніший край!

11

Ти, що в біді моїй ще й нападаєш, підлий, на мене,
І безконечно мене, прагнучи крові, чорниш,
Скеля зродила тебе, молоком годувала хижачка,
Тож, замість серця, скажу, камінь у грудях твоїх.
Де є та крайня межа, за якою злоба твоя втихне?
Де ще для ран на мені місце знаходиш живе?
Варварів хмура земля, береги негостинного Понту,
Лютий Борей та зірки Півночі бачать мене.
Навіть розмовитись тут із людом диким не вмію,
Всюди, куди не ступлю, — всюди неспокій і страх.

Наче той олень-втікач у лапах жадливих ведмедя,
Наче вівця між вовків, що позбігались із гір,
Так жахаюсь і я в оточенні збройного люду,
Вже навіть сниться мені в мене націлений меч.
Хай тої кара мала — без жони дорогої лишитись,
І без вітчизни, й того, чим досі жив і радів,-
Хай із усіх тих бід лишень Цезаря гніву б зазнав я,
Мало було б хіба це — звідати Цезаря гнів?
А, проте, є ще такий, хто ятрить живу мою рану
Й слів добирає метких, щоб очорнити мене.
Всяк у справі легкій блискучим буде промовцем:
Де вже тріщина, те — може й дитина розбить.
Вежі й мури стрімкі здобуває тільки хоробрість,
А на похиле, слабке квапиться йти боягуз.
Я — вже не той, що був. Чому ж на тінь нападаєш?
У похоронний прах каменем хочеш жбурнуть?
Гектором був, хто боровсь; кого ж із Гемонії коні,
Куряву збивши, тягли, — Гектором більше не був.
Так і я вже не той, затям, кого знав ти раніше:
Нині Назона нема — є лиш подоба його.
Що ж ти словом лихим нападаєш на тінь, на подобу?
Годі! Годі, кажу, Мани мої турбувать!
Не сумнівайсь у провинах моїх, але ж і не квапся
Злочин бачити там, де я лише помилявсь!
Я ж покарання несу (тобі того мало?) подвійне,
Бо ж і вигнання саме, й місце вигнання гнітить.
Таж навіть катові доля моя сльозу б навернула,
Ти ж, один лишень ти — гіршої зичиш мені!
Од Бусіріда жорстокіший ти, од того, хто мірним
Жаром бика розпікав, витвір із міді для мук
Той, хто бика того для сіцілійського владаря зладив,
Кажуть, ще й словом таким винахід свій пояснив:
"Дар цей не так досконалістю форми, як користю цінний,
Тож не сам вигляд бика — те, чим корисний, хвали!
Бачиш, на череві з правого боку неначе дверцята?

Хочеш злочинця скарать — там його й зачини.
Далі берись підсипати під низ повільного жару,
Голос почуєш тоді, схожий до реву бика.
За подарунок такий належним віддячся дарунком,
А головне — на платню, владарю, не поскупись!"
Мовив на те Фаларід: "Винахіднику дивної кари,
Першому варто свій твір ушанувати тобі!"
Довго не думали: як і навчав, підсипали жару —
І залунала мідь голосом жертви й бика.
Що про Сіцілію тут я розвівся, між ґетів, сарматів?
Слухай же далі мене, кривднику, хто б ти не був.
Що погасив ти спрагу свою ненаситну моєю
Кров'ю, домігся свого, — серцем жадливим радій!
Горя ж того на воді й суходолі стільки я звідав,
Що навіть ти, якби знав, поспівчував би мені.
Врешті, Улісса зі мною зрівняй — і побачиш: великий
Гнів Нептуна, але — більший Юпітера гнів.
Хто б ти, отже, не був, — не діймай мене до живого,
З ран, що кривавлять, молю, руки жорстокі зніми!
Щоб не росла ще й досі гучна про вину мою чутка,
Дай тій справі моїй хоч затягтися рубцем!
Доля не спить, пам'ятай: і підніме, й кине людину
В прірву; таких перемін сам ти щоденно лякайсь!
Ну, а якщо (ось того я ніколи й не сподівався!)
Так уже згриз ти себе справами друга свого, —
Можеш спокійним буть: моя доля — із найчорніших,
Цезаря гнів собі вслід біди всі інші веде.
А щоб ясніше було, щоб ти словам моїм вірив, —
Я б і тобі побажав звідати кару таку.

12

Вже під Зефіром м'якне мороз. Кінець уже року.
Довгих таких я не знав, як у Меотії, зим.
Той, хто морем колись не зміг переправити Геллу,
На терези вже кладе ночі тривалість і дня.

Десь на селі там, у вас, юнаки й дівчата веселі
Йдуть по фіалки — туди, де їх не сіяв ніхто,
Де тільки луг — усюди рясніє квіток різнобарв'я,
Де тільки пташка, там — пісня нехитра дзвенить.
Щоб материнське, врешті, прокляття скинути з себе, —
Де лише сволок який — ластівка ліпить гніздо.
Ніжний посів, що в Цереринх борознах досі ховався,
Вже з-під паркої землі проростом пнеться м'яким.
Де виноградна лоза — вже'брость на ній набрякає,
Жаль, у ґетських краях і винограду нема.
Де якесь дерево є — бубнявіє гілка бруньками,
Жаль, у ґетських краях дерева й близько нема!..
Нині — дозвілля там: поступається знову забавам
Форум, де завжди киплять багатослівні бої.
Кінні змагання там, із легкою зброєю вправи,
Списа метають або полем женуть обруча.
Там юнаки, вже після змагань, від оливи пливкої
Змити в джерельній воді тіло блискуче спішать.
Повен театр, жага палахтить і пристрасті різні,
І замість форумів трьох стільки ж театрів гуде.
Десятикратно, стократно, та ні — безмежно щасливий,
Той, кому Рим гомінкий всі свої втіхи дає!
Я ж тут бачу сніги, що з весною тануть, і воду,
Що прямо з озера вже, не з ополонки беруть.
Льоду й на морі не видно; од криги звільненим Істром
Не загримкоче важким возом сармат-волопас.
Хай до Понтійських країв почнуть доходити судна,
Хай-но сюди "завернуть не побоїться плавець —
Я залюбки підбіжу, привітавши, спитаю прибульця,
Звідки, хто він такий, що тут цікавить його.
Дивно бачити тут когось не з ближнього краю,
Що по чужій сюди плив, по небезпечній воді.
Рідко з Італії хтось таку відстань сюди подолає,
Рідко, бо й гавані тут, де б зупинився, нема.
Чи заговорить по-грецькому він, а чи по-латині —

Мова ця, звісно, мені більше до серця лежить!
Чи то з протоки, а чи з далеких хвиль Пропонтиди
Ген аж сюди ходовим вітром когось занесе, —
Хто б він не був, але вістку все ж якусь перекаже,
Хай якусь чутку, або — чутки частину лише.
От якби міг — благаю про це! — розказать про тріумфи
Цезаря, як він складав богу латинів обіт!
І як до ніг вождя-переможця Германія буйна
Сумно схилила своє горде недавно чоло.
Той, хто мені оповість, чого сам, на жаль, я не бачив,
Гостем жаданим за стіл сяде у хаті моїй.
Горе! Чи справді тут, між скіфів, — оселя Назона?
Горе! Чи справді тут — вогнище дому мого?..
Згляньтесь, боги! Хай не домом, лишень притулком вважає
Цезар те місце сумне, де покарання несу!

13

Гостем небажаним (краще б я на світ не з'явився!)
День народження мій з обігом часу настав.
Нащо спішиш до вигнанця в роки його бідування,
В чорні його роки, замість покласти їм край?..
Мав би сумління — не турбувався б нині про мене,
З Риму за мною сюди, на чужину б ти не йшов.
Де мене вперше, на горе моє, дитям ще побачив,
Там і востаннє мені ти б усміхнутися міг!
Так і тоді, коли Рим навік я покинути мусив,
Ти, як і друзі мої, мовити б міг "Прощавай!"
Що тобі в Понті робить? Чи сюди, за межі морозні,
Ген на край світу й тебе Цезаря гнів скерував?
Почестей звичних чекаєш і тут — аби білосніжний
Плащ із моїх плечей згортками гарно спадав?
Щоб у вінках, як личить у свято, вівтар димився,
Щоб у священнім огні весело ладан тріщав?
Щоб привітав я тебе калачем — щорічним дарунком?
Щоб молитвами богів якнайщиріше благав?

Інші настали часи, не такі мої справи, щоб міг я
Радісно, як то колись, вийти назустріч тобі.
Про похоронний дбати б вогонь, а не про святковий,
Вівтар не квітом пора б, а кипарисом вінчать.
Ладан палити дарма: ним богів і так не вблагаю,
З уст навіть добрі слова в горі такому не йдуть.
Та коли можна в той день іще якесь мати прохання, —
Не повертайся, прошу, вдруге у ту чужину,
Поки живу я ще тут, де світу найдальший окраєць,
Понт, що даремно його люди прозвали "Евксин".

14

Гордосте вчених мужів, пораднику їх, опікуне,
Що поробляєш тепер, друже й мого талану?
Як мене ти вихваляв у щасті моєму, чи й нині
Дбаєш так само, аби хоч не забули мене?
Чи мої твори збираєш усе ще (кажу, розумієш,
Не про "Мистецтво": воно занапастило й митця)?
Тож постарайся, молю, поетів нових опікуне,
Щоб своїм тілом живим — творами — в Римі я був!
Бо ж не моїм книжечкам — мені присудили вигнання,
На покарання таке чим заслужили вони?
Батько-вигнанець не раз чужиною блукає, а діти,
Рідні діти його в Римі спокійно живуть.
Як і Паллада колись — без матері, тільки від батька
Вірші родились мої — кров моя, плід мій живий.
їх довіряю тобі, а що батька в них нині немає,
Значить, ще важчим стає твій, опікуне, тягар.
Чим заплямований я — лиш трьох моїх діток торкнулось,
Отже, про інших усіх ти, не ховаючись, дбай.
Є ще в доробку моїм п'ятнадцять книг "Перевтілень",
Що в похоронний мій день хтось врятував од вогню.
Міг би й для них я, коли передчасно б сам не загинув,
Слави в людей домогтись, одшліфувавши весь твір.
Так от вони й звучать в устах людей, шорсткуваті,

Втім, чи справді звучить серед людей щось моє?..
Можеш ще й ті, які б не були вони, вірші додати,
Тільки б таку далину їм подолати вдалось!
А коли хтось ті вірші мої прочитати захоче,
Перше хай зважить, коли й де я виношував їх.
По справедливості, вірю, оцінить, коли буде знати,
Що серед варварів я, на чужині їх писав.
Ще й подивується: як це могла у такому нещасті,
В смутку такому якісь вірші сплітати рука.
Так, підупав у бідах мій хист; щоправда, й раніше
Він не буяв, а лише скупо струмочком бринів.
Далі, яким уже був, без ужитку зовсім занидів,
А проминули роки — і до кінця пересох.
Книг тут нема, що живили б мене, будили до праці,
Меч тут і стріли дзвенять, а не рядки віршові.
Нікому й віршів читать, а коли б надумав читати, —
То все одно мене тут не зрозумів би ніхто.
Змоги нема й усамітнитись: мур на сторожі, й ворота
Замкнуті завжди, щоб гет не увірвався з мечем.
Слово шукаю не раз, чи ім'я, чи місцевості назву, —
Побіч нікого нема, з ким би порадитись міг:
Іноді мову про щось поведу — і (сором признатись!),
Наче бракує слів: чи розмовлять відучився?
Тільки й чую щодня фракійську та скіфську говірку,
Видно, по-гетському я скоро й писати почну.
От і боюсь, повір, щоб, читаючи вірш мій латинський,
І на понтійське слівце ти не натрапив бува.
Строго все ж не суди: на книжечку цю непримітну,
Зваживши, де я живу, друже, вибачливо глянь.

КНИГА ЧЕТВЕРТА

1

Може, помилки є (та й будуть!) у тих моїх віршах, —
Любий читачу, даруй, зваж-бо, коли я писав.

Ні, не похвал вигнанець шукав — душевного миру,
Щоб не одну лиш біду мати на думці щодня.
Так от і в'язень, вергаючи землю, співає в кайданах:
Пісня проста, а йому легше від неї стає.
Пісню й човняр заведе, коли човен свій проти хвилі,
Тіло подавши вперед, тягне у мулі в'язкім;
Так і весляр, до грудей раз у раз наближаючи весла,
Хвилю, що йде на судно, мірно, співаючи, б'є;
Так і пастух, на посох опершись чи сівши на камінь,
Втому од себе жене, дудкою тішить овець.
Так і служниця висновує з ниткою пісню протяжну —
Втомлива праця, а все ж наче миліша стає.
Кажуть, коли відібрали в Ахілла діву Лірнеську,
Струн гемонійських Ахілл, щоб не тужити, торкавсь.
Так, утративши вдруге жону свою, в тузі великій
Зрушував скелі й ліси силою пісні Орфей.
Муза — підмога й мені: на шляху покарання, до Понту,
Тільки вона день і ніч побіч вигнанця була.
їй одній не страшні ні підступи, ані фракійська
Зброя, ні варварський край, ані моря, ні вітри.
Знає, що я спіткнувсь, що не вчинок ганебний зі світу
Звів передчасно мене — я помилився, кажу.
Тим справедливіша нині до мене, що я через неї
Скараний; я і вона — двоє ми стали на суд.
О, якби знав я колись, що це мені піде на шкоду,
То якнайдалі б тримавсь од таємниць Пієрид!
Що ж робити тепер? Я досі у владі тих сестер:
Пісню, загибель свою, все ще люблю над життя!
Лотоса плід, що вперше до вуст підняли дуліхійці,
Так їх вабив, хоча найнебезпечнішим був.
Хто закохавсь — біду свою чує, та сам же до неї,
До свого лиха, летить — не зупинити його.
Так і книжки, хоч нашкодили, душу мені звеселяють,
Вістря, в моїй же крові, я ще й тулю до грудей.
Хочеш — то божевіллям назви той потяг до віршів,

Те божевілля, однак, чимось корисне мені.
Не дозволяє воно вдивлятись в одні лиш нещастя,
Горе щоденне своє я забуваю за ним.
Так і вакханка, бува, охоплена шалом священним,
По едонійських верхах, рани не чуючи, мчить.
Тільки-но груди мої од зеленого тирсу здригнуться,
Понад нещастя людські тут же зів'ється мій дух.
Що те вигнання йому, похмуре те узбережжя
Скіфського Понту, що — сповнені гніву боги?
Наче б летейського, для забуття, я випив напою,
Так на всі біди свої мовби крізь сон я дивлюсь.
Тож і шаную богинь, що сюди, з Гелікону, за мною
Йшли у таку далину, щоб лікувати мій біль.
І на морях, і на землях вони з вигнанцем ділили
Горе — чи плив я судном, чи суходолом ступав.
їхньої ласки й далі благаю, бо інші безсмертні
З Цезарем поряд були — спільно карали мене:
Стільки наслали бід, скільки бачиш край моря піщинок,
Скільки у морі є риб, скільки у них є ікри.
Легше квітки зрахувать навесні, колосся — улітку,
Легше — плоди восени, взимку — сніжинок рої,
Ніж усе те, що я переніс, блукаючи світом,
Поки на берег отой — лівий Евксинський ступив.
Та не полегшало й тут, анітрохи бід не вбуває:
Вслід мені доля моя примандрувала й сюди!
Бачу ясно тепер, яка нитка для мене снується
Ще від моїх уродин: темної пряжі вона.
Хоч би повів я про все, що тут на людину чигає, —
Мову правдиву мою просто брехнею назвуть.
Ой, як важко тому, хто був на вустах всього Риму,
Між чужаками тепер — бессами, ґетами жить!..
Як жалюгідно це — при зачиненій брамі, за муром
Жити, де й вал захисний — не запорука життя!..
Ще юнаком цурався я змагань на службі військовій,
От для забави хіба брав тоді зброю до рук.

Нині, хоча старий, сивину прикриваю шоломом,
Щит у лівицю беру, маю напохваті меч.
Щойно з горба чатовий попередить про небезпеку —
Тут же, хоч руки тремтять, я за оружжя берусь.
Ворог із луком в руці, отруйна стріла — наготові,
Вже попри мур тайкома мчить на хрипливім коні.
Наче ту бідну вівцю, що не встигла вбігти в кошару,
Через поля та ліси тягне зажерливий вовк,
Так і того, перед ким уже зачинились ворота,
Варвар добичу свою, спійману в полі, жене.
Йде полоненик тоді — ремінний зашморг на шиї —
Йде або тут же його вістря отруйне кладе.
Так і живу тут, житель новий неспокійного краю,
Час же на чужині, ой, як повільно пливе!
Все ж до пісень, до святощів давніх мене закликає
Серед таких бідувань Муза-вигнанка моя!
Хай напишу щось — кому прочитаю? Нема тут людини,
Щоб на латинське моє слово озватись могла.
Сам собі — ради нема! — і пишу, й читаю ті вірші,
Тож не бояться вони пильного ока судді.
Часто питав я себе: для кого тепер ті старання?
Може, сармат, а чи ґет буде читати мене?
От і лились таки над писанням непрошені сльози,
І розпливались рядки, мокрі були од ридань.
Серцем рани старі, наче нині вражений, чую —
Часто по грудях із віч ринуть печальні струмки.
Ким був учора, нині ким став, буває, згадаю,
Звідки забрала й куди кинула доля мене, —
Й так і на себе тоді, й на твори свої розізлюся,
Що, мов несповна ума, кидаю їх у вогонь.
Тож, хоча з багатьох лише деякі вірші лишились, —
Хто б ти, читачу, не був — ласкою їх обігрій!
Згляньсь на них і ти, для кого чужий я вже, Риме:
І не гордуй, бо вони — діти вигнання мого.

2

Вже б на коліна стати тобі, Германіє грізна,
Звідавши, як і весь світ, Цезарів наших могуть.
Певно, вінками стрімкий Палатин уже запишався,
Ладан тріщить на вогні, в'ється жертовників дим.
Гостра сокира там б'є білосніжну шию бикові —
І багрецем довкруги землю забарвлює кров.
Не забуваючи дану обітницю, славні обидва
Цезарі жертву богам за перемогу кладуть.
Парость між ними — юнь, що Цезарів носить іменння,
Щоб лише Цезаря дім світом усім керував.
Лівія між невісток за щасливе повернення сина
В храмі складає дари, як і не раз ще складе.
З нею — всі матері, як і діви, які невсипуще
Вести чистий вогонь, чисті самі, бережуть.
Радістю повниться люд, сенатори, вершники Риму,
Ще ж донедавна і я їхньою часткою був!..
Не для вигнанця в тій далечіні втіха загальна!
Відгомін радощів тих ледве долинув сюди.
В Римі весь люд оглядає тріумфи; вождів полонених
Може читать імена, назви підкорених міст,
На владарів, що з путом на шиї, може дивитись, —
Тут же, за ними, в ясній збруї, вінках — рисаки, —
Бачити лиця: одні — немов приголомшені горем,
В інших — мов тями нема, сяйвом їх очі горять.
Хтось із юрби про причини, ймена, діла запитає,
Хтось, не знаючи й сам, оповідати почне:
"Той он, з гордим чолом, що сідонським сяє багрянцем,
Був за вождя на війні; цей — його права рука.
Той, що сумирно йде, потупивши погляд у землю,
Зовсім не так виглядав, поки оружно ходив.
Цей ось, що гніву свого й тепер не хоче ховати,
Словом і ділом будив до непокори жагу.
Цей, що обличчя його — так буйно заріс — не побачиш,
Підступом, із укриття наші війська оточив.

Далі — той, хто богам, хотіли чи не хотіли,
Жертву, кажуть, не раз із полонених складав.
Гори, озера, названі тут, укріплення, ріки —
Кров'ю спливало все, трупом рясніло довкіл.
Друз саме в тих місцях отримав прізвище славне,
Парость щаслива — син, батька достойний свого.
Рейн, очеретом сумно вповитий, з обламаним рогом,
Закаламутив себе кров'ю своїх же синів.
А під ногою вождя нездоланного, простоволоса,
Там і Германія, глянь, тужить — і має чого:
Шию, хоч горда, мусить підставити римській сокирі,
Пута носить на руці, що воювала мечем!"
Ти, о наш Цезарю, на переможній своїй колісниці,
В сяєві пурпуру весь перед народом промчиш.
А по дорозі твій люд тобі буде в долоні плескати
Й кидати квіти до ніг, рясно встеляючи шлях.
Фебовим лавром чоло буде вінчане, й воїн затягне,
Скільки є сили: "Іо! Славний тріумфе, Іо!"
Сам побачиш не раз, як од оплесків, окликів люду
Стане вмить на диби біла твоя четверня.
Ось ти — на Капітолії, в храмах до тебе прихильних,
Де для Юпітера лавр, як і годиться, складеш.
Зором душі сягну туди й я, наскільки зумію, —
Звідки прогнали мене, вправі душа туди йти.
Вільно долає вона землі неосяжні простори,
Щонайкоротшим вона шляхом у небо майне —
Так вона й очі мої в сам Рим оддалений зверне,
Щоб до такого добра якось і я причастивсь.
Там задивлюсь на твою колісницю з слонової кості —
Й так я побуду хоч мить на батьківщині своїй.
Ну, а щасливий люд оглядатиме все це насправді,
І переможцем-вождем буде втішатись юрба.
А щодо мене, то лиш уявляти на віддалі зможу
Й дещо із радощів тих вухом хіба що вловлю.
Та чи хто-небудь сюди, на сам край світу загляне

З Лацію і залюбки спраглому все оповість?..
Хоч про минуле б уже повідав, усе ж я радів би,
Скільки б років не спливло, повісті цій про тріумф.
Хай же надлине той день, коли посвітлію душею
І над нещастям моїм стане загальне добро!

3

Дві Ведмедиці, велика й мала, що морськими шляхами —
Ця — фінікійські, а та — грецькі веде кораблі,
Ви, котрі бачите все із самої маківки неба
І не торкаєтесь вод, що на західній межі,
Ви, чий шлях коловий, обіймаючи неба простори,
Високо в'ється й ніде не досягає землі, —
Гляньте на стіни, через які син Ілії, кажуть —
Рем, було, перестрибнув, братові наперекір.
Погляд зіркий зупиніть на жоні моїй — чи пам'ятає
Мужа-вигнанця, чи ні — правду мені ви скажіть.
Горе! Звідки той страх? Під сумнів беру очевидне
І похитнутись даю добрій надії своїй.
Вір: чого хочеш, те є; що безпечне, того не лякайся,
Вірності певній жони вірою сам дорівняй!
Те, чого зорі тобі не розкажуть з обширів неба,
В тому ти словом твердим сам переконуй себе.
Знай, що жона, за якою так тужиш, тебе не забула
Й те, що дозволено їй, — ймення твоє береже.
Мовби ти поряд був, тобі в очі дивиться пильно,
Й любить, поки жива, здалеку любить тебе.
Таж, коли впертий біль по праву душу діймає,
Чи заспокійливий сон хутко на груди злетить?
Ні! Забринить сльоза, коли ложе, спальня навіють
Спогади і забуття навіть вночі не дадуть.
І проснуються жалі, й кінця не буде тій ночі,
Й місця не знайде собі тіло зболіле твоє.
Все це, я певен того, й тобі, дружино, відоме:
Болем тужливим любов знати про себе дає.

Мучишся так, мов фіванська жона, коли фессалійські
Коні, кривавлячи шлях, Гектора тіло тягли.
Врешті, про що благать? У якому душевному стані
Бачити б нині хотів, вірна дружино, тебе?..
Сумно тобі — на себе лихий: через мене страждаєш;
Весело — теж лихий; як це без мужа радіть?
Ні! Ти оплакуй таки свою втрату, чутлива душею,
Крізь моє горе дивись навіть на власне життя.
Плач над вигнанцем, плач! У сльозах своя насолода:
Слізьми повниться вкрай, слізьми й виводиться біль.
Краще б над мертвим ти, а не над живим голосила,
Знала б: лише через смерть муж твій покинув тебе.
Подих мій при тобі злетів би в рідне повітря,
Слізьми, вірна жона, тіло б омила моє.
Очі мої, що бачили б небо вітчизни востаннє,
Ти б і закрила мені дотиком ніжним руки.
І під дідівським пагорбом прах мій відпочивав би,
Й та, де я народився, тіло окрила земля.
Врешті, я був без вини, без неї — і звікував би,
Замість у соромі жить — у покаранні такім.
Горе мені, якщо ти, почувши: "Дружина вигнанця..." —
Почервонієш, якщо будеш ховати лице!
Горе мені, якщо бути моєю — ганебно для тебе!
Горе, якщо вже й свого мужа соромишся ти!
Де ті часи, коли мужем славним ти хизувалась
І не ховала іще ймення мого від людей?
Де ті часи (чи згадки не хочеш?), коли ти моєю
Не називалась лишень — а таки радо була?
Всім я подобавсь тобі, й до справжніх чеснот додавала
От що значить любов! — і не властиві мені.
Другому, хто б він не був, — таким уже незрівнянним
Я видавався тобі! — першості б не віддала.
Сорому й нині не май, що ти жона моя: шлюб наш
Хай тебе горем важким, а не ганьбою гнітить!
Од блискавиці впав Капаней, а де ж ти читала,

Щоб через мужа свого сором Евадну діймав?
Світу володар вогнем вогонь приборкав, та сестри
Не побоялись ридать над Фаетоном своїм.
Кадм не сахнувся Семели, дочки, хоч надто зухвале
В неї прохання було — і поплатилась життям.
Хай же, дружино, й твоє, хоч сам Юпітер у гніві
Громом мене вразив, не паленіє лице.
Краще, скільки снаги, на захист мій піднімися,
Дай зрозуміти усім — що таке добра жона.
Силу своїх чеснот зверни на справу печальну,
Слава не долами, знай, а крутосхилом іде.
Хто б нині Гектора знав, якби Трої поталанило, —
Тільки в загальній біді мужність дорогу знайшла.
Тіфію! Зайве мистецтво твоє при спокійному морі.
Фебе, так само — й твоє, якби ніхто не хворів.
Та, що у щасті нікому не знана, та й не потрібна,
Мужність серед нещасть на увесь зріст постає.
Тож дає змогу тобі моя доля слави сягнути,
Голову вірність твоя високо може піднять.
Час нелегкий посилає дари тобі: перед тобою —
Поле; на ньому працюй — не забариться хвала!

4

Ти, хто пишатися б міг одним лиш переліком предків,
А благородністю все ж їх перевищив усіх,
Ти, хто в душі зберігає образ чеснот свого батька,
Щоб до нового життя не бракувало їм сил,
Ти, хто й до красномовства хист од батька отримав,
А видатніших, ніж він, Форум промовців не знав!
Замість найменння прикмети подав я — і мимоволі
Видав тебе: винувать славу свою, не мене.
Я не схибив: тебе — твоя власна зраджує гідність,
Хто ти — знає весь Рим, і не моя тут вина.
А що належне тобі в своїй пісні віддав я, — гадаю,
При справедливім такім принцепсі, то не біда,

То не пошкодить тобі, бо сам же Батько вітчизни
Гніву не має, коли в пісні про нього пишу.
Й не заборонить того, бо Цезар — спільне надбання,
Значить, є і моя частка в суспільнім добрі.
Ймення своє для похвал віддає співцям і Юпітер,
Можуть вуста будь-чиї славу співати йому.
Цезар — видимий бог, Юпітер — той, в кого вірять,
Виправдать можуть тебе два щонайвищі зразки.
Втім, вину всю беру, хоч і так мені важко, на себе:
Ти на писання моє впливу не маєш тепер.
Та й не нова це провина моя — розмовляти з тобою:
Ще до вигнання я звик мову з тобою вести.
Тож не лякайся, що дорікнуть тобі другом-вигнанцем:
Гнів, а чи заздрість, кажу, ляжуть на дружби творця.
Батько твій — ось кого подивляв я ще від дитинства;
Те, про що знають усі, нині й ховати дарма.
Хист мій він вихваляв (можливо, ти пам'ятаєш)
Більше, ніж сам я той хист і поважав, і цінив.
Про мої вірші він так говорив, що в тій його мові
Міг я пізнати чуття і благородства глибінь.
Тож, увійшовши в твій дім, не тільки тебе обманув я:
Першого я у той час батька твого обманув.
Ні, то не був обман! Життя моє, всі мої вчинки,
Окрім останніх, на жаль, чистими завжди були.
Та навіть похибку ту, якщо б узяв до уваги,
Як усі лиха ті йшли, — злочином ти не назвеш.
Занапастив мене страх, та передусім — необачність,
Лиш про ту долю свою краще забути дозволь!..
Свіжих ран не торкай, аби знову не розійшлися:
Ще ж затягнутися їм навіть сам спокій не дав.
Кару свою по заслузі несу, але, що вчинив я, —
Те несвідомо вчинив, ще раз і ще раз кажу.
Видно, сам бог це відчув, інакше смертю скарав би,
А всі набутки мої іншій людині б оддав.
Може, з вигнання, поки живу, мене він одкличе,

Хай лиш у грудях його з часом пом'якшає гнів.
Нині ж, молю, хоч в інші місця мене хай скерує,
Тільки б не розгнівився ще й за нескромність мою!
Трохи затишніше, ближче до Риму хай буде вигнання,
Далі від ворогів, що грабуванням живуть.
Август — ласкавість одна: якби попросити за мене,
То не відмовив би він — маю надію на те.
Берег Евксинський мене полонив; колись недаремно
За негостинність йому назву "Аксинський" дали.
Тихих вод тут нема, що ледве хвилюють під вітром,
Суден із дальніх країв гавань погідна не жде.
Вколо — грабівники, племена, до розбою поквапні —
Краще зрадливі моря, ніж отакий суходіл!
Ті, що ти чув про них, про спраглих крові людської, —
Поряд, під тим же, що я, небом холодним живуть.
Таврія неподалік, де богині-лучниці вівтар
Часто — аж лячно казать — вбивством жахним обагрявсь.
Тут, пам'ятають, Тоант владував; у той край лиховісний
Добрих людей не тягло, не зазирали й лихі.
Вдячна Діані за те, що лань замість неї обрала,
Внучка Пелопа їй тут будь-які жертви несла.
Потім, коли Орест (лиходій чи герой — невідомо)
Волею мстивих богинь в шалі забрів аж сюди,
Разом з фокейцем, що став зразком правдивої дружби,
Бо мали спільну, одну, душу вони в двох тілах,
Тут же до вівтаря (перед дверима подвійними вівтар
Зрошений кров'ю стояв) зв'язаних двох привели.
Смерті своєї, однак, ні один не лякався, ні другий:
Бачачи явний кінець, кожен за другом тужив.
Жриця вже стала, з мечем наготовленим; варварська стрічка
Скроні вже оповила — грецькі! — обом юнакам.
Братову мову нараз Іфігенія-жриця впізнала —
Й, замість удару завдать, брата в обійми взяла.
Образ богині тоді від кривавих жертв, їй немилих,
В інший, ласкавіший край перевезла кораблем.

От із тією землею, де світ кінчається, звідки
Люди тікають й боги, я по сусідству живу.
Тож недалеко од нас криваві приносили жертви,
Горе! Кажу "од нас", хоч між чужинців живу!..
О, якби глянувся бог і мене з ходовими вітрами,
Як і Ореста колись, вивіз по хвилях відсіль!..

5

О найдорожчий із друзів моїх, до кого, бувало,
Я, наче до вівтаря, у безнадії горнувсь!
Ти, чиє слово живе при житті мою душу тримало —
Так язичкові огню згаснуть олія не дасть.
Не побоявсь ти один одкрити гавань надійну
Для корабля, що його сам Громовержець вразив.
Ти, хто своїм майном мене б захистив, якби Цезар
Навіть родинне добро, спадок, у мене забрав.
Так уже я захопився, що, забувши де я та хто я,
Мало що ймення твого, друже, не вимовив тут!
Сам ти впізнаєш себе. Упізнавши, прагнучи слави,
Схочеш, щоб можна було іншим гукнути: "Це ж я!"
Радо б, тільки дозволь, назвав я тебе на іменння,
Щоб із хвалою з'єднать рідкісну вірність твою.
Все ж боюся того, щоб на шкоду не вийшла подяка:
Ще ж бо завадить тобі шана невчасна моя.
Краще душею радій (дозволено це і безпечно!),
Що пам'ятливий — я, що незрадливий — ти.
Так і надалі веслуй, помагаючи другові, поки
Бог іще в гніві й рвучкі не вгамувались вітри.
Дбай Про рятунок мій, хоч мене з понурого Стіксу
Може добути лиш той, хто і пожбурив туди.
Рук усе ж не складай і стійко — рідкісна риса! —
Дружбі, що в'яже нас, дружбі несхитній служи!
Хай тебе й далі Фортуна веде, майна ха.й не бракне,
Щоб, не бідуючи сам, міг помагати своїм.
Хай і жона добротою постійно дорівнює мужу,

Спокою спальні нехай сварка вам не сколихне.
Хто з тобою у кровнім зв'язку, хай так тебе любить,
Як близнюка свого — Кастора — любить близнюк.
Син хай народиться в тебе, до тебе в усьому подібний,
Б звичаях гарних його всяк щоб тебе пізнавав.
Донька — зятя у дім хай веде при факелах шлюбних,
Щоб для онуків ти був ще молодим дідусем.

6

З часом привчається віл терпляче плуга тягнути —
Сам же він шию нагне в лукоподібне ярмо;
З часом скоряється кінь віжкам, хоча й норовистий, —
Поки гнуздають його, вже не стає на диби;
З часом стихає лють лячного пунійського лева —
Дикість, що нею жахав, не озивається вже;
Навіть індійський слон із часом вчиться служити:
Велет виконує все, що лиш йому повелять.
Час промине — й на лозі виногроно туге набрякає;
Грає у ягоді сік, ледве вміщається в ній.
З часом із зерня стебло розцвітає колосом сивим,
Плід, на початку терпкий, потім медовим стає.
Навіть леміш, обновляючи землю, тоншає з часом,
Час непомітно зітре криці чи каменя твердь.
Він найдикішу лютість гамує, гасить повільно,
З серця знімає тягар і проганяє печаль.
Раду з усім собі давність дає, ступаючи тихо,
Тільки безсила вона проти моєї журби.
Двічі, відколи я тут, на токах зерно молотили,
Двічі вже гроно туге боса чавила нога.
Та за той довгий час терплячості я не навчився,
Начебто вчора лишень горе спіткало мене.
Часто й старий уже віл важкого ярма уникає,
Часто вудила гризе навіть об'їжджений кінь.
Туга моя ще чорніша тепер, ніж два роки тому,
Хоч не змінилась, але час їй додав чорноти.

Спершу не до кінця усвідомлював я своє горе,
Нині — вже до кінця, от і гострішає біль.
Це неабияка річ — почерпнути свіжої сили,
Поки до решти її не ізсушила біда!
І чи не краще свіжий борець на жовтій арені
Виступить, аніж пітний, що боротьбою втомивсь?
І гладіатор сміліше йде в бій, коли свою зброю
Власною кров'ю іще забагрянити не встиг.
Непогамовні вітри не страшні кораблеві новому,
А для старого — біда й під перелітним дощем.
Так от і я: колись легше знегоди свої переносив,
Нині обтяжує їх днів плетениця сумна.
Вірте, збуваюся сил, але — вже недовго терпіти:
Сам те пророчу собі з немочі тіла свого.
Сили бракне, кажу, з рум'янця — сліду немає,
Шкіра — сухість одна, ледь укриває кістки.
Так, я тілом ослаб, та значно більше — душею:
Бачить вона лиш одне: вічну скорботу свою.
Рим далеко відсіль; моя втіха, друзі, — далеко,
І найдорожча з усіх — ой, як далеко тепер!..
Близько — скіфи і ґети в штанах, понурі сусіди,
Все — і далеке й близьке — наче на рану сіль.
Є надія, проте, — розрада моя в тій печалі:
Скоро ті муки мої смерть рятівна перерве.

7

Двічі до мене по лютій зимі наблизилось сонце,
Двічі, сягнувши Риб, шлях закруглило воно.
Стільки часу спливло, а ти таки не спромігся
Хоч би рядочком одним поспівчувати мені!
Де ж люб'язність твоя? Таж інші, хоч і не тісно
Дружба в'язала нас, пишуть вигнанцю листи.
То чому ж досі, чому — коли сувій розгортаю,
Маю надію, що там буде імення твоє?
Може — дали б то боги! — ти пишеш, тільки до мене

Із багатьох тих листів жоден чомусь не дійшов.
Дійсно! Все так і є! Інакше — скажу, що в Горгони
Чорним гадюччям довкіл їжилось грізне чоло,
Що нижче пояса в діви шкірились пси, що Химера,
Тілом левиця й змія, дихала вбивчим вогнем,
Що, позроставшись грудьми, жили люди чотириногі,
Що був тритілий пастух, був і тритілий пес,
Гарпії, Сфінкс, а ще — змієноге плем'я Гігантів,
Як і сторукий Пас і чоловік-напівбик, —
Радше в ті чуда, аніж у твою переміну повірю,
Друже, у те, що забув, викинув з серця мене!
Скільки то гір, доріг між нами — не зрахувати!..
Скільки річок, рівнин, навіть морів пролягло —
Є тисячі причин — чому, хоч листи висилаєш,
Досі з них жоден мені ще не потрапив до рук.
Пишучи часто, долай ті причини, аби не шукав я
Те, що доводиться: чим виправдать маю тебе.

8

Вже мої скроні могли б дорівнять лебединому пір'ю,
Старість, де волос темнів, білим уже повела.
Вже хворобливі надходять літа — пора небадьора,
Вже наче й сам собі зайвим стаю тягарем.
Нині, поклавши край трудам виснажним, мені б жити
В спокої, а головне — жодного страху не знать!
Нині б вітати я мав дороге для мене дозвілля,
Часом (то втіха моя!) братись до милих занять,
І шанувати скромне житло стародавніх Пенатів,
Батьківську ниву, на жаль, осиротілу тепер.
Чуючи ласку жони, щебетання милих онуків,
Мав би вік доживать я на вітчизні своїй.
От яку старість ще молодим я бачив для себе,
І, видавалось мені, що заслужив на таку.
Інше снували боги: суходолами гнавши, морями,
У савроматські краї врешті мене привели.

Судна, що в бурях були, для направи в гавань заводять,
їх серед моря тонуть не залишає ніхто;
Щоб не зганьбити своїх перемог, упавши зненацька,
Кінь, що вже вибився з сил, тихо пасеться собі.
Воїн, що вже застарий до важкої військової служби,
Ларам, прадавнім богам, зброю свою оддає.
Так і мене, кому сили надточує старість повільна,
Вже б дерев'яним пора нагородити мечем.
Нині пора вже не під сарматським дихати небом,
І не до ґетських тягтись, чуючи спрагу, джерел,
А десь у Римі — то милуватись його велелюддям,
То на дозвіллі піти в затінок наших садів.
Так уявляв я собі (прийдешні біди й не снились!)
Без хвилювань та тривог віку свого доживать.
Доля сказала — ні! Як раніш мене пестила в Римі,
Так мене нині гнітить, сивого, на чужині.
Десять я гідно прожив п'ятиліть, тепер — похилився:
Надто вже прикрий тягар гіршої частки життя.
Вже до близької мети, здавалось, — рукою подати,
Та з колісниці нараз друзки лишились одні.
Чи, нерозсудливий, я переповнив гнівом до себе
Мужа, що світу всьому дивну ласкавість явив?
Хай я її похитнув своїм необачним учинком,
Та за той вчинок усе ж не поплатився життям!
От і живу, де світу межа, під північною віссю,
Де непривітна лежить, зліва од Понту, земля.
Хай би таке віщували мені чи Додона, чи Дельфи —
Пустопорожніми б я дві ті святині назвав.
Де є міцність така, — хоч бери обруч з адаманту,
Що не розбила б її Батька вогненна стріла?
Де є така височінь, безпека така, що стояла б
Вище од божества чи дорівняла б йому?
Я от кару несу: частково за власну провину,
Більше, однак, через те, що божество розгнівив.

Приклад моїх бідувань хай буде вам за науку:
Дбайте про ласку того, хто вже на рівні богів!

9

Ймення твого не назву, якщо можна, якщо даси згоду —
Так усі вчинки твої кануть у Лету німу.
Хай лиш ласкавість мою розчулить сльоза твоя пізня,
Хай буде видно, що ти — сам дорікаєш собі.
Ще й засуди себе сам, із життя старайся зітерти
Час, коли душу твою шал Тісіфони посів.
А коли ні, коли все ще ненависть чуєш до мене, —
Що ж, нехай кривда моя зброю бере захисну.
Хоч би я був (а я таки є!) десь на краю світу,
Та через гори, моря гнів мій досягне тебе!
Всі ж бо права, нагадаю тобі, лишив мені Цезар:
Чим, запитаєш, скарав? — Риму позбавив мене!
Втім, у вітчизну, тільки б він жив, гадаю вернутись:
Громом уражений дуб часто у зелені знов.
Хай і не мав би я змоги за кривду віддати належне,
Музи снаги додадуть, Музи й озброять мене.
Хоч у далекім краю, де скіфи, живу, й наді мною
Так уже близько — сухі, що не заходять, зірки,
Голос мій жалібний між безкрайні піде племена,
Світ, хоч яка далина, всюди почує його.
Що не скажу — од сходу ген аж на захід полине;
Свідком західних слів стане віддалений схід.
Через моря, через обшир землі мій голос почують,
Кожне зітхання моє гучно озветься в віках.
Тож про твій злочин не тільки твоє почує століття:
Із роду в рід буде йти слава про тебе лиха.
Вже пориваюся в бій, а рогів усе ще не маю,
Краще б ті роги, однак, не знадобились мені!
Цирк ще порожній, а бик уже б'є копитом об землю,
Сипле з-під нього піском, лють роздуває в собі.

Я задалеко зайшов!.. Сурми до відступу, Музо,
Поки ще ймення своє може приховувать він.

10

Ось я — хто любощі ніжні оспівував. Хочеш, нащадку,
Ближче пізнати мене — твору й цього не одкинь.
Щедрий на хвилі холодні Сульмон — моя батьківщина,
Десять по дев'ять миль — відстань до Риму відсіль.
Тут я з'явився на світ. У той рік, затям, поділили
Консули, що полягли, долю єдину на двох.
Має вагу це чи ні, та мій рід — із вершників давніх,
Тож не Фортуна цей стан подарувала мені.
Первістком не довелось мені бути: переді мною,
Старший саме на рік, рідний мій брат народивсь.
Тож уродини обом нам осяяв один Світлоносець,
А задля дня одного — два випікались коржі.
Перший із ряду днів п'ятиденного свята Мінерви,
Збройної діви, цей день славила кров на піску.
Скоро турботливий батько подбав про нашу освіту:
В Римі навчалися ми — в славних тоді вчителів.
До красномовства мій брат від зеленого віку тягнувся:
Форум вабив його, й Форуму зброя — слова.
Ну, а мені ще хлоп'ям подобались таїнства неба,
Муза мене тайкома в діло втягала своє.
Батько не раз дорікав: "І навіщо тобі ці марниці?
Віршами сам Меонід не доробився майна".
Це схвилювало мене. Увесь Гелікон полишивши,
Брався писати тоді вільні від ритму слова.
Та, хоч того й не хотів, снувалася пісня доладна,
Тільки-но слово скажу — віршем виходить воно.
Так непомітно бігли роки дитинні — і брат мій,
А після нього і я тогу дорослу влягли.
Пурпур ясний із каймою широкою плечі окрив нам,
Кожен, одначе, лишивсь вірний заняттям своїм.
Та на ту пору мій брат, подвоївши десятиліття,

Вмер — і тоді я себе мовби нецілим одчув.
Тут я посаду зайняв, для юнацького віку підхожу:
Третім став у числі обраних наглядачів.
Далі — до курії шлях, що був мені не під силу,
Вужчою стала тоді тоги моєї кайма.
Тілом я був неміцний, до трудів душа не лежала,
Почестей, запобігань, наче вогню, уникав.
До безтурбоття зате аонійські сестри схиляли,
Тихе дозвілля мені щонаймиліше було.
Ще в ті юнацькі роки шанував і цінив я поетів,
Перший-ліпший співець богом мені видавався.
Макр, що був старший, читав про птахів, про змії та трави:
І котра вбивча із змій, і котра з трав помічна.
Часто й Проперцій читав, почуття жагучого повний —
З ним мене дружби зв'язок щонайтісніше єднав.
Понтик, гекзаметром славний, а Басе — елегійним двовіршем,
Також у колі моїх друзів солодких були.
Слух нам тоді полонив на ритми багатий Горацій —
Пісню добірну снував на авзонійській струні.
Я лишень бачив Вергілія; на побратимство з Тібуллом
Заздрісна доля, на жаль, часу мені не дала.
Йшов за тобою, Ґалле, Тібулл, за Тібуллом — Проперцій,
Час у тім ряді надав місце четверте мені.
Як я до старших — так і до мене ставилась молодь:
Скоро й про Музу мою заговорили довкіл.
А коли вірші свої я вперше читав перед людом,
Раз на той час, може, два лезо торкнулося щік.
Перше натхнення моє — оспівана в цілому Римі
Жінка; придумане їй ймення Корінни я дав.
Різне писав я тоді; те, що вважав незугарним,
Тут же вогню віддавав — щоб виправляв помилки.
Дещо, може, й таке, що могло подобатись людям,
Перед вигнанням, лихий на свої вірші, спалив.
Серце моє м'яке й Купідонові стріли діймали,
Й навіть дрібничка могла розхвилювати його.

А попри те, хоча я від іскри міг спалахнути,
В Римі про мене ніхто словом лихим не озвавсь.
Ще майже хлопцем я був — із пустою мене одружили
Жінкою, і через те шлюб наш недовго тривав.
Тій, що за нею прийшла, нічим дорікнути не можу,
Все ж неміцним був і цей нашого ложа союз.
От лише третій судилося довго зі мною пробути,
Мужа-вигнанця вона й нині ще не відреклась.
Донька, сама ще майже дитя, мене двічі зробила
Дідом: по внуку від двох чоловіків привела.
Батько до дев'яти п'ятиліть іще раз додавши
Дев'ять, ними й замкнув коло своє життьове.
Так я плакав над ним, як він би оплакував сина,
Згодом і матері я почесті склав жалібні.
Впору зі світу зійшли! Щасливі, щасливі обоє,
Бо закінчили життя ще до вигнання мого!
Рівно щасливий і я, не при них бо горе спіткало,
Вмерши, над сином своїм не побивались вони.
Та якщо вмерлим не тільки ймена одні зостаються,
І понад вогнище все ж тінь їх злинає легка,
І якщо й ваших тіней, батьки, моя слава сягнула,
І на стігійськім суді будуть судити мене, —
Знайте, молю, — не мені вас обманювать, — я на вигнанні
Не через злочин якийсь — це необачність була.
Манам достатньо цього. До вас повертаюсь, хто хоче,
Прагнучи знань, і мої вчинки пізнати й життя.
Кращі прогнавши роки, до волосся мого домішала
Старість суху сивину: біле при темнім лягло.
Десять разів од моїх уродин пісейська олива
В кінних змаганнях була для переможця вінком.
Як мене в Томи, на лівий берег Евксину, раптовий
Цезаря гнів одіслав — чувся ображеним він.
Що за причина падіння мого — те всяк добре знає,
Не випадає мені ще раз про те говорить.
Що вже казати про друзів невірних, слуг незичливих?

Що переніс я тоді — гірш од вигнання було.
Та стрепенувся мій дух, не хотів піддатися бідам —
Сили знайшовши в собі, непереможно стояв.
Тож, про дозвільне забувши життя, у руку незвичну
Зброю узяв, що її час непривітний подав.
Скільки поміж двома — котрий видно й котрого не видно —
Неба верхів'ям зірок, стільки пригод я зазнав.
От і ступив після довгих блукань на те узбережжя,
Де побіч ґетів живе сайдаконосець-сармат.
Тут, хоча зброя довкіл дзвенить, полегшую віршем
Долю невтішну свою, скільки знаходжу снаги.
Хай і нікого нема, кому б міг я вірш той читати,
Все ж я піддурюю день, мовби коротшим роблю.
Тож за те, що живу, що труднощам не піддаюся,
Що з неспокійним життям досі я ще не порвав, —
Музо, подяка тобі! Це ти звеселяєш вигнанця,
Ти — полегша в журбі, ти — рятівниця моя!
Ти — провідниця, супутниця ти: відводиш од Істру
Й на Геліконі даєш місце почесне мені.
Ти мені ще за життя (а це рідкість!) гучне дарувала
Ймення, хоч слава, на жаль, часто посмертне дає.
Заздрість, бліда од злоби, хоча на теперішнє мітить,
Жодного твору мого зубом кривим не йняла.
Й хисту мого не торкнулося недоброзичливе слово,
Хоч на великих співців щедрим був саме наш вік.
Я багатьох ставив вище од себе — й вони мені платять
Шаною: твори мої знає, читає весь світ.
І якщо правду якусь виголошують віщі поети,
То і тоді, як умру, земле, не буду твоїм.
Чи моя праця, чи ласка твоя принесли мені славу,
Дяку заслужену все ж, любий читачу, прийми.

КНИГА П'ЯТА

1

Й цю іще книжку прийми, з берегів надіслану гетських,
Вірний читачу, — сестру інших моїх чотирьох.
Вигляд і в неї такий, яка доля самого поета:
Слів, що солодкі на слух, марно б у ній ти шукав.
Стан мій невтішний тут — невтішна й пісня снується,
Зміст мого твору сумний — має сумним бути й лад.
Був я веселий колись — про веселе та юне писав я,
Нині корю сам себе: "Краще б того не писав!"
Відколи впав — лише про падіння всі мої вірші,
Вічну поживу для них сам постачаю собі.
Наче той лебідь, що з сил опавши при хвилях Каїстра,
Кажуть, загибель свою тужно оспівує сам,
Так от і я, кого кинули ген на берег сарматський,
Дбаю, щоб похорон мій без голосіння не був.
Хто насолоди б хотів, до грайливих віршів охочий, —
Хай цього твору й до рук, щиро кажу, не бере.
Більше б і Ґалл йому підійшов, і солодкий Проперцій,
І, зрозуміло, Тібулл — ніжного хисту співець.
От не бувати б ніколи мені в тому колі поетів!
О, коли б Муза моя не полюбляла пустот!..
Бога любові, що з сагайдаком, оспівав жартівливо —
Й нині, де скіфський Істр, кару несу через те.
Що залишалося? Друзів схилить, щоб ті вірші читали,
Щоб, як читатимуть їх, не забували мене.
Може, здивується хтось, чому так багато складаю
Пройнятих болем пісень? Болю багато зазнав.
Хист тут не входив у гру, ані поетичне мистецтво:
Біди поживу дають, біди й відточують вірш.
Та чи велика їх частка вмістилась у моїй пісні?
Бідам рахунок вести — це ще не справжня біда!
Скільки у лісі кущів, травинок — на Марсовім полі,
Скільки дрібнесеньких є в жовтому ТГібрі піщин —
Стільки нещасть я зазнав; од них — один лише засіб
І відпочинок один — Музам сумлінно служить.

А запитаєш: "Коли ж ти вгамуєш ті сльози, Назоне?" —
Прийде вигнанню кінець — угомоняться жалі.
Саме вигнання для них — немов джерело повноводе:
Це моя доля, не я, мову скорботну веде.
Рідний край і жону поверни мені — знов просвітлію,
Радісним, як і колись, буде обличчя моє.
Вляжеться гнів нездоланного Цезаря — тут же від мене
Матимеш цілий пучок світлих, веселих пісень.
Не жартуватиму, як жартував я, складаючи вірші, —
Досить, що раз я собі пожартував на біду!
Те, що вподобає Цезар, писатиму, — хай лиш дозволить,
Кару зм'якшивши мені, гетів покинути край!
Ну, а тим часом — тільки журба у пісні снується:
У похоронний день — що, окрім флейти, звучить?..
"Біди свої, — дорікнеш, — ти міг би й мовчки терпіти,
Те, що спіткало тебе, міг би сховать од усіх".
Хочеш, аби під час мук навіть стогоном не прохопитись?
Хочеш, щоб рана важка не спричинила сльози?
Сам Фаларід дозволив на зойки в Перілловій міді,
Щоб через пащу бика болісний плач виривавсь.
Не розгнівили й Ахілла Пріамові сльози — мені ж ти,
Гірший од ворога, сліз не дозволяєш ронить.
Діти Латони скарали самотністю горду Ніобу,
Сльози їй лити, однак, заборонить не могли.
Навіть найбільшу біду чимсь полегшує жалібне слово —
І Алкіона тому, й Прокна тужитимуть вік.
Так і Пеанта син у холодній лемноській печері
Зойками вдень і вночі скелі німі турбував.
Замкнутий біль, не маючи виходу, душить, клекоче —
Силою змушений він множити сили свої.
Тож чи вибачливий будь, чи ті вірші (якщо тобі шкодить
Те, що мені помічне) зовсім, читачу, відкинь.
Та чи шкідливі вони?.. Нікому ж іще не нашкодив
Вірш мій, хіба що мені — укладачеві його!
Скажеш: "Поганий той вірш". Хай так. Не мусиш читати!

Розчарувався — до рук більше його не бери.
Я не плекав його. Зрештою, глянь, де світ він побачив:
Він не шорсткіший, повір, од батьківщини його.
Рим хай мене із співцями своїми поряд не ставить,
А між сарматів і я — талановитий співець.
Таж ні до слави не рвусь, ані похвал не жадаю,
Хоч не завадить хвала — тільки пришпорює хист.
Ні! Я не хочу, щоб сохла душа в постійних турботах,
Що облягають її, хоч їх од себе жену,
Ось чому вірші пишу. А чому посилаю, спитаєш? —
Щобхоча так я зумів перенестися до вас.

2

Все ще, отримавши з Понту листа, ти бліднеш? Усе ще
Як розкриваєш його, пальці у тебе тремтять?
Годі! Вже видужав я; моє тіло слабке, що й раніше
До бідувань та трудів геть непридатним було,
Не підвело мене: в праці щоденній загартувалось, —
Чи то дозвілля на те, щоб слабувати, нема?
Духом лише підупав, із часом він сил не набрався,
Все ще діймає його в'їдлива, чорна журба.
З часом, гадав я, з бігом років затягнуться рани, —
Де там! Болять, наче б я — щойно поранений був.
Видно, дрібницям лишень помічна цілителька-давність,
Ну, а глибоку журбу тільки поглибить вона.
Майже два п'ятиліття страждав Пеантід від отрути,
Що із укусом змії в ногу йому увійшла.
Телеф таки б захирів, якби нездоланна правиця —
Та, що удар нанесла, не злікувала його.
Так би й мені — таж я не злочинець — вигоїв рану
Той, хто поранив мене, тільки б того захотів!
Задовольнившися часткою бід моїх, із повноводдя
Хай би хоч трохи води, долю якусь надібрав!
Скільки б не надбирав — гіркоти залишиться море,
Кари моєї криха — то наче ціла чиясь.

Скільки на березі є черепашок, троянд — на городі,
Скільки снодійний мак має зернин у собі,
Скільки тварин живить ліс, у морі плаває риби,
Скільки всіляких птахів б'є у повітрі крилом,
Стільки гнітить мене лих. Вести їм нині рахунок —
На ікарійській воді хвилям рахунок вести.
Хай про пригоди на морі й на суходолах промовчу,
І про оголений меч, що мені часто грозив, —
Варварів край ув'язнив мене, світу межа, а довкола —
Ворог, що в грізне кільце всю цю місцевість узяв.
Місце змінили б мені, я ж не вбивця, якщо справедливо
Щодо підданця свого ти б учинити хотів.
Таж і звитяжний бог — нездоланного Риму опора —
Часто на диво м'який був до своїх ворогів.
Сумнів одкинь! Підійди, попроси — нема небезпеки:
Ласкою Цезар не раз цілий наш світ дивував.
Горе! Що тут робить?.. Мене покидають найближчі!..
З шиї, ламаючи, й ти скинути хочеш ярмо?
Вдатись куди? Розради в бідах у кого просити?
Жоден якір мого вже не тримає судна!
Що ж? Хоч ненависний богові, до вівтаря припаду я:
Рук, що його обняли, не відкидає вівтар.
Ось я, далекий, — далеких богів молю, якщо можна
Мову людині земній з богом верховним вести.
Владарю Риму! Про тебе піклуючись, дбають безсмертні
Й про Авзонійський край, і про суспільне добро!
Славо, подобо вітчизни, що з ласки твоєї квітує,
Мужу, не менший, ніж світ, що під законом твоїм!
Довго живи серед нас, хоч ефір тебе й виглядає,
Не поспішай до зірок, суджених небом тобі!
Від блискавиці своєї, молю, відніми хоча б крихту —
Й залишку досить, аби повною кара була!
Гнів твій помірний був: мені життя дарував ти
І громадянські права, імені — не відібрав.
Іншим майна мого не передав, та й словом "вигнанець"

Ти в постанові своїй не називаєш мене.
Всіх тих кар я боявсь, бо чув вину за собою,
Та од тієї вини справді був легший твій гнів.
Ти мене вислав, аби понтійське поле я бачив,
Щоб корабель-утікач скіфську глибінь борознив.
От і прибув я на непривітний берег Евксинський —
Край, де сузір'я чужі холодно в небі мигтять.
Та не так небо оте мене мучить холодом вічним
І не земля, що на ній завжди сивіє мороз,
Навіть не те, що мови латинської варвар не тямить,
Що замість грецьких слів ґетські частіше звучать, —
Як те оточення — збройного ворога близькість постійна:
Навіть за муру кільцем острах бере перед ним.
Часом — начебто й мир, та надійним він не буває:
То відбиваємось ми, то ще набігу ждемо.
В інше б місце мені! А там хоч Занклейська Харибда,
Хай, підхопивши, мене кине в стігійську глибінь!
Хай би в Етни рвачкому пломінні згоряв я терпляче,
Хай хоч у море жбурне світлий Левкадії бог.
Кари — не ласки прошу: від нещастя свого не тікаю,
Лиш до нещастя того трохи безпеки додай!

3

Нині — той день (чи я помиляюсь?), коли тебе, Вакху,
Звикли вславляти співці, саме той радісний день:
Скроні духмяним вінком увінчавши, висушують келих
І за вином тебе всяк, Вакху, вславляє вином.
Тямлю, між ними і я, поки доля на те дозволяла,
Гостем, жаданим тобі, часто той день святкував.
Я, хто тепер під холодним ерімантійським сузір'ям,
Де побіч гетських племен плем'я сарматів живе.
Я, хто дозвіллям м'яким, важкої не знаючи праці,
В колі сестриць Пієрид милому ділу служив,
Нині — на чужині, серед брязкоту гетської зброї,
Після виснажних пригод на суходолі й морях.

Чи мене випадок занапастив, чи гнів усевишніх,
Чи, коли я народився, Парка хмурною була,
Все ж одного із твоїх шанувальників порятувати
Силою духу свого личило б, Вакху, тобі.
Чи, може, вирок сестер, котрі над долею владні,
Вже над могутність богів — не відмінити його?
Сам до ефірних висот піднесений ти за заслуги,
Та чималого труда коштував шлях цей тобі.
Не у вітчизні ти жив — до Стрімону сніжного вийшов,
До марсолюбних племен — лучників-гетів — дійшов.
В Персії ти побував, пройшов через широкоплинний
Ґанґ — до потоків, що з них воду п'є Індії люд.
Це тобі двічі, двічі рожденному, пророкували
Парки, що нитку життя кожній людині снують.
Так і мене, якщо можна себе до богів прирівняти,
Жереб нестерпно важкий, наче залізний, гнітить.
От і упав я не легше від того, кого із фіванських
Мурів за похвальбу скинув Юпітер вогнем.
Ти ж, коли вчув про співця, що зазнав громового удару,
Матір згадавши свою, міг би його пожаліть.
Мовити б міг, озирнувши свій храм, святиню поетів:
"Щось одного серед вас я не знаходжу жерця".
Лібере добрий, врятуй! Хай відчують лозу виноградну
В'язи, хай соком п'янким повниться гроно важке,
Хай не стихає тимпан і з вакханками вслід за тобою
Хай розвеселено йде жвава сатирів юрба.
Хай нелегкою буде земля для останків Лікурга,
Хай і Пентеєва тінь кару й за гробом несе.
В небі дружини твоєї вінок у віках нехай сяє,
Хай всі сузір'я довкіл бліднуть у сяйві його.
Злинь же з висот і бідам моїм зарадь, незрівнянний,
Я ж — із твоїх, пам'ятай, щонайсердечніших слуг!
Таж і боги між собою спілкуються. Спробуй схилити,
Вакху, своїм божеством наше, земне, божество.
Й ви, з ким заняття здружили мене, товариство поетів,

Ласки для мене просіть, за благородним вином.
Хай хоч один серед вас, Назонове ймення згадавши,
Сльози змішає з вином, кухоль поставить на стіл,
А спом'янувши мене, озирнеться з подивом: "Де це
Той, без кого наш гурт нині неповний, — Назон?"
Так і зробіть, якщо шани я в вас заслужив добротою,
Не заподіявши зла жодному з ваших рядків,
Врешті, якщо, поважаючи давніх, я нижче не ставлю
Й тих, які пишуть тепер, — наших сучасних співців.
Хай Аполлон вам у пісні сприяє і, якщо можна,
Ймення моє, хоч воно, посеред вас хай живе!

4

Я — Назоновий лист. Я прибув з побережжя Евксину.
Важко було мені йти, важко й морями пливти.
Плачучи, мовив Назон: 'Ти Рим побачиш... Наскільки
Долю щасливішу ти маєш, ніж доля моя!.."
Плачучи, він писав, а перстень, що ним запечатав,
Спершу він у сльозах до своїх щік притуляв.
Хто б запитав про причину журби, той міг би просити,
Щоб показали йому сонце у сонячний день.
Той — ні листя в лісах, ні трав на м'яких не помітить
Луках, ані у ріці, навіть у повінь, — води.
Той запитає, чому це Пріам за Гектором плаче,
А чому — Філоктет, вражений зубом змії.
О, якби з ласки богів не мусив Назон над своєю
Долею плакать!.. Якби перемінилась вона!..
Ну, а тим часом терпляче труднощі він переносить,
Не відкидає вузди, мов необ'їжджений кінь:
Має надію, що гнів божества не триватиме вічно, —
Бо не злочинцем себе — винним Назон визнає.
Часто ласкавості бога дивується; каже й себе він
Зарахувати до тих, хто його ласку пізнав:
Батьківський статок зберіг, залишив громадянином,
Та й що живе дотепер — Бога ласкавого дар.

І, якщо віриш хоч трохи мені, він завжди у серці
Носить, леліє тебе — першого друга свого.
Він Евріалом своїм, він Егідом тебе називає,
Й Менетіадом, і тим, хто йшов з Орестом у світ.
Він за вітчизною і за усім, що втратив із нею,
Скільки б утрат не було, не побивається так,
Як за лицем твоїм, поглядом, навіть од меду солодшим,
Меду, що в сота кладе пильна аттічна бджола.
Часто ті дні він пригадує; жаль йому, що забарилась
Смерть: не прийшла перед тим, як наставали ті дні.
Врозтіч кинулись всі, мов од мору якого, — боялись
І на пороги ступить, де впав удар громовий.
Ти серед небагатьох був із ним, якщо можна назвати
Небагатьма усього двоє чи троє людей.
Він, хоча вражений був, не втратив тями — завважив,
Що його біль водночас болем зробився твоїм.
Він пам'ятає слова твої, погляд, зітхання глибокі,
Сльози твої ще й тепер чує на грудях своїх:
Так ти йому — й собі допоміг, бо потребу в розраді
Не лише він у той час — ти, його друг, відчував.
За добродійство тобі він любов обіцяє і вірність —
Чи буде сонце над ним, чи його вкриє земля.
Звик він життям відтоді й своїм, і твоїм присягатись,
Бо своє власне життя, знаю, б оддав за твоє.
Повною мірою він віддячить за все й не дозволить,
Щоб замість поля тобі берег орали бики.
Лиш про вигнанця дбай ненастанно! Він не попросить,
Добре-бо знає тебе, — сам я від себе прошу.

5

Рік довершився, і день уродин господині моєї
Почестей жде — приступіть, руки, до чистих дарів!
Може, й Лаерта син зустрічав так само святкову
Днину своєї жони — десь на краєчку землі.
Біди забувши, добрі слова язик мій хай мовить,

Та чи ті добрі слова мовити не відучивсь?..
Білий одяг візьму — його раз на рік одягаю,
Хоч несумісні вони: світлість — і доля моя.
Скромний із дерну вівтар, задимівши, хай зеленіє,
Хай вколо нього вінки цвітом тутешнім ряхтять.
Ладану, хлопче, подай, вогонь хай вище злітає,
Хай на жертовнім огні добре вино зашипить.
Празнику світлий! Хоч я од своєї жони так далеко,
Хоч моя днина хмурна, все ж завітай аж сюди!
Як господині моїй судилася болісна рана —
Хай замість неї вже я тут до кінця натерплюсь!
Хай корабель, що так уже ним побавилось море,
Шлях, що лишилось пройти, пройде по тихій воді.
Домові хай порадіє вона, дочці та вітчизні —
Досить, що в мене навік забрано радощі ті.
Тож, коли з мужем улюбленим щастя вона не зазнала,
Хмари важкі хоч тепер хай не псують їй життя!
Мужа хай любить, живе, дарма що од нього далека,
Хай їй по рокові рік довгі спливають літа.
Ще ж і своїх додав би я літ, якби не боявся,
Що разом з ними й жоні темної барви вділю.
Що є стійким у житті? І хто б міг подумать, що нині
Я уродини жони буду між ґетів стрічать?..
Та подивися: од ладану дим під вітром потягся
Вправо... Відносить його до італійських земель.
Видно, й хмаринці, що від вогню, чуття притаманне:
Не випадково з твоїх, Понте, тікає країв.
Не випадково — й тоді, коли жертву складають прилюдно
Двом, які вклали себе ж у поєдинку, братам, —
Дим, мовби з їхньої волі, ворожий собі, зачорнівши,
Цівками в'ється двома над язиками вогню.
Сам я не вірив у те, пам'ятаю, і, Баттів нащадок,
Так я про нього судив, свідком оманливим був.
Нині — усьому я вірю: від Аркта, диме кмітливий,
Ти відвернувсь — у той бік, де батьківщина, струмиш.

Днино ясна! Коли б у свій час ти нам не заблисла,
Я у скорботі своїй жодного свята б не знав!
А народилась чеснота в той день, героїнь усіх гідна, —
Та, що Ікарій отцем був їй чи Еетіон.
Разом і цнота прийшла на світ, і щирість, і вірність,
От лишень радість, на жаль, не народилась тоді!
Праця зате і журба й нерівна з чеснотами доля,
Й слушні на ложе своє, де їй самотньо, жалі.
Втім, у нещастях гартована цнота з них і черпає
Щедру для себе хвалу — має поживу з біди.
Не настраждався б Улісс — у щасті б жила Пенелопа,
В світі б, одначе, ніхто про Пенелопу не знав.
А коли б муж в Ехіонове місто ввійшов переможно,
То про Евадну, жону, ледве чи Аргос би чув.
Зважмо: чому лиш одну з-поміж дочок Пелія славлять?
Бо опинився в біді тільки її чоловік.
А якби першим хтось інший ступив на пісок Іліону,
Про Лаодамію хто б чи говорив, чи писав?..
Так і твоя (якби ж то!) нікому не знана лишилась
Вірність, коли б ходові гнали мій човен вітри!
О всеблаженні! О ти, що між ними, Цезарю, сядеш, —
Лиш як перейдеш колись ген поза Нестора вік, —
Я не за себе прошу: заслужив, зізнаюся, на кару, —
Згляньтесь над нею: вона — не заслужила її!

6

Ти, хто для мене опорою був в усіх моїх справах,
Ти, хто притулком мені, гаванню тихою був,
Ти, навіть ти відступив, полишив турботу про друга,-
Так вже намуляв плече братолюбивий тягар?
Що ж, я дійсно тягар. Та навіщо брався за нього —
Щоб у хвилину важку так от відкинуть його?..
Посеред буряних хвиль покидаєш судно, Палінуре?
Ні! Хай і вірність твоя хистові пару складе!
Чи під час бою, згадай, Ахіллових коней погонич,

Автомедон, затремтів, випустив віжки із рук?
Чи Подалірій хоч раз, узявшись за лікування,
Хворому не допоміг, про обіцянку забув?
Краще б уже не пустив, аніж вигнав гостя із хати;
Хай не схитнеться вівтар — той, що мене прихистив.
Ти мене взявся був оберігати, тому-то й сьогодні
Не полишай у біді — хоч яку-небудь подай
Раду, якщо я ще й іншої не допустився провини
Й чимось довір'я твого раптом я не обманув.
Хай із цих уст, що насилу скіфське повітря вдихають,
Віддих останній злетить (не пошкодую за ним!),
Перше, ніж вчинком лихим твоє серце змушу стискатись,
Ніж із своєї вини стану немилим тобі.
Доля мене не настільки гнітить, щоб через тривалі
Біди я в тій далині, врешті, позбувся ума.
Та уяви, що позбувсь: то скільки, погодься, Пілада
Вразити словом гірким міг Агамемнона син?
Міг, імовірно, вдарить його, та хіба відступився
Вірний Пілад через те, друга покинув в біді?..
Є щось одне у щасливих із нещасливими спільне:
Кожен і тим, як і цим чимсь догодити спішить.
Так і сліпцеві, й тому, в кого пурпуром тога обшита,
Влада у кого в руках, першими йти даємо.
Не співчуваєш мені — мусиш долі моїй співчувати:
Бо свого гніву ніхто б не помістив уже в ній.
З бід моїх крихту візьми найіфихітнішу — й чим дорікаєш,
Те буде менше в стократ, ніж ота крихта страждань.
Скільки з ровів заболочених очеретин проростає,
Скільки на Гіблі квіток, скільки кружляє там бджіл,
Скільки зернин відусіль у комори підземні стягають
Через вузенькі ходи юрми мурашок дрібних, —
Стільки мене облягає нещасть — їм ліку немає,
Скільки б не нарікав — часточку тільки назву.
Скажеш: "їх мало",— пісок сип на берег, колоссям збагачуй
Лан і відро по ведрі воду до моря носи.

Годі гнівитися! Таж не пора тепер на образи!
Не покидай серед хвиль, їм на поталу, човна!

7

Лист, що читаєш його, прибрів з далекого краю,
Де, розливаючись, Істр воду до моря жене.
Знай, якщо тобі мило живеться й здоров'я слугує,
То і в моєму житті часточка радості є.
А запитаєш, мій дорогий, як годиться, про мене,
То, хоч мовчатиму я, знатимеш сам, як живу.
Я нещасливий — ось як нещастя свої підсумую.
Кожен зазнає того ж, Цезаря хто прогнівив.
Хочеш дізнатися про племена в томітанському краї,
Хочеш про звичаї знать, серед яких я живу?
Хоч перемішані тут з місцевими гетами греки —
У непокорі своїй все ж відрізняється ґет.
Люду сарматського й ґетського тут чимало довкола —
Полем, на конях усі, скачуть туди і сюди.
Кожен — із сагайдаком; і лук, і стріли при ньому,
Вістрям в отруту змії вмочена вбивча стріла.
Голосом, поглядом жах навівають: Марси правдиві —
Ані волосся вони, ні бороди не стрижуть.
Варвар ножем не лінується вдарити — ніж наготові
В нього при боці висить, варто рукою сягнуть.
Ось серед кого живе оспівувач любощів ніжних!
Ось, що він, друже, тепер бачить і чує довкіл!
Що ж, хай живе тут, але — нехай тут не помирає,
Тінню щоб він не блукав у тих понурих місцях!
Пишеш, що повен театр пісням моїм плеще в долоні,
Що до ладу тих пісень танці виконують тут.
Я ж ті пісні уклав, ти знаєш, не для театру,
Тож і не треба гучних оплесків Музі моїй.
Тішусь, однак, що вигнанця забути щось заважає,
Що його ймення звучить досі на ваших устах.
Та як згадаю, бува, через що пішов на вигнання —

То і пісні, й Пієрид, їхніх натхненниць, клену.
Лиш проклену — й розумію: без них же мені не прожити,
Знову спішу до стріли, що у моїй же крові.
Так і те грецьке судно, евбейською хвилею бите,
По катарейських уже водах зухвало пливе.
Я по ночах тепер не для хвали, не для слави віршую:
Тихе, незнане ім'я нині б корисним було.
Працею скріплюю дух, про біди свої забуваю,
Болісну тугу свою пробую словом оддать.
Що ж іще інше почну, одинокий, серед пустелі?
Засіб який ще знайду для заспокоєння мук?
Чи на місцевості зір зупиню — місцевість немила,
Гіршої, прямо скажу, в цілому світі нема.
Чи подивлюсь на людей — їм і назва ця не підходить:
Дикої лютості в них більше, аніж у вовків.
Що їм закон? Справедливість тут поступається силі;
І правосуддя лежить: меч — одинокий суддя.
Шкури й широкі штани — од морозів пекучих рятують,
Лиця в них геть заросли, глянути — острах бере.
В декого ще збереглось відлуння грецької мови,
Варварський призвук, однак, чужості їй надає.
Всіх обійди, а такого нема, хто б міг по-латині
Мовити слово якесь, хай і буденне, просте.
Мушу і я тут (вибачте, Музи!) серед сарматів,
Римлянин, римський співець, їхньої мови вживать!
Сором, але зізнаюсь: відвикаю від рідної мови —
Слово латинське, бува, ледве що сходить на ум.
Мабуть, і в книжечці тій чужих чимало зворотів,
Та не людину вини — край, де людина живе.
Щоб із ужитку не вийшла, однак, Авзонії мова
І щоб до батьківських слів не онімів мій язик,
Сам із собою мову веду, повторяю забуте
Слово, ступаючи знов на лиховісні стежки.
Так, убиваючи дні, я свій дух, себе розважаю,
Щоб перед зором душі образ біди не стояв.

Хочу знайти забуття у піснях: забудуся трохи —
Значить, не марно писав, тим і вдоволений я.

8

Я не настільки упав, хоч повалений, щоб опинитись
Нижче від тебе, бо там — просто нічого нема.
Чим тебе, підлий, дійняв я, що так мене зневажаєш?
Те, що на глум береш, може спіткати й тебе!
Біль мій, падіння моє — тебе таки не зм'якшили?
Таж наді мною і звір міг би пустити сльозу!
Доля тобі не страшна — що на кулі завжди рухливій?
Заздрість і гордість її не погамують тебе?
Помсти Рамнусії, хто заслужив її, той не уникне —
Що ж на нещастя моє ти ще й ногою ступив?..
Бачив я: в морі втонув, хто сміявся над утонулим.
Мовив я: "Море таке — то справедливість сама!"
Хто жебракові колись не подав — живе із подачок:
Руку протягує сам — хліба ласкавого жде.
Місця ніде не нагріє Фортуна, усе вона в русі —
Кроком непевним, вертка, мовби наосліп іде.
То усміхнеться, то на обличчі знов спохмурніє,
Лиш непостійність ота — ось що постійне у ній.
Я, було, теж квітував, але квіт той був нетривалий,
От як на мить спалахне — й тут же погасне стебло.
А щоб у дикій злобі не радів ти всією душею —
Маю надію ще, знай, бога земного вблагать.
Бо моя помилка — то ще не злочин, і я через неї
Сорому серед людей — не ворожнечі зазнав,
Бо в неосяжних, од сходу й до заходу, обширах світу
Ласкою всіх здивував той, в чиїй владі вони.
Хай застосовувать силу до нього — марне заняття,
Все ж він до слізних благань хилиться серцем м'яким.
І за зразком богів, адже серед них колись буде, —
Вибачить — то попрошу кращої долі собі.
Сонячні й хмарні дні порівняй у цілому році —

Матимеш більше ясних, аніж захмарених днів.
Не поспішай же моєму падінню надмірно радіти:
Може, й мені, поміркуй, доля всміхнеться колись.
Може, стрінемось ми, коли принцепс погідніше гляне,
В Місті: ти — жалібний, я — розвеселений знов.
Хай би тебе я за більшу провину вигнаним бачив —
Ось із найближчих прохань перше прохання моє.

9

О, якби в пісні моїй ти себе називати дозволив —
Як твоє ймення у ній часто звучати б могло!
Про доброту твою не забуваючи, кожну сторінку
Книжки своєї — твоїм я прикрашав би ім'ям.
Чим я тобі зобов'язаний — знав би те кожен у Місті;
Та чи гортають мене в Місті, уже не моїм?..
Про твою чулість і нинішній вік, і завтрашній знав би,
Звісно, якщо давнина віршів моїх не зітре.
Не перестане розумний читач тобі дяку складати:
Ти за поета стояв — мав би пошану за те.
Цезаря перший дарунок мені — що дихати можу,
Після великих богів — друга подяка тобі.
Той — життя дарував, а ти — бережеш той дарунок:
Що послуговуюсь ним — в тому заслуга твоя.
Як багатьох, що були при мені, біда нажахала,
Дехто ж лише удавав, що нажахався біди.
З пагорба всяк тоді поглядав, як суденце тонуло,
Руку ж плавцеві ніхто так і не зволив подать.
Напівживого лиш ти одібрав у захланного Стікса —
Що пам'ятаю про те — також заслуга твоя.
Хай і боги, і Цезар до тебе прихильними будуть,
Це побажання моє — всім побажанням вінець.
Тільки дозволь — твої добродійства плетеним тонко
Висвітлю віршем своїм — їх подивлятиме всяк.
Навіть тепер, хоч мовчати їй велено, ледь не назвала
Муза імення твого — ледь не злетіло їй з уст.

Як гончака, що натрапив на слід тремтливої лані,
Жодної змоги нема втримати на повідку,
Як поривається кінь біговий — то копитом б'є дошку,
То в неї впреться чолом — чує вже пал до змагань,
Так і моїй забороною зв'язаній Музі все важче
Стриматись, бо раз у раз прагне назвати тебе.
Тож, аби вдячність моя тобі не вийшла на шкоду —
Тій забороні — не бійсь! — я покорюся таки.
Не покорився б, якби ти вважав, що про тебе забув я;
Вдячним я буду в душі — не забороиш того.
Поки ще бачу (аби вже недовго!) те сонячне світло,
Подихом кожним, повір, буду служити тобі.

10

Тричі вже Істр замерзав, відколи живу я край Понту,
Хвилю Евксинську пливку сковував тричі мороз —
Я ж, здається мені, вже стільки літ на вигнанні,
Скільки в облозі колись Троя дарданська була.
Так повільно йде час, що скажеш: він зупинився,
Рік, мовби ліньки йому, звільна верстає свій шлях.
Навіть літо мені не вкорочує довгої ночі,
Частки тягучого дня навіть зима не бере.
Видно, на шкоду мені змінився лад у природі:
Все тут до смутку мого крок достосовує свій,
А може, час іде звично для інших — тільки до мене
Став він жорстоким таким — до блукача, що його
Берег Евксинський (назва оманлива!) нині тримає,
Й лівий (дійсно такий!) дикої Скіфії край.
Дикі-бо тут, — їм ліку нема, — войовничі племена,
Жити з війни, грабежу зовсім не соромно їм.
Вийдеш у поле — пильнуйсь; але й пагорб, мури низенькі
Певного захисту теж од ворогів не дають.
Щойно ти пильність забув — налітає зграєю ворог,
Ще й не розгледиш його — мчить із добичею геть.
Часто й по цей бік стін захисних, хоч зачинені брами,

Стріли збираємо: скрізь тут на дорогах лежать.
Мало хто зважиться поле орать; однією рукою
Плуга, нещасний, веде, в другій — тримає меча.
Грає в шоломі пастух на скріпленій воском сопілці,
Не перед вовком вівця — перед війною тремтить.
Мало й укріплення нас захищають: варварів юрми,
Змішані з греками, й тут страх наганяють на нас.
Так! Серед нас — різниці немає — селиться варвар,
Саме у варварів тут — більша частина домів.
Хай не боїшся ти їх, але відчуваєш огиду:
В шкурах, у патлах вони — видно лиш очі одні.
Та навіть ті, що грецького роду свого не забули,
Одяг забули таки: носять, як перси, штани.
Мови такої вживають вони, яку тут розуміють,
Я ж хіба з поміччю рук — знаками мову веду.
Сам я — варваром тут: не втямлять жодного слова,
Мова латинська — гай-гай! — ґета тупого смішить.
Може, погане щось при мені, не ховаючись, мовлять,
Може, вигнанням мені всяк дорікнути готов.
Тож чи на згоду хитну головою, а чи заперечу
Знак той, як часто бува, піде на шкоду мені.
Меч додай, — за суддю, що право робить безправним,
Часто на площі таки сплачують кров'ю вину.
Грізна Лахесо, чому ти мені, хто таке над собою
Має сузір'я важке, не вкоротила життя?
Я ні вітчизни, ні вас, мої друзі, бачить не можу,
Я нарікаю на те, що серед гетів живу.
Дві мої кари важкі. По заслузі я вигнаний з Риму,
Та на місцевість таку, мабуть, я не заслужив.
Що, нерозумний, кажу? Я образив бога земного —
Цезаря! Міг він за це смертю скарати мене!

11

Хтось, читаю в листі, тобі дошкулив при сварці:
Мужем твоїм дорікнув, що на вигнанні тепер —

І заболіла душа, але не з жалю над собою —
Я ж у стражданні своїм загартувавсь, а тому
Що мимоволі до твого сорому я спричинився,
Що через мене не раз ти червоніла, жоно.
Будь у терпінні стійка! Не таке ще перенесла ти,
Як, розгнівившись, мене Цезар у тебе забрав.
Та помиляється той, хто вигнанцем мене називає:
Я за провину свою м'якшої кари зазнав.
Кара найважча — що Цезаря скривдив. Чом не помер я
Ще перед тим, як йому кривди тієї завдать?
Так, потерпіло суденце моє, але не втонуло,
Хоч і не в гавані, все ж — не під водою воно.
Я ні життя не позбувсь, ні майна, ані громадянства,
Хоч через хибу свою втратити міг геть усе.
Та врахувавши, що вчинок мій був не з наміру злого,
Цезар одне лиш велів: з рідного краю піти.
Наче до інших (ліку нема їм!), так і до мене
Цезар, бог наш земний, виявив ласку свою.
Сам же мене не вигнанцем — висланим він називає,
А при такому судді рук опускати не слід.
Тож недарма, що є сил, я своїм, який уже є він,
Віршем кожного дня, Цезарю, славлю тебе.
А водночас благаю богів, щоб тебе ще не скоро
Брали на небо, щоб ти богом земним залишивсь.
Люд тобі зичить того ж; як до моря збігають потоки,
Так поспішає туди й ледве помітний струмок.
Ти, хто вигнанцем несправедливо мене називаєш,
Долю мою ще й таким не пригинай тягарем!

12

Радиш, аби я писанням розраджував долю невтішну,
Щоб од неробства мій дух пліснявою не узявсь.
Легко сказати "пиши!". Писання — то для щасливих,
Лиш у погідній душі може снуватися вірш.
А мою долю шарпають, б'ють вітри супротивні,

Гіршої, аніж моя, — важко собі й уявить.
Хочеш, аби, синів поховавши, Пріам веселився,
Танці — Ніоба вела, втративши дочок своїх?
Думаєш, легко мені, одинокому, серед найдальших
Ґетів од горя свого — та до пісень перейти?..
Навіть якби в мені сила така, як у того, хто мужньо
З волі Аніта зустрів смертну годину свою,
Мудрість усе ж під ударом таким напевно б упала:
Гнів Громовержця знести — це понад сили людські.
Старець — кого Аполлон мудрецем назвав, опинившись
У безнадії такій, не написав би й рядка.
Хай би прийшло забуття — вітчизни милої, друзів,
Хай би про втрачене все, втративши пам'ять, забув —
Страх своє діло б робив — не дав би спокійно писати:
Всюди, куди не поглянь, ворог жорстокий грозить.
Ще ж мій розум, додай, немов зіпсований ржею,
Якось отерп і змалів, наче убуло його.
От не відновлюй щороку ріллі наполегливим ралом —
Що на ній буде рости, окрім самих будяків?
Довго стоятиме в стайні рисак, то врешті охляне,
На перегонах йому — вже лиш останньому буть.
На суходолі покинь до води навикле суденце —
Скоро струхліє воно, будуть щілини одні.
Не сподівайся, що я, хто й колись не був витривалим,
Зможу принаймні собі на чужині дорівнять.
Довго я лиха терпів — і пішли на те сили душевні,
І полишила мене крапля остання снаги.
Часто, от як тепер, до рук узявши табличку,
Віршем, стопа при стопі, я розставляю слова,
Що то за вірші — сам оціни. Вони гідні хіба що
Часу й місця того, де укладач їх живе.
Врешті, духові сил чималих може слава додати,
Спрагла людської хвали, плодом дивує душа.
Марив і я, було, ймення м гучним, коли під погідним
Вітром стійкими були щогли мого корабля.

Нині справи мої не такі, аби прагнув я слави,
О, коли б міг я тепер у невідомості жить!
Чи мені радиш, раз віршування йшло так успішно,
Знову складати пісні, дбаючи про похвалу?
Вибачте, дев'ять сестриць, але в моєму вигнанні
Винні найбільше ви, я через вас постраждав!
Як поплатився Перілл за бика, що виробив з міді,
Так за "Мистецтво" своє дорого я заплатив.
Треба було мені вірші покинуть раз і назавжди:
Хто вже під хвилею був — має боятись води!
Та коли знов, шалений, візьмуся за віршування,
Чим допоможе мені у віршуванні той край?
Тут — ані книги, ні слухача: ніхто і не втямить,
Що я читаю, бо й слів не розуміють вони.
Варварська мова довкіл — голоси понурі та дикі,
Криком, що жах наганя, все переповнене тут.
Сам, здається мені, я відвик од латинського слова:
Мову по-гетському вже і по-сарматськи веду.
Все ж зізнаюсь тобі: моя Муза й тут не навчилась
Мовчанці: все вона вірш слово по слову снує.
От і пишу я, а що написав — те полум'ям нищу:
Попелу жменька тремка — праці моєї вінець.
Прагну — й не можу покинути вірші, так і лягає
Кожного разу в огонь пильність щоденна моя.
Віршів лиш крихта якась, що хитрістю чи випадково
Урятувалась, до вас іноді може дійти.
О, якби й вірші "Мистецтва" свого безпечний учитель
Кинув в огонь ще тоді, в попіл їх перемінив!..

13

З гетського краю здоровлення шлю тобі. Та чи можливо
Те, чого сам не зберіг, пересилати комусь?..
Духом я занепав, занедужало й тіло при ньому —
Нині вже цілим єством муки невпинні терплю.
Болі різкі не один уже день відчуваю у боці,

Може, то люта зима так дошкуляє мені?
Та коли ти здоров — значить, я частково здоровий:
Ти, коли падав твій друг, дружнє підставив плече.
Докази дружби великі подав — усіляко старався
Якось мені помогти, порятувати життя.
Винен ти в тому, що рідко мене листом утішаєш,
Руку в біді подаєш, слова жалієш чомусь.
Виправ цю хибу, молю, і тоді красі твого тіла
Плямочка жодна, повір, шкоди не буде чинить.
Я іще більше б тобі докоряв, але знаю: буває,
Навіть надісланий лист може сюди не дійти.
О, дали б то боги, щоб докори мої були марні,
Хай би я помилявсь, що позабув ти мене.
Певно, так воно є! Негоже навіть подумать,
Що непохитний твій дух хилиться до перемін!
Сивий полин скоріш на полях край холодного Понту,
Тмин — на Гіблі-горі враз перестануть рости,
Ніж я повірив би в те, що ти — забув свого друга:
Надто вже темна була б нитка, що Парка снує.
Все ж не таким, як ти є, видаватись остерігайся:
Так безпідставний докір легше тобі спростувать.
Як на дозвіллі колись годин ми не пильнували —
Іноді й довгого дня мало було для розмов —
Так хай тепер листи нам доносять мову безмовну,
Щоб, коли не вуста, хоч той папір говорив.
А щоб тобі не здалось, що я зневірився у дружбі, —
Досить кількох тих рядків. Не дорікатиму вже.
Врешті — кінцівка листа: нехай твоя доля не буде
Схожа на долю мою, долю лиху: ну, бувай!

14

Бачиш сама, який пам'ятник я спорудив тобі в книгах,
Вірна жоно, бо тебе більше люблю, ніж себе.
Хай не одне відбере у співця непривітлива доля —
В хисті моєму усе ж славною будеш навік

Поки читатимуть те, що створив я, відомою будеш,
У похороннім вогні ти до кінця не згориш.
Хоч нещасливою видатись можеш за мужем-вигнанцем,
Та не одна б на твоїм місці погодилась буть,
А не одна і позаздрить тобі, і скаже: "Щаслива!",
Хоч і на тебе лягла частка моїх бідувань.
Більшого, давши навіть багатства, дати б не міг я:
Таж і багач голіруч — тінню до Манів іде.
Вічне ім'я тобі подарував я — маєш од мене
Те, що найвище стоїть серед дарунків усіх.
Ще ж і від того, що ти — моя одинока опора,
Множиться шана твоя і набуває ваги,
Бо твої добрі діла в мовчанці муж не тримає —
Свідчення віршем дає — маєш пишатися тим.
Будь же стійкою, аби моїх свідчень не обманути,
Свято як вірність мені, так і мене бережи.
Поки я був на ногах, була бездоганною завжди
Чесність твоя, і ніхто їй дорікнути не міг,
Нині ж біди мої — це поле для праці твоєї:
Тут сила духу твого буде вже на видноті.
Легко доброю буть, коли можна; легко дружині,
Як перешкоди нема, повнить обов'язок свій,
А коли бог загримів, а ти не втекла од негоди,-
Це і подружня любов, і благочесність уся.
Справжня чеснота — це та, котрою доля не править,
Та, що за долею вслід не поспішає втекти.
Тож коли тільки в собі шукає вона нагороди
Й навіть у пору важку з місця не сходить свого,
їй — озирни всі часи, — хвалу співають повсюди,
І — як великий світ — скрізь подивляють її.
Бачиш, минають віки, а слава про Пенелопу,
Про незрадливість її блиску не тратить свого.
Чуєш, у пісні й тепер — Адмета й Гектара жони,
Й Іфіса донька, — вона кинулась мужньо в огонь, —
І філакійська жона, чий муж нехисткою ногою

На іліонський пісок не завагався ступить.
Ти ж умирати не мусиш за мене — легша до слави
Випала стежка тобі: вірною будь і люби.
Та не тому, що невірна й не любиш, тебе закликаю:
Веслами гнав я судно, нині вітрило підняв.
А спонукати того, хто робить щось без спонуки, —
Це підбадьорення, це — схвалення діла його.

ПРИМІТКИ

КНИГА ПЕРША

Елегія 1

1. Згорточку скромний.. — Антична книга мала вигляд сувою; його вкладали в пергаментну скриньку, пофарбовану в червоний колір із соку вакциній; зворотний бік сувою змазували запашним кедровим маслом, що оберігало від черв'яків; краї сувою ("чоло"} вигладжували пемзою і забарвлювали темним; кінці (^ргжки") палички, на яку намотували сувій, оздоблювалися слоновою кісткою. Звернення до своєї книжки — традиційний в античній літературі мотив (наприклад, у Го-рація, "Послання", I, 20).

7. Мінгй — кіновар, цинобра.

16. Вірша стопа. — Гра слів: стопа у віршуванні й стопа персоніфікованої книжки.

[285]

30. Цезар — імператор Авґуст.

70. Пагорб, де Цезаря дім. — Палатин, один із семи римських пагорбів, де був палац Авґуста, храми Аполлона, Юпітера й інших богів.

83. Катарея — мис на острові Евбея, де при поверненні з Трої був розбитий бурею грецький (аргоський) флот.

111. Трьох — принишклих побачиш— — Тобто три книги "Мистецтва кохання", що звели зі світу їхнього автора, як Едіп — свого батька Лаїя; Телегон, син Кірки, — свого батька Улісса.

117. Про перевтілення., книги.. — Йдеться про "Метаморфози".

Елегія 2

5-10. Наводяться приклади з "Іліади" (Венера — захисниця тевкрів, тобто троянців), "Енещи" (донька Сатурна — Юнона) та "Одіссеї".

49. Після дев'ятого... — У давнину саме десятий, а не дев'ятий вал, як у нові часи, вважався найнебезпечнішим.
79— Александрове місто — Александрія; Овідій там не бував, але подорожував до Атен та до міст Малої Азії.
104. Всім Цезарям.. — Тобто тим, кого Авґуст усиновив: онукам Гаю і Луцілію, пасинкові Тіберію з його племінником і прийомним сином Германіком та сином Друзом.
Елегія 3
Елегія, відома під назвою "Остання ніч у Римі", є чи не найяскравішим зразком спогаду, коли минуле вимальовується в уяві в усіх його подробицях Елегію також переклав І. Франка
19.Донька — Перілла, що супроводжувала свого чоловіка в його подорожі до Африки.
37. Мужу небесному.. — Авґустові.
43-45— Лари й Пенати — домашні божества, охоронці вогнища.
48. Німфа аркадська — Каллісто, дочка Лікаона, володаря Аркади, або Паррасії; стала Великою Ведмедицею на небі ("Метаморфози", II, 507).
55. Тричі ступав на поріг.. — Торкнутись порогу, виходячи з дому, стародавні вважали лихою прикметою.
66. Д_ дружбі тесепській.. — Дружба Тесея, легендарного афінсько-го героя, з володарем лапітів Пірітоєм була взірцем несхитної вірності: Тесей не відмовився спуститися зі своїм другом у підземне царство, в Ахеронт, щоб визволити Прозерпіну.
75. Меттій — Меттій Фуфетій, легендарний володар в Альбі; римський володар Тулл Гостілій, караючи Меттія за зраду, звелів, щоб його розірвали колісницями.
Елегія 4
1. Ведмедиці менальської сторож — Арктур, що в сузір'ї Волопаса; захід цієї зорі звістував осінні бурі.
8. Різьблені боги — Корабель часто прикрашали зображенням богів.
[286]
28. Хто вже зустрів свою смерть. — Останню свою ніч у Римі Овідій вважав "межею життя": supremum tempus (пор. "С", III, III, 54).
Елегія 5
21. Фокеєць — Пілад, син фокідського володаря Строфія; не покинув

Ореста й тоді, коли за вбивство матері його переслідували месниці Фурії
23. Ніс — супутник Енея, вірний друг Евріала; обоє, не покинувши один одного, загинули під час нічної вилазки в табір рутульців ("Ене-ща", кн. IX).
44. Божество — тут і далі (74, 84) — Авґуст.
59, 67. Дуліхій, Самос (рядок 67) — острови Егейського моря, володіння Улісса.
Елегія 6
I.Антімах — грецький поет і вчений з Колофона, що поблизу Кла-роса з храмом і оракулом Аполлона (поч. IV ст. до н. є.), відомий, зокрема, завдяки елегіям, що їх писав на смерть своєї обранки Ліди.
2. Коський співець — Філет (поч. III ст. до н. є.), представник еллініcтичної лірики.
27. Першої з римлянок — тобто Лівії, дружини Авґуста.
Елегія 7
2. Вакхова зелень. —Присвячений Вакхові плющ був нагородою та окрасою поетів.
13— Книги — тут: "Метаморфози"; існували в копіях, тому знищити їх Овідій вже не міг.
17. Фестіада — дочка Фестія, Алтея; коли її син Мелеагр убив при суперечці на ловах її братів, вона кинула в огонь поліно, від якого залежало синове життя.
Елегія 8
34. Був і в мандрівках., до товариства.. — Можливо, йдеться про Помпея Макра, що супроводжував колись Овідія в подорожі до Греції та Малої Азії.
39— На лівому березі Понту.. — Тобто на Балканському узбережжі Чорного моря; "лівий" у стародавніх означало також "непривітний", "лиховісний".
Елегія 9
28. Тоант — міфічний володар Тавріди, де Іфігенія була жрицею Діани; зворушений дружбою Ореста й Пілада (останній видав себе за Ореста, аби вберегти життя другові), Тоант пощадив обох.

29— Акторід — Патрокл, який в обладунку Ахілла виступив проти Гектора.
40. Успіх твій втішив мене.. — Адресат цієї елегії обрав кар'єру судового оратора.
49— Злівих гуркотів грому... — У римських ворожбитів лівий бік вважався сприятливим.
57-58. Поважне мистецтво., легковажне.. — Філософія, красномовство та інші "поважні" науки протиставляються "Мистецтву кохання", поетичним заняттям взагалі.
Елегія 10
1. Корабель мій.. — Описи кораблів та звернення до них — традиційний в античній літературі мотив. Уже другий у подорожі корабель, до якого звертається тут поет, привіз його від Корінфа до острова Самофракії, що між Геллеспонтом і фракійським берегом; його й повинен був зустріти Овідій, дістався третім кораблем у фракійську гавань Темпіру й суходолом через Фракію (Бістонію) дійшовши до Чорноморського берега; звідси, з однієї з гаваней, про які згадано у віршах 35-41, корабель мав плисти до місця вигнання — в Томи.
9— Кенхрея — головний порт Корінфа в Саронській затоці.
15— Гелли ім'я відоме.. — Геллеспонт.
18. Гектора місто — Троя.
19 Зерінф — фракійське місто зі святинею Гекати.
32. Двох морів двері.. — Боспор, що між Пропонтидою і Понтом Евксинським.
34,47. Між скель Шанейських. — Ідеться про Сімппегади, пов'язані з переказом про аргонавтів: це міфічні скелі, що зіштовхувались, знищуючи тих, хто між ними пропливав; ототожнювались із Босфорською протокою.
34-41. Перераховуються гавані й міста на шляху до мілетського (засноване вихідцями з Мілета) міста Томи: Аполлонове місто — Аполлонія (нині Созополь); Анхіалієві стіни — Анхіал, місто й фортеця на чорноморському узбережжі Фракії; Одесс (нині Варна); Діонісополь (місто Вакха — Діоніса); Апкатоєві стіни — від Алкатоя, володаря Мегари.
45— Тіндара сини — Діоскури, Кастор і Поллукс.

Елегія 11

3— Адрія — місто на березі Адріатичного моря, небезпечного через раптові бурі для мореплавців.

5. Море подвійне — тобто Іонійське та Егейське, що з двох боків омиває Корінфський перешийок (Істм).

13--16. Перераховуються сузір'я, за якими визначали початок небезпечних для мореплавства осінніх і зимових буряних сезонів: Геди ("Козенята") — у сузір'ї Візничого; Гіади ("Проливні") та Плеяди — в сузір'ї Тельця; Ведмедиці менальської сторож — Арктур, у сузір'ї Волопаса.

[288]

КНИГА ДРУГА

В цій книзі — єдина звернена до Августа елегія, в якій Овідій, використовуючи свою обізнаність із мистецтвом захисних промов на суді, викладає за чіткою композиційною схемою ряд аргументів на своє виправдання, найбільше акцентуючи на тому, що визнає себе винним не в злочині (scelus), а в помилці (error).

19— Тевтрантський — тобто місійський: володаря Місії Телефа поранив списом Ахілл, він же й вилікував пораненого.

23. Веженосна богиня — Опа, богиня плодючості і врожаю, дружина Сатурна; згодом ототожнювана з Кібелою, зображувалась із зубчастим вінком, у вигляді захисного муру; Цезар (Авґуст) запровадив на її честь свято Опалії (19 вересня).

26. Грища. — Йдеться про т. за "вікові" ігри, що влаштовувалися кожні 110 років на честь покровителів Рима Феба й Діани. Винятково пишне святкування відбулося за Августа в 17 р. до н. є. Горацій з цієї нагоди склав свою славетну "Вікову пісню".

39. Батько вітчизни — такий титул (Pater Patriae) було присвоєно Августові в 2 р. до н. є.

53— Третя стихія — повітря, простори неба. 54. Явним., божеством.. — 27 р. до н. є. Октавіанові було надано почесне прізвисько Августа, тобто "звеличеного божеством".

73— Інші співці.. — Мається на увазі передусім Верґілій, який написав на замовлення Октавіана "Ене'щу".

94— Десять по десять мужів. — Ідеться про центумвірів, тобто членів колегії, що вирішувала приватні судові справи.
137. Засланим... а не вигнанцем.. — Овідій згідно з особистим наказом Августа був засланим (relegatus), а не вигнанцем (exul), до того ж за ним зберігалося майно і громадянські права; тяжче покарання чекало б його, якби справу розглядав сенат чи суд (пор. "С", V, II, 55.
165-167. Син~ внуки.. — Тіберій, його син Друз Молодший та Гер-манік (див. прим до "С", I, II, 104).
176. Тіберій на той час провадив війну в Паннонії і Далмації.
191-198. Перераховано племена, що населяли пониззя Дунаю: фракійські племена ґетів і дашв,мереreїв і колхів; іранське плем'яязи-гів, германського або кельтського походження плем'я бастарнів (ба-стернів) селилось північніше, в Карпатах; сармати (савромати) та скіфи — племена Північного Причорномор'я.
203— Племен, що Істр їх не зупиняє.. — Мова про ґетів, які з лівого берега Нижнього Дунаю вчиняли набіги на Томи, про що не раз писав Овідій, зокрема в третій книзі "Скорбот".
225-226. Паннонія (сучасна Угорщина) та Іллірія (сучасна Югославія) на той час повставали проти Риму; войовничі ретійці, що населяли північні схили Альп, чинили опір Римові, хоч їх підкорив Тіберій у 16-15 рр до н. є.; повставала і Фракія, що з 63 р. до н. є. перебувала під впливом Риму. [289]
227. Миру Вірменія жде— — У 20 р. до н. є. Парфія змушена була укласти з Авґустом мир і відступити Римові права на Вірменію; водночас були повернені римські знамена, які потрапили до парфян після поразки Красса в 53 р. до не.
229. Юний нащадок — пасинок Августа, Друз, що в 12 р. до н. є. почав наступальні дії проти германських племен у гирлі Рейну.
235— Спокій" даруєш" — Римський мир (pax Romana) був офіційним гаслом, підкріпленим і релігійним культом.
259. "Аннали" — тобто "Літопис", поема Еннія (239-169 рр. до н. є.), де мовиться про історію Риму, зокрема про те, як Ілія народила від Марса Ромула і Рема.
261. "Роду Енея матір" — початкові слова поеми Лукреція "Про природу речей".

293— Еріхтоній — міфічний володар Аттіки, що народився з землі від сімені Гефеста, який намагався оволодіти Афіною.
295. До Месника в храм — тобто до храму Марса Месника, збудованому на новому Форумі Августа.
297. Ісіда — єгипетська богиня, ототожнювана з грецькою Іо, що її покохав Юпітер.
299— Анхіс — онук троянського володаря їла; закохавшись, Венера народила від нього Енея. Іасіон — коханець Церери, від якого вона народила Плутоса, бога багатства.
300. Ендіміон — прекрасний юнак, що його Юпітер взяв на небо; Люна (Селена) приспала юнака, бажаючи його поцілувати.
359— Теренцій — римський комедіограф (185-159 рр. до н. є.); Акцій — найвидатніший римський трагік (II ст. до н. є.).
360. В кого пісні про війну. — Маються на увазі епічні поети.
363. Теосець — Анакреонт.
367. Башшіад — Каллімах (III ст. до н. є.).
380. Блукач — Улісс. Цірцея (Кірка) і Каліпсо ~ дві німфи, що закохались у нього.
383-408. Наводяться сюжети відомих міфів, до яких часто зверталися поети-трагіки, в тому числі й Овідій у трагедії "Медея", що не збереглася
413— Арісгпід — грецький письменник із Мілета (кінець II ст. до н. є.), автор прозового твору на еротичні теми "Мілетські повісті".
426. Потрійний., світ.. — За античними уявленнями, світ складався з трьох стихій: землі, води, повітря.
431 —444— Перераховуються представники любовної поезії, римські поети I ст. до н. є. — чільний представник "неотериків", наслідувачів александрійських поетів, Катулл; Ліціній Кальв; Тіцід, що під іменем Перілли оспівував свою кохану Метеллу; Ґай Меммій, оратор і поет, адресат поеми Лукреція; Гельвій Цінна, автор поеми про любов Мірри (Смірни) до свого батька Кініра; Ансер, який був прихильником і співцем Антонія; Корніфіцій — поет, наближений до Цезаря; Валерій Ка-тон, граматик і поет, ВарронАтацинський, автор поеми про плавання Арго; оратори Гортензій і Сервій Руф, історик Сісенна, який переклав латинською мовою еротичний твір Арістіда.

491— Грудень — місяць, на середину якого припадало свято Сатурналії
497. Міми — різновид народного театру, для якого були характерні любовні та побутові сцени.
508. Претор., платить.. — В обов'язки претора входила також оплата видовищ для народу.
519 Мої" звучали поеми.. — В оригіналі: "виконувались у супроводі танцю" (saltata); йдеться про "пантоміму", щось на зразок балету: під звучання тексту (наприклад, Овідієвих Героїд") актор мімікою та рухами відтворював дію.
534.3 ложем, що в Тірі.. — Йдеться про оспіване в IV книзі "Енеіщи" кохання Енея і Дідони, дочки Бела, володаря фінікійського міста Тіра.
538. На буколічнім ладу.. — Тобто "пастушому"; Філліда їлАмарілла — героїні "Пастуших пісень" ("Буколік"), що в них Вергілій наслідує родоначальника цього жанру грецького поета Теокріта із Сіракуз (III ст. до н. є.).
553-Для високих котурнів.. — Тобто в жанрі трагедії (котурн — високе взуття трагічних акторів); йдеться про трагедію "Медея", що не збереглася.
567. Калліопа — муза епічної поезії

КНИГА ТРЕТЯ

Елегія 1

Елегію також переклав Г. Кочур.
29— Палладій — статуя Паллади, що начебто впала з неба в Трою; звідти предки римлян привезли її і вмістили у храмі Вести.
30. Нуми житло — дім Нуми Помпілія, другого після Ромула володаря Риму; вславився справедливістю і миролюбністю.
32. Статор — давній храм Юпітера Статора — "того, хто зупиняє при відступі".
36-39. Дубовий вінок — військова нагорода за врятування громадянина; лавр — знак тріумфатора і водночас присвячене Аполлонові (Фебові) дерево; переможна битва Авґуста з Антонієм біля Акцію відбулася неподалік від Левкадського храму Аполлона — "буйноволосого бога" (59).
65— Шукала сестер... — Тобто інших книг, окрім "Мистецтва кохання".

67. Охоронець покоїв.. — Мається на увазі бібліотека на Палатин-ському пагорбі, охоронцем якої був вільновідпущеник Авґуста граматик Ґай Юлій Ґіґін.
71. Свобода. — Йдеться про храм богині Свободи на Палатині, де була ще одна, найдавніша бібліотека.
[291]
Елегія 2
4. Латони син —Аполлон, проводир Муз (Пієрид). 28. Ще одного божества.. — Тобто Авґуста.
Елегія 3
59. / тіло нищила, й душу.. — За вченням Епікура (а отже, й Лук-реція), душа вмирає разом із тілом; Піфагор, "старець самоський", навчав про безсмертя душі.
64. Мани — духи померлих.
Елегія 4
19. Ельпенор — один із супутників Улісса; сп'янілий, впав із крівлі палацу Кірки (Цірце'і).
25. Хто вмів ховатися добре.. — Натяк на Епікурів заклик "Проживи непомітно".
27. Евмед — батько троянця Долона, що його вбив під час нічної вилазки в табір греків Діомед, про що йдеться в X книзі "Іліади".
49— Боспор — нині Керченська протока. Танагс — Дон.
Елегія 5
38. Старець дарданський — Пріам. Ідеться про славетну сцену з "Іліади" (XXTV, 473-570).
40. Ематійський вождь — Александр Македонський, що вшанував своїх ворогів Пора і Дарія.
42. Зять Юнони — Геркулес, який одружився на небі з Гебою, донькою Юнони.
Елегія 7
1. Перілла — невідома поетеса часів Овідія Деякі коментатори вважають, що йдеться про доньку Овідія.
15. До Пегасових вод — тобто до джерела Гіппокрене на горі Гелікон у Беотії, яке заструміло на тому місці, де вдарив копитом об скелю крилатий кінь Пегас.

20. Поетесу Сапфо (VII ст. до н. є.) з острова Лесбос називали десятою Музою.
42. Крез — найбагатший володар Лідії (VI ст. до н. є.); Ір — жебрак з "Одіссеї"; перший — символ казкового багатства; другий — крайнього зубожіння.
50. Житиме слава моя. — Тобто "говоритимуть про мене": лат. farm від fan — говорити; в цьому — "безсмертя"; безмовність (забуття) — смерть. У такому значенні "слава" — протилежність до марнославства, похвальби, в якійсь мірі — до поняття "gloria" (пор. "С", V, I, 75).
[292]
Елегія 8
1. Тріптолемову.. колісницю.. — Див. прим. 16 до "Л.", III, VI.
4. Еета дочка — Медея.
34. Дві частини єства.. — Тобто тіло (corpus) і душа (mens); ці терміни закріпились і в латиномовному судочинстві нових часів: у початковій фразі судового запису відзначалося, що підсудний став перед судом corpore et mente sanus — "здоровий тілом і душею".
Елегія 9
Елегію переклав також І Франко.
1. Де варвар усюди.. — Йдеться про племена, що розмовляють чужими (не латинською і не грецькою) мовами.
6, 33— Назва "Томи", за грецькою народною етимологією, походить начебто від дієслова temno (пор.: ана-томія) — "розтинаю" і пов'язується з легендою про Медею: намагаючись затримати погоню свого батька Еета за аргонавтами, вона вбила свого брата Абсирта і порозкидала полем частини його тіла.
13— Мінійці — аргонавти (від назви племені, що жило спочатку в Фессалії, згодом — у Беотії).
Елегія 10
Елегія відома під назвою "Зима в Томах"; українською її переклали також І. Франко, Г. Кочур.
3. Під сузір'ями... — Тобто під Ведмедицями, що в північних краях не заходять.
41. Леандр — див. прим, до "Л", II, XVI, 31.
54. З іншого берега.. — Див. прим, до "М.", I, 457.

Елегія 11

39-40. Бусірід — легендарний володар Єгипту, що приносив людські жертви, поки його не вбив Геркулес. Хто., бика розпікав.. — Сі-цілійський тиран Фаларід (VI ст. до н. є.), який, за переказом, спалював людей у мідному бикові; першим поплатився винахідник мідного бика — Перілл.

Елегія 12

1. Кінець уже року. — Йдеться про т. зв. "рік Ромула", коли першим місяцем року був березень (Martius); згодом перед ним було додано січень і лютий (Januarius, Februarius).

3. Той, хто., не зміг переправити Геллу. — Золоторунний баран, на якому Гелла, дочка Атаманта й Нефели, разом із братом Фріксом [293] утікали до Колхіди, проте Гелла впала в море (Геллеспонт); звідси — сузір'я Овна, в якому перебуває Сонце при весняному рівноденні.

17-18. Поступається— забавам Форум.. — Йдеться про березневі та квітневі свята (Квінкватрії, Мегалесії, Цереалії), під час яких припинялося ведення судових спраа

24. Замість форумів трьох.. — Йдеться про найдавніший, Римський форум, а також про форуми Цезаря й Августа; три театри — Пом-пея, Марцелла і Бальба (див. прим, до "М", I, 67-71).

46. Богу латинів — тобто Юпітерові. Тріумфатори, завершуючи врочистості, складали жертви в його Капітолійському храмі.

47-^8. Германія буйна., схилила" чоло. — Йдеться про придушення повстання 6-9 рр. н. є. та наступні успішні походи Тіберія.

Елегія 13

2.3 обігом часу.. — Йшов другий рік перебування Овідія у вигнанні; його день народження — 20 березня 10 р. н. є. День народження для римлян — це вшанування безкровними жертвами (калачами, ладаном, ягодами) "генія", божества, що народжується з людиною і опікується нею впродовж усього життя.

22. Кипарис — атрибут похоронних обрядів.

28. Даремно., прозвали "Евксин"" — У перекладі з грецької значить "гостинний"; давня назва — "Понт Аксинський", тобто "негостинний".

Елегія 14

13— Без матері. — Афіна Паллада, за переказом, народилась із голови

Зевса (Юпітера).
17. Трьох моїх діток.. — Тобто трьох книг "Мистецтва кохання".

КНИГА ЧЕТВЕРТА

Елегія 1
15-16. Діва Лірнеська — Брісеїда. Струн гемонійських.. — Тобто фессалійських
17. Жону свою. — Йдеться про Еврідіку (див. "Метаморфози", X).
31. Дуліхійці — супутники Улісса (про лотофагів — див у IX кн. "Одіссеї").
42-43— Едонійські верхи.. — Тобто фракійські; звідси походить екстатичний культ Вакха; його атрибут — обвита плющем та виноградним листям із ялиновою шишкою зверху палиця, що була також символом поетичного натхнення
[294]
Елегія 2
8. Цезарі жертву— кладуть. — Головний тріумфатор (як верховний командувач військами) Август і Тіберій, що відзначився у походах на Германію в 10 та 11 рр. Овідій уявляє собі різні етапи тріумфу.
9-11— Паросты між ними.. — Спадкоємці Тіберія — Друз Молодший і Германік; невістки — Лівілла і Аґріппіна, їхні дружини.
41-43. Рейн., з обламаним рогом" — Річкові боги зображувались рогатими (пор. "М.", I, 213-228).
Елегія 3
2. Фінікійські" грецькі веде кораблі.. — За Великою Ведмедицею звіряли свій шлях грецькі, за Малою — фінікійські мореплавці.
8. За відомою легендою, Рем жартома перестрибнув через тільки-но закладені стіни Рима, за що його вбив старший брат Ромул.
29— Фіванська жона — Андромаха, дружина Гектора, дочка фіванського володаря Еетіона.
37. У сльозах своя насолода" — "Чому сльози — насолода в печалі?" — запитує Авґустин Блаженний у своїй "Сповіді" (TV, V).
63-68. Капаней — аргоський володар, один із семи героїв у поході проти Фів; за похваляння Юпітер уразив його блискавкою (його дружина Евадна спалила себе в похоронному вогнищі чоловіка). Від Юпітерової блискавки загинув покараний за зухвалість Фаетон ("Метаморфози", II).

Так само загинула й дочка Кадма Семела ("Метаморфози", III). Всі вони були гідно пошановані й оплакані.
77-78. Тіфій — див. прим до "М.", I, 6, Феб-Аполлон був також бо-гом-цілителем: "рятівник" — один із його епітетів.
Елегія 4
Адресат елегії, на думку більшості коментаторів, — Мессалін, син Мессали, покровителя мистецтв, політичного діяча, оратора, прихильника Августа.
56. Аксинський — див. прим, до "С", III, XIII, 28.
63— Богиня-лучниця — Діана.
65-67. Тоант — див. прим, до "С", I, X, 28.
71. Фокеець — див. прим, до "С", I, V, 21.
77. Стрічкою пов'язували голову тому, кого приносили в жертву.
87. Бог — тут: Авґуст.
Елегія 5
2. Наче до вівтаря" горнусь. — Той, хто припав до вівтаря, за давнім звичаєм, був недоторканним (пор. "С", V, II, 43-44). 30. Близнюк — Поллукс.
[295]
Елегія 6
31. Борець на., арені.. — Йдеться про атлетичні змагання.
Елегія 7
13. Діви — тобто Скілли.
17. Тритглий пастух — Геріон, міфічний велетень, що жив на крайньому заході (Іспанія).
18. Чоловік-напівбик — Мінотавр.
Елегія 8
36. З колісниці— друзки лишились.. — "Перебіг життя" латинською мовою curriculum vitae — буквально: "колісниця життя".
43. Додана — місто в Епірі (Греція), відоме оракулом Юпітера. Дельфи (Середня Греція) — релігійний центр із храмом і оракулом Аполлона.
46. Батько — Юпітер.
Елегія 9
6. Тісіфона — одна з Фурій, богинь-месниць.
Елегія 10

Цю елегію-життєпис, одну з найвідоміших, переклали також І. Франко, М. Зеров.
6. Консули — Гірцій і Панса, що загинули біля Мутіни (21 квітня, 43 р. до н. є.) в битві проти Марка Антонія.
13-З другим днем п'ятиденного свята Мінерви (19-23 березня) починалися гладіаторські ігри, отже, 20 березня народилися Овідій і його старший брат.
28-29— Тоїу дорослу.. — Врочисте вдягання дорослої тоґи (з 17 років) було знаком громадянського повноліття; широка пурпурова облямівка означала, що юнак має намір домагатися державних посад (сенат, курія); вузька — знак того, що він задовольняється вершницьким станом.
39— Аонійські сестри — Музи.
43— Макр — Емілій Макр, автор дидактичних поем про походження птахів ("Орнітогонія") та про різні протиотрути ("Теріака").
95. Пісейська олива — нагорода за перемогу на ігрищах в Олімпії, неподалік від давньої Піси, що відбувалися кожні чотири роки; римляни вважали цей проміжок п'ятиліттям; отже, на заслання Овідій пішов у віці 50 років.
[296]

КНИГА П'ЯТА Елегія 1

11. Каїстр — ріка в Лідії
53-54. В Перілловій міді.. — Див. прим, до "С", III, II, 39-40.
61. Пеанта син (Пеантід) — Філоктет; греки, пливучи до Трої, залишили його з невигойною раною від укусу змії на острові Лемнос.
63— Замкнутий біль., душить— — Пор.: "Виповнюється і виводиться — слізьми" ("С", IV; III, 37-38).

Елегія 2

15. Телеф — див. прим, до "С", II, 19-
73— За античними уявленнями — міфічна Харібда перебувала у водах Месінської (Занклейської) протоки.
76. Левкаш' бог — Аполлон. Ідеться про людські жертви, якими в доісторичні часи вшановували тут цього бога.

Елегія З

1. Той день.. — Тобто 17 березня, коли святкували "Ліберaлії" на честь Вакха (Лібера), що був також опікуном і натхненником поетів.
17. Вирок сестер.. — Йдеться про богинь долі (Парки у римлян, Мойри — у греків).
21. До Стрімону.. вийшов.. — Вакх, мандруючи світом, навчав людей виноробства; початком його шляху була Фракія, де пропливає Стрімон, кінцем — Індія.
25. Двічірожденному.. — Перший раз, передчасно, від Семели, що загинула, коли до неї наблизився Громовержець — Юпітер; удруге — від Юпітера, свого батька.
29-30. Із фіванських Мурів., скинув Юпітер— — Див. прим, до "С", IV, III, 63-68.
39-40. Фракійський володар Лікург і фіванський Пентей не визнавали Вакха ("Метаморфози", III; "Вакханки" Евріпіда).
41. Дружини... вінок.. — Ідеться про Аріадну, дружину Вакха; боги подарували їй весільний вінець, що згодом став сузір'ям (Північна Корона).
Елегія 4
25-26. Уславлені пари друзів: Ніс і Евріал; Тесей (син Егея, Егід) і Пірітой; Патрокл (син Менетія, Менетіад) і Ахілл; Орест і його супутник — Пілад
Елегія 5
1. Господині — тобто дружини.
[297]
3. Лаерта син — Улісс.
34. Двом— братам. — Ідеться про Етеокла і Полініка, синів фіван-ського володаря Едіпа, братів Антігони. Батггйв нащадок — Каллімах
44. Ікарій — батько Пенелопи, що була зразком подружньої вірності; Еетіон — батько Андромахи, дружини Гектара.
53-58. Ехіонове місто — Фіви, від Ехіона, який разом із Кадмом заснував Фіви. Евадна — дружина Капанея (див. прим, до "G", IV, III, 63-68); одну з-поміж дочок Пелія.. — Йдеться про Алкесгу, що погодилася померти замість свого чоловіка Адмета. Лаодамія — дружина Протесілая, що заподіяла собі смерть, коли той загинув під Троєю (Іліоном).
Елегія 7
25-26. Пісням моїм плеще" — Йдеться, очевидно, про Героїди" (див.

прим, до "G", II, 519).
36. По катарейських" водах.. — Диа прим, до "С", I, I, 83-
Елегія 8
9. Рамнусія — богиня помсти (Немесіда), від Рамнунта, що в Аттіці, де був храм цієї богині.
16. Вертка" — З уявленням про непостійність Фортуни пов'язане т. зв. "колесо долі": обертаючись, то підносить людину до вершин щастя, то стрімголов опускає вниз.
Елегія 9
17. З пагорба всяк, поглядав" — Ремінісценція початкових рядків із другої книги поеми Лукреція "Про природу речей":
Солодко, бурю зустрінутий в затишку на узбережжі, Море здаля споглядать, де інший потрапив у скруту...
37. Поки ще бачу" сонячне світло" — "Бачити сонце" у греків і римлян означало "жити".
Елегія 10
3. Стільки літ" — Тобто десять років
13. Назва оманлива" — Див. прим до "С", III, XIII, 28.
45. Лахеса — одна з трьох Парок; снувала нитку життя. З уявленням про цю богиню пов'язана й наша метафора: "обірвалося" життя.
[298]
Елегія 12
12.Аніт — один із обвинувачів Сократа; звинувачений у "безбожжі" та в "розбещенні" молоді, згідно з судовим вироком, Сократ випив отруту.
16. Не написав би й рядка. — Приклад не зовсім вдалий, бо Сократ лише вів бесіди, про що, зрозуміло, Овідій добре знав.
Елегія 13
1. Здоровлення шлю тобі. — Римляни зичили здоров'я і при вітанні (salve), і при прощанні (vale).
25. Не таким, як ти є, видаватись" — Ідеться про морально-етичну проблему "бути і видаватися", витоки якої — у грецькій трагедії (Есхіл, "Семеро проти Фів", 570).
Елегія 14
35-40. Повторено приклади жіночої вірності, що наводились у "С", V, V,

53-58 (див. прим); Іфіса донька — Евадна; філакійська жона — Лаодамія. [299]